

K. KURE

**EESTI
KEELE**

GRAMMATIKA

**KESKKOOLI
X KLASSILE**

«RK» PEDAGOOGILINE KIRJANDUS

Prof. K. KURE

EESTI KEELE GRAMMATIKA

SÜNTAKSI II OSA
ja
SEMASIOLOOGIA

KESKKOOLI X KLASSILE, ÕPETAJATE SEMINARIDELE
ja INSTITUUTIDELE

Kahustuslik kontrollseksemplar

326

RK

„PEDAGOOGILINE KIRJANDUS“

TALLINN 1949

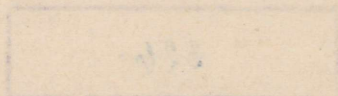
✓
Eesti NSV Haridusministeeriumi poolt kinnitatud.

15022

A-17939

ARHIIVKOGU

Eessõna.

Käesolev eesti keele õpik, mille põhiliseks osaks on liitlauseõpetus, on koostatud nõukogude keeleteaduse põhimõtete kohaselt. Peale keeleõpetuse praktilise eesmärgi on erilist tähelepanu pööratud grammatika üldhariduslikule küljele. Emakeeleõpetus on vaja korraldada nii, et õpilased harjuksid vormis nägema ka sisu, mõtlema keelenähtuste üle ja suhtuma teadlikult keelefaktidesse. Teatavasti etendab keel tähtsat osa inimeste elus kui „praktiline reaalne teadvus” (Marx, Engels). Keel on seotud mõtlemisega, ta on mõtlemise teostamise vorm ja seepärast ei saa teda õpetada skemaatiliselt, formalistlikult, lahus mõtlemisest ja selle arenemisest, vaid koos mõtlemisega, vaadeldes mõtlemist ja keelt kui sisu ja vormi dialektilist ühtsust. Keel on lahutamatult seotud inimese kogu vaimse tegevusega, sest ta on mõtte tööriist. Keel on ühtlasi ka „inimeste tähtsaim suhtlemisvahend” (Lenin) ning „arenemise ja võitluse tööriist” (Stalin). Sellega seletubki emakeele kui õppeaine määratu suur üldhariduslik, kasvatuslik ja praktiline tähtsus. Käesolevas raamatus on antud oluline koht elava keele analüüsile, et õpetada õpilasi mõtlema.

Grammatiliste kategooriate defineerimisel ja üldiste süntaktiliste nähtuste seletamisel on raamatus lähtutud nõukoguliku keeleteaduse põhimõtete järgi koostatud akad. Štšerbavene keele lauseõpetusest.

Näidete ja harjutuste materjal on valitud suuremalt osalt nõukogude eestikeelsest poliitilisest kirjandusest ning eesti

klassikute ja eesti nõukogude kirjanike teostest. Mõned skeemid ja tabelid ning üksikud näited on võetud vanematest eesti keele lauseõpetustest.

Emakeele õpik X klassile ei tohi ainult korrata seda, mida õpilased on VII klassis lauseõpetuse alal omandanud, vaid, korrates vana uues süsteemis, peab ta õpilaste teadmisi süvendama ja laiendama. Seejuures tuleb kasutada ka teisi töömeetodeid ja anda õpilastele võimalikult rohkem iseseisvat tööd.

Õpiku koostamisest võtsid osa sm-d M. Tedre ja J. Väinaste. Sm. Tedre'lt on lauseõpetuse osas enamik kirjavahemärkide juhiseid, rida tabelleid, skeeme ja harjutusi. Sm. Väinastelt on tähendusõpetuse osas enamik näiteid ja harjutusi.

Esimene osa.

I. Koondlause.

§ 1. Samanimelised ja samaliigilised lauseliikmed.

Lihtlause võib ühe öeldise puhul olla mitu alust või ühe aluse puhul mitu öeldist. Samuti võib ühes lauses olla ka mitu lause kõrvalliiget ehk laiendit, millel on ühesugune suhe ühesse ja samasse sõnasse lauses ning mis vastavad ühele ja samale küsimusele.

1. *Kui ilusad on sinu mäed ja orud, metsad ja laaned, järved ja jõed!* (A. Kitzberg.) (Selles lauses on üks öeldis ja mitu alust.)

2. *Eesltni kaevikutes kõik värises, põrus, kõtkus.* (E. Männik.) (Siin on üks alus ja mitu öeldist.)

3. *Töö on NSV Liidus iga töövõimelise kodaniku kohus ja auasi.* (Selles lauses on kaks öeldistäidet.)

4. *Kommunistlik partei on võitnud rahva armastuse, usalduse ja toetuse. Väike Arno oskab juba lugeda, kirjutada ja arvutada.* (Kummagi lause öeldisel on kolm sihitist.)

5. *Õpetaja jutustas meile Lenini elust ja tööst. Nõukogude Liit võitleb järjekindlalt rahu ja demokraatia eest.* (Kummagi lause öeldisel on kaks sihitismäärust.)

6. *Sepp tagus rauda osavasti ja täie innuga. Kas teil on hõlpsam töötada õhtuti või hommikuti?* (Kummaski lauses on kaks määrust.)

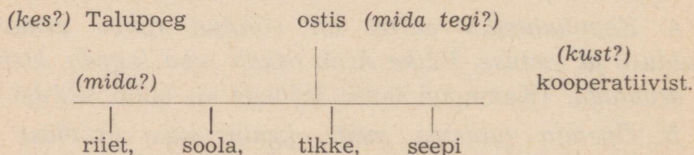
7. Töödistsipliini ja tööjõudluse tõstmise on meie tähtsaim ülesanne käesoleval ajal. (Siin on nimisõnal tõstmise kaks täiendit.)

Lauset, milles on mitu samanimelist ja samaliigilist lauseliiget, nimetatakse koondlauseks. Koondlause on lihtlause eri liik.

Samanimelised ja samaliigilised on siisugused lauseliikmed, mis vastavad ühele ja samale küsimusele ning suhtuvad ühtemoodi ühesse ja samasse sõnasse lauses. Eespool toodud lauseis on samaliigilised alused, öeldised, sihitised jne. Kuid on siisuguseid samanimelisi lauseliikmeid, mida ei saa lugeda samaliigilisteks. Lauses *Kolhoos kavatseb osta traktori* on küll kaks sihitist, kuid üks neist on nimisõnaline, teine pöörsõnaline (*traktori* laiendab sõna *osta*). Seega on sihitised siin eriliigilised ja lause ei ole koondlause. Lauses *Meie külast läks sügtsel palju inimesi metsa tööle* on neli määrust (*külast, sügtsel, metsa, tööle*), kuid need määrused ei ole samaliigilised. Siin on kaks kohamäärust, millest kumbki vastab eri küsimusele, üks aja- ja üks otstarbemäärus.

Samanimelised ja samaliigilised lauseliikmed ei alistu üksteisele, s. t. nad ei sõltu grammatiliselt üksteisest.

Samaliigilised lause kõrvalliikmed alistuvad ühtemoodi põhisõnale, on sellest sõltuvad.

Kui koondlauseis on mitu täisalust, siis on öeldis mitmuses. *Nisu, rukis ja oder valmisid peaaegu ühel ajal*. Öeldis on vormilt ainsuses: 1) kui täisalused on tähenduslikult lähedased või sünonüümsed, eriti kui öeldis on enne alust: *Saksa okupatsiooniga tuli puudus ja viletsus majja*; 2) kui täisalused on seotud eraldava side-

sõnaga **või**: *Selle töö võib teha poisike või tütarlaps. Kas seal ujub part või hani?*

Kui lauses on mitu osaalust, siis on öeldis ainsuses ka sel korral, kui osaalused on mitmuses. *Tramme, autosid ja trollibusi lügab pealinna tänavatel.*

Samanimelistel ja samaliigistel lauseliikmetel võivad olla oma seletavad sõnad ehk laiendid, s. t. nad võivad olla laiendatud. Näit. *K. Marx soovitas kommunistide parteile tungvalt talurahvast mitte silmapaari vahele jätta, ta proletariaadi poole võita ja kindlustada endale tema poolehoid tulevases proletaarses revolutsioonis.* (Selles lauses on samanimelised ja samaliigilised lauseliikmed *mitte jätta, võita ja kindlustada*, kuid igapähele neist on rida laiendeid, millega nad koos moodustavad koondlause osad.)

Lauses võib olla samanimeliste ja samaliigiliste lauseliikmete rühmi. *Paar meest tulid rehalast, läksid lauta, väljustid, kätsid keldris, aidas, põõningul.* (Siin on kaks rühma samanimelisi ja samaliigilisi lauseliikmeid: neli öeldist ja viimasel öeldisel kolm kohamäärust.)

Samanimelised ja samaliigilised lauseliikmed on harilikult väljendatud ühesuguste sõnaliikidega, millel on ühesugused grammatilised vormid. Mõnikord võivad nad olla väljendatud ka mitmesuguste grammatiliste vormidega, kuid nad vastavad ühele ja samale küsimusele ning suhtuvad ühtemoodi ühesse ja samasse sõnasse. Näit. *Mees oli suure kasvuga, tugev ja alati abivalmis oma seltsimeeste vastu.* (*kasvuga, tugev, abivalmis* on öeldistäited.)

Harjutused 1 ja 2.

§ 2. Sidesõnad koondlause.

Samanimelised ja samaliigilised lauseliikmed võivad üksteisega olla ühendatud sidesõnade abil ja ka ilma nendeta.

1. *Kevad, suvi, sügis ja talv vahelduvad igal aastal.*
2. *Venda ega õde polnud täna koolis.* 3. *Nii vanad kui (ka)*

noored olid heinamaale läinud. 4. Kas sa tuled meiega kinno **või** jääd koju? 5. Tuba oli avar, soe **ning** päikesepaisteltne. 6. A. Kitzbergi „Veli Henn” on novell **ehk** uudisjutt.

Tarvitatavamad sidesõnad, mis seovad samanimelisi ja samaliigilisi lauseliikmeid, liigituvad oma tähenduselt ühendavateks, eraldavateks ja vastandavateks.

1. Ühendavaid sidesõnu **ja**, **ning**, **nii(hästi)** ... **kui (ka)**, **ega**, **kui (ka)** tarvitatakse kahe samanimelise ja samaliigilise lauseliikme ühendamiseks, kui neil liikmetel on lauses samaväärne tähendus.

1. Unt ja Kasemets olid valimiskomisjoni liikmeteks. 2. Õpetajad, õpilased ning lastevanemad võtsid koolipeost osa. 3. Nit soo kui ka heinamaa olid alles vee all. 4. Ma ei ole täna haige ega terve.

Sidesõna **ja** või **ning** viimase samanimelise ja samaliigilise lauseliikme ees näitab, et loetelu lõpeb sellega.

Sidesõnade **ja** ja **ning** vahel on väike erinevus. Sidesõna **ning** esineb enam tähenduses **ja ühtlasi, ja seega, ja järelikult**. Näit. Õpilane töötas hoolikalt ning suure pingsusega (tähendab **ja ühtlasi suure pingsusega**). Viitlikunstnik andis meie linnas oma kolmanda ning viimase kontserdi.

Stiililistel kaalutlustel võib sidesõnu **ja** ja **ning** tarvitada ka võrdses tähenduses, et vältida **ja** liigset korduvust. Näit. Peol oli mehi ja naiti ning eestlasi ja venelasi.

Sidesõna **ega** tarvitatakse lauses, mille öeldis on eitavas kõnes. Näit. Ta ei leidnud seal kirvest ega vasarat. Poiss ei lugenud ega kirjutanud.

Sidesõna **ega** tuleb tarvitada ka siis, kui muidu satuksid kõrvuti **ja** ning **ei**, näiteks Ema käis ise iga päev kolhoostpõllul tööl **ega** (= ja ei) lubanud ka teistel puududa. Sõna **ega** on tekkinud sõnadest **ei ka**.

2. Eraldavaid sidesõnu **ehk**, **või**, **kas** ... **või** tarvitatakse kahe samanimelise ja samaliigilise lauseliikme sidumiseks, millest üks võib teise asemel olla.

Sidesõna **ehk** ühendab samatähenduselisi sõnu, kuna sidesõna **või** ühendab vastandlikke, erineva tähendusega sõnu. Sidesõna **või** näitab, et samanimelistest ja samaliigilistest lauseliikmetest on ainult üks võimalik. Näit. *Võõrkeele õpikud on alati varustatud sõnastiku ehk vokabulaariga. Kas täna on väljas soe või külm? Kas te soovite teed või kohvi?*

Sidesõna **või** võib esineda ka peaaegu samasisuliste mõistete vahel, kui ta tähendab **või õigemini**. Näit. *Õpetaja esines kõnega ühel koosolekul või mittingul.*

3. Vastandavaid sidesõnu **vaid, mitte (ainult) ... vaid (ka), kuid** tarvitatakse samanimelise ja samaliigilise lauseliikme vastandamiseks teisele.

Sidesõna **vaid** on eituse järel, kusjuures see lauseosa, mille ees on sidesõna **vaid**, muutub sisult jaatavaks. Näit. *Talupoeg ei soovinud osta mitte äket, vaid atra.* (Talupoeg soovis atra osta.)

Paarissidesõnade **nii(hästi) ... kui (ka), kas ... või, mitte (ainult) ... vaid (ka)** esimene osa seisab ühe, teine teise samanimelise ja samaliigilise lauseliikme ees. *Ajalehed on kas laual või kapi otsas.*

Märkus. Peale eespool mainitud sidesõnade tarvitatakse koondlause samanimeliste ja samaliigiliste liikmete sidumiseks veel sõnu **ometi, samuti, järelikult, eriti** jt.

Harjutused 3 ja 4.

§ 3. Kirjavahemärgid koondlause.

Korduvad alused, öeldised ja öeldistäited eraldatakse kirjas alati komaga, kui neid ei ühenda sidesõna **ja, ning, ega, ehk, või, kui ka, nii(hästi) ... kui (ka)**. Näit. *Aurumasin, raadio, elektervalgustus ja rida muid äärmiselt tähtsaid tehnikasaavutusi on vene teadlaste töövil. Vest jooksis, vahutas, kees suurvee ajal jões. Meie noorsugu olgu töökas, julge ja elurõõmus.*

Samaliigilised sihitised ja samaliigilised ning samatähenduselised määrused ja täiendid¹ eraldatakse üksteisest komaga, kui nende vahel puudub sidesõna *ja, ning, ega, ehk, või, kui ka, nii(hästi) . . . kui (ka)*.

Erinimelisi lauseliikmeid lihtlauses üksteisest kunagi komaga ei eraldata (näiteks alust öeldisest, alust sihitisest, öeldist sihitisest, määrust öeldisest, täiendit alusest või sihitisest jne.). Komaga ei eraldata üksteisest ka samanimelisi, kuid eriliigilisi lauseliikmeid, näiteks nimisõnalist sihitist pöördõnalisest, ajamäärust kohamäärusest, samuti ka eritähenduselisi aja- ja kohamäärusi. Näit.:

1. *Me peame lastes arendama tahet, püüdu ja oskust teha korralikku tööd.* (Sihitised *tahet, püüdu* ja *oskust* on samaliigilised ja laiendavad sõnu *peame arendama*, kuna sõnad *teha korralikku tööd* laiendavad sihitisi *tahet, püüdu* ja *oskust*.) *Isa käskis puid saagida, lõhkuda ja kööki tuua.* (Sihitised *saagida, lõhkuda, tuua* on samaliigilised, kuid sihitis *puid* on nende suhtes eri liiki.)

2. *Ekskursioon jõudis Moskvasse laupäeval, 16. augustil 1947. a. kell 10 hommikul.* (Ajamäärused *laupäeval* ja *16. augustil* tähendavad üht ja sama päeva, s. o. nad on samatähenduselised ja nad eraldatakse kirjas komaga, kuna teised ajamäärused selles lauses on eritähenduselised.)

3. *Eduard Vilde sündis Järvamaal Simuna kihelkonnas Pudivere mõisas muldpõrandaga moonakamajas.* (Kohamäärused selles lauses on eritähenduselised ja neid komaga ei eraldata. Vrd. samatähenduselisi kohamäärusi: *Ta on elanud Tallinnas, Tartus ja Narvas.*)

Kui samanimelised ja samaliigilised lauseliikmed on ühendatud sidesõnaga *ja, ning, ega, ehk, või, kui ka, nii(hästi) . . . kui (ka)*, siis koma nende eraldamiseks ei tarvitata. Näit. *Ilm oli õhtul udune ja külm. Tööta järjekindlalt ning hoolikalt! Tollest metsast ei saa läbi auto ega vankriga. Täiend ehk atribuut alistub nimisõnale. Kas te õpite koolis inglise või saksa keelt? Nii isa kui ema olid koosolekule läinud. Nii professor ise kui ka tema assistent olid üliõpilastega laboratooriumis.*

¹ Täienditest vt. eespool (§ 4).

Märkus. Paarissidesõnas *nii(hästi)* ... *kui ka* ei või enne sõna *kui* panna koma, sest ta võrdub umbes sidesõnaga *ja*, mida ta võib asendada. Näit. *Nii isa kui ka poeg võtsid osa Nõukogude Liidu rahvaste Suurest Isamaasõjast saksa fašistlike röövullutajate vastu.* (Vrd. *Isa ja poeg võtsid osa...*)

Kui samanimelised ja samaliigilised lauseliikmed on ühendatud vastandava sidesõnaga või siduva ja seletava sõnaga **kuid, vaid, aga, ent, ainult, samuti, eriti, järelikult, ometi** jt., siis pannakse nende ette koma. Näit. 1. *Ma ei sõida täna, vaid homme.* 2. *Nad lootsid õhtuks linna jõuda, kuid ei jõudnud.* 3. *Ma teda ennast ei näinud, küll aga tema venda.* 4. *Peopesa, eriti sõrmede nahk on väga tundlik.* 5. *Eestlased, lätlased, leedulased, samuti kõik teised NSV Liidus elavad rahvad hääletasid valimistel üksmeelselt kommunistide ja partettute bloki kandidaatide poolt.*

Märkus. Mõne ülalmainitud siduva või seletava sõna ees võib olla sidesõna *ja, ning, ega, ehk, või*. Nende ette koma ei panda. Näit. *Eestlased, lätlased, leedulased ning samuti kõik teised NSV Liidus elavad rahvad hääletasid...*

Kui samanimeliste ja samaliigiliste lauseliikmete juurde kuuluvad ka laiendid, siis eraldatakse need lauseliikmed ühes nende laienditega.

Samanimelised ja samaliigilised lauseliikmed ilma laienditeta

Samanimelised ja samaliigilised lauseliikmed ühes laienditega

1. Kapis leidus kindaid, sokke ja rätte.
2. Küll see poiss võis suusata, uisutada, joosta ja hüpata!

1. Kapis leidus kirjused kindaid, halle sokke ja mitmevärvilisi rätte.
2. Küll see poiss võis hästi suusata, osavasti uisutada, kiiresti joosta ja kaugele hüpata!

Harjutus 5.

§ 4. Samaliigilised ja eriliigilised täiendid.

Ühe ja sama nimisõna juurde kuuluvad täiendid ei ole alati samaliigilised.

1. Täiendid on samaliigilised, kui loetellakse esemete samaliigilisi tunnuseid. Näit. *Aasal kasvas siniseid, punaseid, kollaseid ja valgeid lilli.* Niisugustel juhtudel kuulub iga täiend ainult osale esemetest, mis on nimisõnaga väljendatud. (Osa lilli oli siniseid, osa punaseid jne.) *Meie ajalooõpetaja loeb eesti-, vene-, soome- ja saksakeelseid raamatuid.* (Täiendid väljendavad keeli ja on seega samaliigilised, kusjuures iga täiend kuulub osale raamatutest.) *Õpilane ostis sinist, punast ja musta tinti.* (Täiendid väljendavad tindi samaliigilist tunnust — värvust — ja seega kuulub iga täiend osale tindist.)

2. Täiendid on samaliigilised ka siis, 1) kui kõik täiendid määravad eset või esemeid ühest küljest või 2) kui teine ja järgnevad täiendid seletavad esimest. Näit. 1) *Soojad, päikesepaistelised päevad olid möödunud.* (Mõlemad täiendid iseloomustavad suviseid päevi ja on seotud ühise tunnusega.) 2) *Vitmase paari aasta jooksul on linna peatännavasse ehitatud palju suuri, kuuekordseid maju.* (Täiend *kuuekordseid* täpsustab esimese täiendi *suuri* tähendust.)

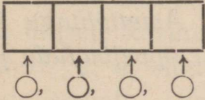
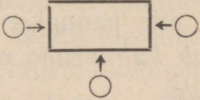
3. Täiendid on eriliigilised, kui nad määravad asja mitmest küljest, mitmesuguste suhete poolest või väljendavad asja mitmesuguseid omadusi. Näit. *Mehel oli seljas pikk must lambanahkne kasukas.* (Täiend *pikk* näitab kasuka suurust, *must* — värvust, *lambanahkne* — materjali. Nende täiendite vahele ei panda sidesõna *ja*.)

Eriliigilisi täiendeid ei eraldata komaga.

Märkus. Eriliigiliste täienditega lauseid ei saa lugeda koondlauseiks. Samuti ei ole ka eriliigiliste sihitiste ja eritähenduseliste aja- ja kohamäärustega laused koondlauseid.

§ 5. Koma ja sidekriipsu tarvitamine täienditega koondlauses.

Täiendid.

Samaliigilised	Eriliigilised
<p style="text-align: center;">1.</p> <p>Täiendid on samaliigilised, loetlevad esemete samaliigilisi tunnuseid; iga täiend kuulub põhisõnaga väljendatud esemete osale, näit. <i>mustad, hallid, kollased ja pruunid kingad (mustad kingad, hallid kingad jne).</i></p>	<p style="text-align: center;">2.</p> <p>Täiendid on eriliigilised, määravad eset mitmest küljest; eelmine täiend seletab nimisõna koos täienditega, näit. <i>kallid mustad lakknahast kingad.</i></p>
<p style="text-align: center;">Eraldatakse komaga.</p>	<p style="text-align: center;">Komaga ei eraldata.</p>

Märkused. 1. Komast kahe täiendi vahel võib sõltuda lause mõte. Võrreldes: 1. *Raamatust ilmus uus parandatud trükk* (täheb üks parandatud trükk juba oli, nüüd ilmus uus parandatud trükk). 2. *Raamatust ilmus uus, parandatud trükk* (s. t. uus trükk, mis on parandatud).

Lauses *Me ehitame uut, sotsialistlikku ühiskonnakorda* ei saa koma ära jätta, sest see kord on uus ja sotsialistlik samal ajal, mitte aga uus sotsialistlik vastandina mingile vanale sotsialistlikule korrale.

2. Komadega eraldatakse ka põhisõnast täiendid, nii eriliigilised kui ka samaliigilised, kui need asetsevad oma põhisõna järel. Näit. *Järv, sügav ja sinine, veetles teda.*

Kui koondlauses on mitu samanimelist ja samaliigilist täiendit, mis ühe põhisõna juurde kuuluvad liitsõna osadena, siis antakse põhisõna ainult koos viimase täiendiga, kuna eelmiste täiendite järel on sidekriips. Näit. *Meie aedades kasvavad õuna-, pirni-, ploomi- ja kirsipuud.* EK(b)P Keskkomitee pleenumil arutati majandus- ja kultuuriküsimusi.

Kui koondlauses on mitu samanimelist ja samaliigilist põhisõna, mida laiendab ühine täiend liitsõna osana, siis esineb see täiend koos esimese põhisõnaga, kuna järgmiste põhisõnade ette pannakse sidekriips. Näit. *Amettühingu komitee varustab kultuuritöö aktiivistide kursusi õppejõudude ja -raamatutega.*

Harjutused 6 ja 7.

§ 6. Mitme täiendiga põhisõna ainsus ja mitmus.

Kui ühel põhisõnal, mis on liiginimetuseks, on mitu samanimelist ja samaliigilist täiendit, siis on see põhisõna (liiginimetus) vormilt ainsuses, kuigi sisult on ta mitmuses. Näit. *Tallinna, Tartu ja Narva linn* (mitte linnad). (Jutt on küll kolmest linnast, kuid sõna *linn* on ainsuses, sest seda võib mõista: *Tallinna linn, Tartu linn ja Narva linn.*) See tütarlaps räägib vabalt vene ja eesti keelt. Tuntuimad turbatööstused asuvad Ellamaa, Lavassaare, Tootsi ja Ulila rabas. Esimese ja teise viisaastaku kultuurisaavutused on suured.

Märkus. Kui selline liiginimetus (põhisõna) koos täienditega on lause aluseks, on lause öeldis mitmuses, mis näitab, et tegemist on põhisõna sisulise mitmusega.

Saaremaa, Muhu, Abruka, Vilsandi ja Ruhnu saar kuuluvad Saaremaa koosseisu.

Kui on vaja vältida arusaamatust, nagu oleks jutt ainult ühest esemest, olendist jne., kuna tegelikult on neid kaks (või rohkem), siis pannakse põhisõna mitmusesse. *Tartu linna ja maakonna parteikomiteed otsustasid agitatsiooni ja propagandatööd tõsta.* (On kaks komiteed.) *Kusti ja Karli palitud* õmmeldi rätsepate artellis. (Kui palitu oleks ainsuses, võiks arvata, et neil oli kahe peale üks palitu.) *Leida ja Erna emad* olid õeksed.

Kui liiginimetus (põhisõna) väljendab mitut eset, olendit, nähtust jne., siis esineb ta alati mitmuses. Tallinna ja Tartu õpetajad võtsid konverentsist osa. (Õpetajaid oli palju.) Saaremaa, Tartumaa ja Võrumaa kolhoosid laiendavad külvipinda ja suurendavad karja. (Kolhoose on palju.)

§ 7. Koondlause analüüisist.

Koondlause analüüsimisel tuleb samuti kui lihtlause puhul lähtuda ühisele küsimusele vastavatest ühtekuuluvatest sõnärühmadest, s. o. süntagmadest, mida hiljem võib omakorda üksikasjalisemalt analüüsida. Näiteks lauses *Nõukogude kord // seab // teadusele, kirjandusele ja kunstile // uued, vastutavad ülesanded* võime eraldada alusrühma *nõukogude kord* (vastab küsimusele *mis?*), öeldise *seab*, rea sihitismäärusi *teadusele, kirjandusele ja kunstile* (vastavad küsimusele *millele?*) ja lõpuks sihitisrühma *uued, vastutavad ülesanded* (vastab küsimusele *mis?*). Neis rühmades e. süntagmades võib üksikasjalisemal analüüsimisel eraldada vastavad täiendid, näit. *nõukogude* on täiendiks sõnale *kord*; *uued, vastutavad* on täiendiks sõnale *ülesanded*, olles vastavate süntagmade liikmed.

Samuti võib vaadelda ka järgmisi lauseid:

1. *Ühistud // muretsevad // oma liikmeile // vajalikke masinaid, / põllutöörtistu, / kunstväetist / ja kõike muud.*

2. *Marksismi tekkimine // oli teadusliku mõtte suurim saavutus, / tõeline avastus, / põhjalik revolutsioon teaduses, / filosoofias / ja maailmatunnetuses.*

3. *Õhtuti // istus // see mugava olemisega, / juba kergelt hõbetama löövate juustega / ja pisut vimmas seljaga / mees // väikese kajutilaua taga.*

Harjutused 8—10.

§ 8. Kokkuvõtavad sõnad koondlauses.

Samanimeliste ja samaliigiliste lauseliikmete ees või järel võib olla kokkuvõttev sõna. Näit. 1. *Meie metsades esinevad järgmised lehtpuude liigid: kased, haavad, lepad, tammed, vahtrad, saared ja jalakad.* 2. *Kased, haavad, lepad, tammed, vahtrad, saared ja jalakad — kõik need lehtpuude liigid kasvavad meie metsades.*

Kokkuvõtavad sõnad on loetelu liikmete suhtes sugumõistet. Näiteks mõisted *kask, tamm, vaher* jt. on liigimõisted sugumõiste *lehtpuu* suhtes.

Kokkuvõtvals sõnaks võib olla iga lauseliige, mis on üldisema tähendusega kui tema juurde kuuluvad samaliigilised lauseliikmed.

Kokkuvõtavad sõnad vastavad samale küsimusele, millele vastavad samanimelised ja -liigilised lauseliikmed. Üldistus võib olla väljendatud sõnaühendiga või ühe sõnaga, näit. ... *järgmised koduloomad: hobune, lehm, lammas jt.; ... kõrsviljad: nisu, rukis, kaer, oder jt.*

Kokkuvõtivateks sõnadeks võivad olla ka umbmäärased ase- ja määrsõnad *kõik, kogu, keegi (kedagi), miski (midagi), kõikjal, millalgi* jt. Näit. 1. *Õppejõud, üliõpilased, teenistujad ja tehniline personal — kogu instituudi pere oli avaaktusele kokku tulnud.* 2. *Pimedas ei olnud midagi näha: ei puid ega põõsaid, maja ega aeda.*

§ 9. Kirjavahemärgid kokkuvõtivate sõnade ees ja järel.

Kui samanimelised lauseliikmed esinevad loetelu kujul kokkuvõtva sõna järel, siis pannakse nende ette koolon (kaksikpunkt).

Kokkuvõttev sõna võib loetelu ees ka puududa.

1. *Kirjandusteosed on kolmesugused: lüürilised, eepilised ja dramaatilised.* 2. *Läänemere-soome rahvaste hulka kuulu-*

vad: eestlased, soomlased, liivlased, karjalased, vepslased, isurlased ja vadjalased. 3. Tartumaal on kolm maakondliku alluvusega linna: Otepää, Elva ja Kallaste. 4. Komisjon otsustas: 1) ära kuulata sm. N. aruanne kirjandusringi tööst, 2) kontrollida eelmise koosoleku otsuse täitmist, 3) ...

Kui loetelu järel on mingi kokkuvõttev sõna, näit. *kõik, midagi, see, need, siin, seal, ei miski jt.*, siis pannakse selle kokkuvõtva sõna ette mõttekriips. Näit. 1. *Komandörid, sõdurid, vabrikutöölised — kõik võtsid rongkäigust osa.* 2. *Kehalt kõhnavõitu, mitte pikk, aastailt üle kolmekümne, valget verd, harv habe lõua otsas, silmad kissis — naisugune oli see Vargamäe Tagapere.* (A. H. Tammsaare.) 3. *Põllul, aasal, metsas — seal armastab ta töötada.*

Lühema loetelu korral, mille ees puudub kokkuvõttev sõna, koolonit ei tarvitata. Näit. *Meie aias kasvas õuna-, pirni- ja ploompuid.*

Kui loetelus esinevad lauseliikmed on jaotatud rühmadesse, eraldatakse rühmad üksteisest semikooloniga (punkt-komaga). Näit. *Slaavi keelte hulka kuuluvad: vene, ukraina, valge-vene (ida-slaavi keeled); poola, tšehhi, slovaki (lääne-slaavi keeled); bulgaaria, serbia, kroaadi ja sloveeni (lõuna-slaavi keeled).*

§ 10. Kokkuvõtte kirjavahemärkide tarvitamisest koondlauses.

Missugustel tingimustel (millal)	milline kirjavahe- märk esineb
1) Korduvate (samaliigiliste) aluste, öeldiste, öeldistäidete vahel, kui nende vahel ei ole sidesõna <i>ja, ning, ega, ehk, või, nii ... kui (ka)</i> 2) Samaliigiliste sihitiste, samatähenduse- liste täiendite ja määruste vahel, kui nende vahel ei ole sidesõna <i>ja, ning, ega, ehk, või, nii ... kui (ka)</i>	koma (,)

Missugustel tingimustel (millal)	milline kirjavahe- märk esineb
3) Kui samanimeliste lauseliikmete vahel ei ole sidesõna <i>ja, ning, ega, ehk, või, nii ... kui (ka)</i> , vaid muu sidesõna või siduv või seletav sõna, näit. <i>kuid, vaid, aga, ent, eriti, samuti</i> jne.	koma (,)
4) Samanimelistest lauseliikmetest moodustatud loetelu ees	koolon (:)
5) Loetelu alajaotuste vahel	semikoolon (;)
6) Lause algul olevale loetelule järgneva kokkuvõtva sõna (<i>kõik, need, see, ei miski, seal</i> jne.) ees	mõttekriips (—)

Harjutused 11—15.

Teine osa.

II. Liitlause.

§ 11. Liitlause mõiste ja liigitus.

Lause, mis väljendab ainult ühe mõtte, on lihtlause. Kuid mõtteid, mis üksikute lihtlauseetega on väljendatud, võib seada üksteisega tihedasse seosesse, nii et need lihtlauseid, mis sisaldavad üksikuid mõtteid, ühinevad üheks liitlauseks.

Liitlause moodustab mõtte ja intonatsiooni poolest ühtse, tervikliku suhtlemisühiku, kuid oma ehituse poolest koosneb ta kahest või enamast liitlausest.

Lihtlause	Liitlause
1. Mustad pilved katsid taevast. Varsti hakkas sadama.	1. Mustad pilved katsid taevast ja varsti hakkas sadama.
2. Lapsed luurasid altkulmu. Ablas kiir tungis mõlema silmist.	2. Lapsed luurasid altkulmu, ablas kiir tungis mõlema silmist. (<i>E. Vilde.</i>)
3. Eesti kodanlus oli Lääne-Euroopa imperialistide tee-	3. Eesti kodanlus oli Lääne-Euroopa imperialistide tee-

ner. Ta oli võimu juurde upitatud imperialistide poolt. Viimaste huvides oli luua rida nn. „puhverriike” Nõukogude Liidu piiril. Siit lootsid nad esimesele sotsialistlikule riigile kallale tungida.

4. Eesti kodanlus sõltus täiel määral oma peremeestest majanduslikult, poliitiliselt ja ideoloogiliselt. Mingisugusest eesti rahva iseseisvusest tol ajal ei saa juttugi olla.

ner ja ta oli võimu juurde upitatud imperialistide poolt, kelle huvides oli luua rida nn. „puhverriike” Nõukogude Liidu piiril, kust nad lootsid esimesele sotsialistlikule riigile kallale tungida.

4. Eesti kodanlus sõltus täiel määral oma peremeestest majanduslikult, poliitiliselt ja ideoloogiliselt, seepärast ei saa juttugi olla mingisugusest eesti rahva iseseisvusest tol ajal.

Kahest või mitmest lihtlausest koosnevat lauset nimetatakse liitlauseks.

Märkus. Nagu ülaltoodud näidetest selgub, on liitlauseesse ühendatud lihtlauseid omavahel mõtteliselt seotud. Me võime näiteks üheks liitlauseks ühendada lihtlauseid: *Isa tegi küll kodanliku Eesti ajal ööd kui päeva tööd. Rikkaks ta siiski ei saanud. Ta ei ekspluateerinud võõrast tööjõudu.*

Isa tegi küll kodanliku Eesti ajal ööd kui päeva tööd, kuid rikkaks ta siiski ei saanud, sest ta ei ekspluateerinud võõrast tööjõudu.

Mõtteliselt mitteseotud lihtlauseid on aga võimatu üheks liitlauseks ühendada, näit.

*Meie tööstus läheb tõusuteed.
Tuul sahistab puulehti.*

Lihtlaused ühinevad liitlauseteks rinnastumise või alistumise teel.

Liitlauset, mis koosneb samaväärsetest, üksteisest grammatiliselt sõltumata lausetest, nimetatakse rindlauseks.

Rindlauset moodustavad laused on küll mõttelt üksteisega seotud, kuid siiski niivõrd iseseisvad, et neid võib tarvitada üksikult, ilma et lause mõte selle all tunduvalt kannataks.

Suhted lihtlausetel vahel rindlauses on samasugused nagu rinnastuvate lauseliikmete vahel (koondlauses). Näit. 1. *Ris-tikhein oli küll haruldaset hea ja kartulid oma lopsakate pealistega töotasid rikkalikku saaki, aga sel suvel see ei mõjutanud ühegi vargamäelase meeoleu kuigi palju.* (A. H. Tammsaare.) 2. *Sel vanal autol on küll veel haruldaset hea mootor, kuid kummid on juba varsti läbi kulunud.*

Märkus. Rindlause erineb mitme öeldisega koondlausest selle poolest, et rindlause igal öeldisel on oma alus. Kui aga öeldised on umbisikulised, siis loetakse rindlauseks niisugust lauset, mille igal öeldisel on oma sihitised ja määrused, mille tõttu nad on iseseisvamad. Näit.:

1. *Vend sõi kõhu täis, võttis vikati ja hakkas niitma* (koondlause).
2. *Ema keetis sööki, isa teritas vikatit* (rindlause).
3. *Suvel pandi heinad kuhja, talvel veeti nad reega koju* (rindlause).

Liitlauset, milles üks lause on teisest sõltuv ja seletab teda, nimetatakse põimlauseks.

Põimlauses üks lause alistub grammatiliselt teisele, täiendab seda või seletab mõnd teise lause sõna. Näit. 1. *Kui Nõukogude armee oli purustanud Saksa fašistliku sõjaväe, said kõik orjastatud Euroopa rahvad vabaks.* (Siin sõltub esimene lause teisest, alistub temale. Esimene lause seletab teise lause öeldist *said vabaks*, vastates küsimusele *millal? mis-sugusel tingimusel?*) 2. *Marxism-leninism õpetab, et igale*

ühiskondlikule korrale vastab ajalooliselt määratud omandivorm. (Siin sõltub teine lause esimesest, alistub grammatiliselt temale. Ta seletab esimese lause öeldist *õpetab*, vastates küsimusele *mida?*)

Põimlause koosneb pealausest ja kõrvallausest. Seda lauset, mis teisest sõltub ja ühtlasi seda seletab, nimetatakse kõrvallauseks.

Kõrvallause on laiendiks mingile sõnale teises lauses, seletab seda ja vastab sageli samale küsimusele, millele vastab ka see sõna, mida ta seletab.

Pealauseks nimetatakse lauset, millele alistub ja mida täiendab kõrvallause.

Ühele pealausele võib kuuluda mitu kõrvallauset ja üht kõrvalauset võib teine kõrvallause täiendada. Näit. 1. *Kui sa venda näed, siis ütle talle, et me läksime heinamaale.* (Siin on pealause siis ütle talle, teised on kõrvallused ja mõlemad sõltuvad pealausest.) 2. *Tegelik elu näitab tuhandete faktide varal, et sotsialistlik kord garanteerib tõeliselt vaba ja viljaka arengu igale rahvale, kes on asunud sotsialismi ehitamisele.* (Siin on esimene lause pealauseks, teine täiendab pealauset, vastates küsimusele *mida näitab?*, kolmas lause täiendab esimest kõrvallauset, vastates küsimusele *missugusele rahvale?*)

Lihtlauseid võivad olla liitlausest ühendatud:

1) sidesõna või mõne siduva ase- või määrsõna abil, näit. *Tuleb märkida, et Eesti NSV sovhoosidel oli juba neljanda stalinliku viisaastaku algul rohkem sigu kui sõjaeelset aastal, sest lisaks olemasolnuile oli suurel hulgal tõupõrssid sisse veetud lüdulise alluvusega sovhoosidest. Moskva on sotsialistliku kultuuri keskus, mille poole vaatab kogu eesrindlik kultuurne inimkond.*

2) intonatsiooni abil ilma sidesõnata või muu siduva sõnata, näit. *Kapitalistlikus ühiskonnas kuuluvad kultuurisaavutused kodanlusele, sotsialistlikus ühiskonnas on nad töötava rahva teenistuses. Igaihelt nõutakse tema võimete järgi, igaihele antakse tema töö järgi. Mees muheles heameele pärast: tema töö oli tunnustatud auhinna vääriliseks.*

Harjutused 16—18.

III. Rindlause.

§ 12. Sidesõnaga rindlause.

Lihtlauseid ühendatakse rindlauseks harilikult sidesõnade abil.

1. Ühendavad sidesõnad *ja, ning, ega*. Nende sidesõnade abil ühendatakse lauseid, mis väljendavad:

a) üheaegseid nähtusi või sündmusi, näit. 1. *Mets mühiseb tuule käes ning mändide ladvad vajuvad ja tõusevad lainetena.* 2. *Väljas oli selge ilm ja taevatähed sirendasid küla kohal.* 3. *Seal ei kasva vili ega õitse lilled.*

b) üksteisele järgnevaid nähtusi või sündmusi, näit. *Leitnant hüppas sõduri juurde ja nüüd hakkasid mõlemad automaatidest vaenlast tulistama.*

Ühendavad sidesõnad võivad väljendada ka järeldust, näit. *Ma tõukasin ust ja see avanes.*

Märkus. Sidesõnade *ja, ning, ega* tähenduse ja tarvitamise kohta vt. lk. 2.

2. Eraldavad sidesõnad *või, kas ... või, ehk*. Sidesõna *või* seob erineva tähendusega lauseid. Näit. *Kas õpite saksa keelt või on teie koolis inglise keel võõrkeeleks?*

3. Vastandavad sidesõnad *aga, kuid, vaid, ent, kuna, ometi*. Nende sidesõnade abil ühendatakse lauseid, mis on oma tähenduselt üksteisele vastukäivad. Teine nähtus seatakse esimesele vastu või ta erineb millegagi esimesest. Näit. 1. *Orjamajanduslikus, feodaalses ja kapitalistlikus korras väljendab toodetud lisaproduct ekspluateerimise vahekordi ning läheb parasüülike valitsevate klasside kätte, aga sotsialistlikus nõukogude ühiskonnas pole lisaproduct enam ekspluateerimise tulemuseks ning läheb täielikult kogu töörahva kätte.* 2. *Rahvamajanduse taastamisel ja arendamisel on meil kahtlemata ees suuri raskusi, kuid visaduse ja agarusega töötades on need raskused ületatavad.* 3. *Saksa fašistlikke sõjavägesid ei purustanud mitte liitlased, vaid seda tegi Nõukogude armee.* 4. *Oma tütar saadeti peole, kuna vaenelaps pidi koju jääma.* 5. *Ta küsitles inimesi, ent need ei teadnud midagi vastata.* 6. *Ennustati küll vihma, ometi tuli ilus ilm.*

4. Seletavad sidesõnad.

Erilise rühma moodustavad seletavad laused.

Seletavate lausetega selgitatakse eelmise lause sisu või antakse seletus kogu eelmise lause mõtte kohta. Need laused on väga lähedased lausetele, mida ühendavad rinnastavad sidesõnad, ja seepärast võib neid vaadelda rindlausetena. Neid seovad sõnad *sest*, *seepärast*, *nimelt*, *samuti*, *järelikult* jt. Näit. 1. *Juba aegsasti enne päikese tõusu olime heinamaal, sest hein tahtis õigel ajal niitmist.* 2. *Pikne avaldab värskendavat mõju loodusele, nimelt ta puhastab ja jahutab õhku.* 3. *M. Veske vanemad ei osanud lugeda, seepärast sai ta esimese õpetuse lellelt ja selle tütrelt.*

Harjutus 19.

§ 13. Kirjavahemärgid sidesõnaga rindlauses.

Kui rindlausesse kuuluvad lihtlaused on ühendatud sidesõnadega *aga*, *kuid*, *vaid*, *ent*, *sest*, *seepärast*, *kuna*, *samuti*, *järelikult*, siis pannakse nende ette koma.

Kui aga rindlauses olevad laused on ühendatud sidesõnadega *ja*, *ning*, *ega*, *ehk*, *või*, siis nende ette harilikult ei panda koma.

aga, kuid, vaid, ent, sest, seepärast, kuna, samuti, järelikult ees esineb koma.

ja, ning, ega, ehk, või ees puudub koma.

Talle pakuti vastutavat kõrgepalgalist kohta, *aga* tema jäi edasi tööpingi taha töötama.

Veskiratas on suurepärane oma jõus, *kuid* ta on ühtlasi ka kohutav ses ümbruses.

Kaardiväelane jutustas Sõrve sääre lahingutest *ja* lapsed kuulasid huviga.

Selle artikli on toimetaja läbi vaadanud *ning* autor ise parandanud.

Ei saadud uisutada *ega*

*aga, kuid, vaid, ent, sest, see-
pärast, kuna, samuti, järeli-
kult* ees esineb koma.

ja, ning, ega, ehk, või ees
puudub koma.

Ole nüüd pealegi kange
hüppaja, **ent** õppimises olen
mina sinust ees.

See ei olnudki nagu siil,
vaid ta läikis otsekui mõni
ehteasi.

olnud võimalik ka suusatada.

Kas mehel oli tõesti tõi
taga **või** tahtis ta ainult
vigurdada?

Märkus. Sõnade **aga** ja **vaid** ees koma puudub, kui nad ei esine
sidesõnadena (ei seo rindlause osi). Näit. *Seda aga poiss
ei teadnud. Ema vaid naeris selle üle.*

Rindlause esineb koma sidesõna **ja, ning, ega, ehk,
või** ees järgmistel juhtudel:

1) kui **ja** või **ning** alustab järsult erineva, uue mõttega
lause, mis eelmisega on sisuliselt vähe seotud, või kui pike-
mas lauses tahetakse teha suurem paus;

2) kui **ja** (või **ning**) tähendab peaaegu **aga** või **kuid** ja
täidab selle aset;

3) kui **ega** tähendab **kindlasti, vist** ja täidab selle aset;

4) kui **ehk** tähendab **vahest, võib-olla** ja täidab selle
aset;

5) kui **või** tähendab **vastasel korral, muidu** ja täidab
selle aset.

Näit. 1. *Suur paks pilv kerkis taevasse, ja just siis kõige
kibedamal heinaajal pidi ta oma jala ära nikastama.* (Jala
nikastamine ei ole pilve kerkimisega mõtteliselt seotud.)

2. *Kui kuulipilduja hetkeks vaikis, kummardus välkkiirelt üks
või teine meestest, ja uus granaat lendas jälle tunnelisse.*
(E. Männik.) 3. *Oli juba möödunud peaaegu kümme tundi, ja
mehi polnud ikka veel näha.* (Siin **ja** tähendab **kuid**.) 4. *Mis*

sa *mutdu ootad, ega ta niikuinii tule.* (Siin **ega** tähendab **vist ... ei, kindlasti ... ei.**) 5. *Katsume veel, ehk jõuame valmis.* (Siin **ehk** tähendab **vahest.**) 6. *Te teete selle töö veel täna ära, või meie rühm jääb võitluses alla.* (Siin **või** tähendab **vastasel korral.**)

Märkus. Muidugi esineb sidesõnade ees koma ka siis, kui sidesõna järgneb mingile lauseosale, mis niikuinii tuleb eraldada muust lauseosast komaga, näit. *Tulge siia, poisid, ja vaadake, mis ma leidsin!* (Sidesõna ja ees olev sõna *poisid* on üte ning eraldatakse seepärast muust lausest komadega.) *Vend ütles, et tal ei ole aega meile sisse astuda, ja sõitis edasi.* (Sidesõna ja ees on koma sellepärast, et seal lõpeb kõrvallause.)

Harjutused 20—22.

§ 14. Sidesõnata rindlause.

Sidesõnata rindlauseks nimetatakse niisugust rindlauset, milles laused on küll mõtteliselt ühendatud üheks tervikuks, kuid lausete ühendamine ei toimu sidesõnade, vaid intonatsiooni abil.

Sidesõnata rindlauseid võivad väljendada:

1) üheaegsust, näit. *Ilm oli selge, täiskuu tõusis metsa tagant, küla magas sügavas vaikuses.*

2) järgnevust, näit. *Kuuldus vedurivile, konduktor hüppas vagunitrepile, rong hakkas liikuma.*

3) vastuseadmist, näit. *Sügis sööda, kevad kurnab.*

4) tegevust ja selle tulemust, näit. *Nüüd tõmmati katjuuša tuli küla vallutanud SS-meeste pihta: mõne minuti pärast olimegi külas.*

Nagu neist lauseist näha, on kõigis sidesõnata rindlause osades pöördsõna aeg ühesugune (*oli, tõusis, magas* — lihtminevik).

Sidesõnata laused on omasemad suulisele kõnele, kus intonatsioon, žestid ja miimika abistavad mõtteliste suhete väljendamist. Kirjakeeles tarvitatakse sidesõnata rindlauseid ilukirjanduses tegelaste kõne täpseks edasiandmiseks või kirjeldustes. Teaduslikus ja asjalikus proosakeeles on ülekaalus sidesõnaline seos.

Sidesõnata rindlause võime muuta sidesõnaga lauseks ja vastupidi. Näit. Küla liigkasuvõtja kadus näitelavalt, tema asemele astusid „üliauväärased pangadirektorid“. Võib öelda ka: Küla liigkasuvõtja kadus näitelavalt ja tema asemele astusid „üliauväärased pangadirektorid“. (V. Kingissepa järgi.) Rahu kosutab, vaen kaotab. Võib öelda ka: Rahu kosutab, aga vaen kaotab. Kuid iga kord ei saa sidesõnata rindlauset asendada sidesõnaga rindlausega ja vastupidi. Näit. Kooruke jäänd lumehangist, märts ju jookseb tanumais. Juba veed on pääsnud vangist, värsket hingust puis ja mais. (Semper.) Ei saa ära jätta eraldavaid sidesõnu, näit. Kas ta õpib või töötab?

§ 15. Kirjavahemärgid sidesõnata rindlause.

1. Lühikesed, mõttelt lähedased laused, mis kuuluvad sidesõnata rindlauseesse, eraldatakse üksteisest komaga. Näit.

1. Päike paistis, taevas sinetas, pea kohal laulsid lõokesed.
2. Vihm läks varsti üle, päike hakkas paistma, heinalised asusid uuesti tööle.

2. Pikemad laused, mis oma koosseisult on keerulisemad, eriti kui neis juba leidub komasid, eraldatakse semikooloni ehk punktkomaga. Näit. 1. Kolhoosi viljapõllud paistavad ääretud olevat; kolhoosnikud, endised väiketalunikud, töötavad kindla plaani järgi sotsialistlikus suurpõllumajandis nagu selle tõelised peremehed kunagi. 2. Seltsimees Stalini teostest leiame hülgavaid näiteid kapitalistlike riikide välispoliitika marksistlik-leninliku analüüsi kohta; selle analüüsi põhjal on seltsimees Stalin teinud tähelepanuväärivaid prognoose rahvusvaheliste sündmuste edasise arenemise kohta. 3. Järgmisel hommikul leian heinamaalt oma õngeridva ja otsakese nõõri selle küljes; konks ja kork on kadunud. (O. Luts.)

3. Sidesõnata rindlause esineb koolon selle lause ees, mis seletab või lähemalt määrab eelmise lause mõtet. Näit. 1. Äpardustel ja ebaõnnestumistel on vähemalt üks hea külg: nad õpetavad inimesi ettevaatlikumaks ning ettenägelikumaks ja karastavad neid võitluseks. 2. 15. sajandi lõpus leidis aset

inimkonna ajaloos tähtis sündmus: Kolumbus avastas Ameerika.

4. Kui järgnevas rinnastatud lauses on jäetud välja mingi lauseosa (sõnaühend), mis eelmises lauses juba esi- nes (s. o. elliptilises lauses), võib puuduva lauseosa asemele panna mõttekriipsu, eriti kui see lauseosa on pikem, s. o. koosneb mitmest sõnast. Näit. 1. *Isa lootis linnast leida parema teenistuse, ema — parema elukorteri.* (Teises lauses on välja jäetud sõnad *lootis leida.*)

Kui rindlause järgnevas osas on välja jäetud ainult ühe- sõnaline öeldis, siis mõttekriipsu harilikult ei tarvitata. Näit. *Isa läks tööle, poeg kooli.*

§ 16. Kokkuvõtte kirjavahemärkide tarvitamisest rindlauses.

Missugustel tingimustel (millal)	milline kirjavahe- märk esineb
1. Sidesõnade <i>aga, kuid, vaid, ent, sest, seepärast, kuna, samuti, ometi, järelikult</i> ees, millega algab teine lause rindlauses	koma (,)
2. Erandlikult sidesõnade <i>ja, ning, ega, ehk, või</i> ees, kui nendega algab järsult erineva, uue mõttega lause või kui neil sidesõnadel on eba- tavaline tähendus	
3. Lühemate, mõttelt lähemate lausete vahel, kui nende vahel ei ole sidesõna	
4. Pikemate, koosseisult keerulisemate ja mõttelt vähem seotud sidesõnata lausete vahel, eriti kui neis esineb juba komasid	semikoolon (;)
5. Lause ees, mis eelmise lause mõtet sele- tab või põhjendab	koolon (:)
6. Järgnevas rinnastatud lauses väljajäetud pikema lauseosa asemel	mõttekriips (—)

Harjutused 23—26.

IV. Kiillause.

§ 17. Kiillause mõiste ja tarvitamine.

Vahel võib ühe lause liikmete vahele olla kiilutud teine lause või sõnaühend, mis väljendab rääkija suhtumist lauses väljendatud mõttesse või seletab seda. Niisugust lause keskele vahemärkusena, täiendusena või seletusena kiilutud lauset nimetatakse kiillauseks. Kiillause ei ole grammatiliselt seotud selle lausega, mille liikmete vahele ta on kiilutud ja mille mõttekäigu ta oma vaheleastumisega katkestab. Näit.:

A. 1. *Lähemas tulevikus, me oleme selles veendunud, kasvab Eesti NSV-s puuviljatoodang mitmekordseks.* 2. *Maailm — nii õpetab marksism-leninism — eksisteerib väljaspool meid ja meist sõltumata ning peegeldub meie peaaigus.* 3. *Tootja feodaalkorra ajal — ta on meile ka eesti rahva ajaloost pärisorjana tuntud — ei ole enam feodaalisanda tätelikus omanduses nagu ori orjapidajal.* 4. *Lennul üle Atlandi ookeanti (selle lennutee pikkus on tuhandeid kilomeetreid) osutas Nõukogude Liidu kanglane Endel Puusepp silmapaistvat mehtsust.* 5. *Descartes (loe: dekàrt) oli suurim 17. sajandi filosoof.* 6. *Kreutzwald — nii vähemalt selgub neist andmeist, mis on ilmsiks tulnud uuemate uurimuste tulemusena — on mitmed oma teosed (nagu „Lembitu“ jt.) tõlkinud saksa keelest.*

B. 7. *Astuge palun tупpa.* 8. *Võkaalid, näiteks (lühendatud kujul näit.) a, e, o jt., on kõlavamad kui konsonandid.* (Siin on kiillause lühendatud kujul näit. paigutatud teise kiillause näiteks a, e, o jt. sisse.)

Kiillausetena tarvitatakse sagedaimini järgmisi väljendeid: *ennäe hullu, iseenesest mõista, kes teab, mulle näib, mõtelge ometi, nagu näha, nagu öeldud, nagu tead, nit-öelda, olge hea, otse vastupidi, palun, tähendab, tõst küll, lühidalt jt.*

Kiillausete hulka kuulub ka otsese kõne vahele kiilutud autorimärkus, mis näitab, kes kõneleb. Näit. „*Pidage meeles, ütles õpetaja, „et kiillause tuleb muust lausest alati mingi kirjavahemärgiga eraldada.*”

§ 18. Kiillause kirjavahemärgid.

Kiillause eraldatakse muust lausest kas komadega, mõttekriipsudega või sulgudega. Lühemad kiillaused, mida ei taheta eriliselt esile tõsta, eraldatakse komadega. Näit. *Sina, ma näen, oled päris tubli poiss.*

Pikemad kiillaused ja niisugused, mida soovitakse selgemalt, silmatorkavamalt esile tõsta, eraldatakse mõttekriipsudega. Näit. *Keset söögiäega — isa tahab just parajasti kausist kala võtta — tormab Endel tuppa, kiri käes.*

Seletavad ja täiendavad märkused (võörkeelsete nimede hääldus, sõnaseletused, arvud, viited jne.) eraldatakse sulgudega. Näit. *Ajaleht „Daily Worker” (loe: deilt uörker) on Inglismaa kommunistliku partei häälekandja.*

Kiillaused nagu *palun, olge hea* jms. eraldatakse komadega, kui lause mõte nõuab nende erilist rõhutamist või esile tõstmist. Näit. *Kirjutage, palun, mulle varsti! Tulge, olge hea, siia! Just nii, palun, astuge ettepoole!*

§ 19. Kokkuvõtte kirjavahemärkide tarvitamisest kiillauses.

Missugustel tingimustel (millal)	milline kirjavahe- märk esineb
1. Kui kiillauset ei taheta muust lausest silmatorkavalt eraldada, eriti lühemad kiillaused	komad
2. Kui kiillauset soovitakse eriliselt esile tõsta, rõhutada, eriti pikemad kiillaused	mõttekriipsud
3. Kui esinevad muud lausega väheseotud seletavad või täiendavad märkused	sulud

§ 20. Sõnad *jah* ja *ei* lause algul.

Sõnad *jah* (*jaa*) ja *ei* võivad kõnekeeles esineda lauseina. 1. *Kas sa lähed täna teatrisse? — Jah.* 2. *Kas oled uut filmi näinud? — Ei.*

Väga sagedasti on sõnade *jah* ja *ei* järel teised sõnad, mis jaatamist või eitamist seletavad. Näit. *Kas teil on palju tööd? — Jah, tuleb pingutada, et plaan täita. Ei, täna ei ole mul suuremat teha.*

Lause algul olevad sõnad *jah* ja *ei* eraldatakse neile järgnevaist ja neid seletavaist lauseist komaga. Näit. 1. „*Ei, ma ei räägi midagi; ma ütlen ainult, et sõidan tingimata teiega kaasa,*” ütles Petja arglikult. (L. Tolstoi.) 2. *Kas olete nõus? — Jah, olen nõus.*

Kui *jah* (*jaa*) või *ei* ees on hüüdsõna *oi* või *oh*, siis viimaseid ei eraldata komaga jaatavast ja eitavast sõnast. Näit. *Ot jaa, me tuleme sellega varsti toime! Oh ei, sellest ei tule midagi välja!*

Harjutused 27—29.

V. Põimlause ühe kõrvallausega.

§ 21. Põimlause ehitus.

Põimlause koosneb pea- ja kõrvallausest.

Kõrvallause on pealausega seotud alistava sidesõnaga (*et, kui* jt.) või siduva sõnaga. Siduvateks sõnadeks on relatiivsed e. siduvad asesõnad *kes* (*keda, kelle* jne.), *mis* (*mida, mille* jne.), *missugune, milline, kumb* ja määrsõnad *millal, kus, kust, kuhu, kuidas* jt.

Siduvad sõnad seovad kõrvallauset pealausega ja on ühtlasi ka kõrvallause liikmeteks.

Sidesõnad *et, kui*

Siduvad ase- ja
määrsõnad
*kes, mis, missugune, kuidas,
millal, kus, kust, kuhu*

*Me teame, et just Vene-
maa on paljude ülemaailm-
selt tähtsate teaduslike leiu-
tiste kodumaa.*

*Noorsugu on vaja nii kas-
vatada, et ta armastaks oma
sotsialistlikku kodumaad.*

*Saksa fašistid okupeeri-
sid Eestimaa selleks, et orjas-
tada ja lõpuks hävitada eesti
rahvas.*

*Saavutasime suurema töö-
viljakuse, kui hakkasime tar-
vitama stahhaanovlikke töö-
meetodeid.*

*Et hästi edasi jõuda, on
vaja korralikult õppida.*

*Kui vaenlane ei alistu, siis
ta hävitatakse.*

*Kui te tahate maailma
nähtusi õigesti mõista, siis
omandage dialektiline mate-
rialism.*

*(Sõnad et ja kui on side-
sõnad, sest nad seovad lau-*

*Ainult see rahvas, kes on
täiesti kindel oma ettevõtte
õigsuses, on võimeline tõelis-
teks kangelastegudeks. (Sõna
kes on siduv asesõna, sest ta
seob kõrvallauset pealausega
ja on samal ajal kõrvallause
aluseks.)*

*Nõukogude Liidus on loo-
dud uus, sotsialistlik kultuur,
mis on võrratult kõrgem
lääne rahvaavaenulisest kul-
tuurist. (Sõna mis on siduv
asesõna, sest ta seob kõrval-
lauset pealausega ja on samal
ajal kõrvallause aluseks.)*

*Need töötava rahva noo-
red, kelle arenemist ei takista
kodanlik maailmavaade, astu-
vad Kommunistliku Noorsoo-
ühingu liikmeks. (Sõna kelle
on siduv asesõna, sest sidudes
kõrvallauset pealausega on
ta samal ajal kõrvallauses
täiendiks.)*

*Fadejevi „Noor Kaardi-
vägi” on teos, mida iga noor*

Sidesõnad *et, kui*

Siduvad ase- ja
määrsõnad
*kes, mis, missugune, kuidas,
millal, kus, kust, kuhu*

seid, kuid ise ei ole lauseliik-
meteks.)

peab lugema. (Sõna *mida* on
siduv asesõna, sest sidudes
kõrvallause pealausega on ta
ühtlasi ka kõrvallause sihi-
tiseks.)

*Me elame sotsialistlikus
rügis, kus võim on töörahva
käs.* (Sõna *kus* on siduv
määrsõna, sest sidudes kõr-
vallause pealausega on ta
ühtlasi kõrvallause koha-
määruseks.)

Harjutus 30.

§ 22. Kirjavahemärgid põimlause.

Kõrvallause eraldatakse pealausest komaga. Kui kõrval-
lause asetseb pealause keskel, siis eraldatakse ta komaga
mõlemalt poolt. Näit. 1. *Ilm hakkas pimenema, kui me met-
sast välja jõudsim.* 2. *See oli tühtne asi, et nad tõid püsti-
jalu vaenlase marutule all laskemoona kohale.* (E. Männik.)
3. *Näed, kuidas inimene võib eksida!* 4. *Kui tuled, siis näed.*
5. *Nõukogude võim, mis kehtestati Eestis estimest korda
1917. a. novembris, andis eesti rahvale võrdõiguslikkuse ja
suveräänsuse.*

23. Kõrvallauseste liigid.

Kõrvallausest vastavad harilikult samadele küsimustele, millele vastavad lause kõrvalliikmedki, ja alistuvad teatavatele sõnadele pealause, nagu mingi lause kõrvalliige alistub oma põhisõnale. Nad otsekui asendavad neid lauseliikmeid, esinedes lause laiendatud kõrvalliikmetena.

Selle järgi, missugusele küsimusele vastab kõrvallause ning millist pealause liiget ta laiendab, eristatakse sihitis-, määrus-, täiend- jne. lauseid. Näit.:

1. Näita mulle oma kirjandit!

Näita mulle, mis sa oled kirjutanud! (Põimlausest vastab kõrvallause küsimusele *mida?* Tal on sihitise osa pealause öeldise [*näita*] suhtes ja seepärast nimetatakse teda sihitislauseks.)

2. Õiglast sõda pidav Nõukogude armee võitis fašistliku Saksamaa.

Nõukogude armee, kes pidas õiglast sõda, võitis fašistliku Saksamaa. (Põimlausest vastab kõrvallause küsimusele *missugune?* Tal on täiendi osa pealause aluse [*armee*] suhtes ja seepärast nimetatakse teda täiendlauseks.)

3. Sügisel peksti vili ja anti riigile normid.

Kui tuli sügis, peksti vili ja anti riigile normid. (Siin vastab kõrvallause küsimusele *millal?* Tal on ajamääruse osa pealause öeldiste [*peksti ja anti*] suhtes ja seepärast nimetatakse teda ajamääruslauseks.)

4. Jõekäänule ehitame endale maja.

Sinna, kus jõgi käänu teeb, ehitame endale maja. (Siin vastab kõrvallause küsimusele *kuhu?* Tal on kohamääruse osa pealause öeldise [*ehitame*] suhtes ja seepärast nimetatakse teda kohamääruslauseks.)

Peale nende kõrvallauseste liikide on lauseid, mis esinevad pealause aluse ja öeldistäite osas. Näit.:

1. *Teisele augukaevaja langeb ise sisse.*

Kes teisele auku kaevab, langeb ise sisse.

(Siin vastab kõrvallause küsimusele *kes* [*langeb sisse*]? Ta asendab alust ja on seega aluslause.)

2. *Rannik oligi esimesena töölõpetanu.*

Rannik oligi, kes esimesena töö lõpetas. (Siin vastab kõrvallause küsimusele *kes* [*oli Rannik*]?) Ta asendab öeldistäidet ja on seega öeldistäidelause.)

§ 24. Sihitislused.

Kõrvallauset, mis laiendab pealause transitiivset verbi ja vastab sihitise küsimusele (*mida? mille? mis? ja keda? kelle? kes?*), nimetatakse sihitis- e. objektlauseks.

Sihitislused on sagedaimini sõltuvad verbidest *ütleva, mõtlema, arvama, kirjutama, teadma, nägema, tundma, kuulma, katsuma, lootma, ootama, jutustama, vastama, tahtma, soovima, püüdma, ihaldama, igatsema* ja teistest eneseavalduse ehk ütlemise ning meeltetegevust ja tundmusi ning tahet ja soovi väljendavaist verbidest.

Sihitislauseid seovad pealausega sagedaimini sidesõnad *et, kui, nagu, kas* ja siduvad sõnad *kes* (*keda, kelle* jne.), *mis* (*mida, mille* jne.), *kus, kuhu, kust, kuidas* jm. Näit. 1. *Me näeme, et sotsialism tugevneb ja kapitalism nõrgeneb* (*mida näeme? — me näeme sotsialismi tugevnemist ja kapitalismi nõrgenemist*). 2. *Marksism-leninism õpetab, et inimeste olemine määrab nende teadvuse* (*mida õpetab?*). 3. *Marx ütles, et revolutsioon on ajaloo lokomotiiv* (*mida ütles?*). 4. *Lenin kirjutab, et ilma revolutsioonilise teooriata ei ole revolutsioonilist liikumist* (*mida kirjutab?*). 5. *Madli tuletas meelde, kuidas ta maast-madalast oli pidanud võõraste juures teenima* (*mida tuletas meelde?*). 6. *Ema ei teadnud, miks laps nutab* (*mida ei teadnud?*). 7. *Nõukogude rahvas teadis, mille eest ta võitles Suures Isamaasõjas* (*mida teadis?*). 8. *Instruktor tahtis teada saada, kas meie tehas suudab oma kuuplaani enne kuu lõppu täita* (*mida tahtis teada saada?*).

Mõnikord on pealuses näitav asesõna (*see*) sihitiseks, mida otsestelt laiendab kõrvallause. Ka niisugune kõrvallause on sihitislause. Näit. 1. *Partisanid teadsid juba õhtul seda, et vaenlase tankid pea-*

vad järgmisel hommikul üle silla minema (mida teadsid?). 2. Ta unustas *selle*, mis ma talle olin rääkinud (mille unustas?). 3. Ma tunnen *seda*, kes selle raamatu on kirjutanud (keda tunnen?). 4. Varsti leiti üles *see*, mis oli kadunud (mis leiti üles?).

Eriliseks sihitislausete liigiks on *kaudne küsimus*, s. o. pealausest sõltuv kõrvallausega väljendatud küsimus.

Otsene küsimus	Kaudne küsimus
Mis sa siis nüüd teha mõtled?	Ma küsisin temalt, <i>mis ta siis nüüd teha mõtleb.</i>
Mis kell on?	Ta küsis minult, <i>mis kell on.</i>
Kelle poole siin peab pöörduma?	Ma ei tea, <i>kelle poole siin peab pöörduma.</i>
Kas haige on paranenud?	Ta küsis, <i>kas haige on paranenud.</i>

Küsi sõna säilib kaudses küsimuses, kuid küsimärki niisuguse lause lõppu ei panda.

Märkus. Kui pealause sisaldab küsimust, siis on põimlause taga küsimärk. Näit. *Kas sa nägid, kuhu loomad läksid?*

Sihitislause on harilikult pealause järel, kuid võib vahel olla ka pealause ees. Mõnikord on sihitislause pealause keskel selle sõna järel, mida ta laiendab. Näit. *Et finantskapitalistid on sotsialismi vaenlased, näeme nende sõjaõhutamisest Nõukogude Liidu vastu (mida näeme?). Seda, mis mõtles Aime, näis ema aimavat (mida näis aimavat?).*

Harjutus 31.

§ 25. Täiendlauseid.

Kõrvallauseid, mis laiendab mingit nimisõna või nimisõnaliselt tarvitatud sõna pealauses ja vastab täiendi küsimusele *missugune? milline?*, nimetatakse täiend- ehk atribuutlauseks.

Täiendlauseid seovad pealausega sagedaimini siduvad asesõnad *kes, kelle, keda* jne., *mis, mille, mida* jne., *milline* jt. Pealauses võib nimisõna ees, mida täiendlause laiendab, seista vastav näitav asesõna *see, selle, seda* jne., *niisugune, selline* jt. Näit. 1. *Meie mõtleme tänutundega sellele inimesele, kes juhtis Nõukogude Liidu rahvaste Suurt Isamaasõda ja organiseeris võidu inimkonna jõe-*

daimate vaenlaste üle (missugusele inimesele?). 2. Tänav, mida mööda harilikult liikus tramm ja sõitsid autod, oli nüüd laulupeost osavõtjate rongkäiguga täidetud (missugune tänav?). 3. Täna oli niisugune vihmavalang, millist ammu keegi ei mäleta (missugune vihmavalang?). 4. Seal on see maja, milles ma sündisin ja üles kasvasin (missugune maja?). 5. See seltsimees, kellega ma ühes Eesti Kaardiväe Laskurkorpuses võitlesin, töötab nüüd EK(b)P KK propaganda- ja agitatsiooniosakonnas instruktoriga (missugune seltsimees?).

Täiendlauset võib pealausega siduda ka siduv määrsõna **kuhu, kus, kust, millal** jt. Säärase sõnaga algav kõrvallause on täiendlause, kui ta laiendab nimisõna üksikult või koos asesõnaga see (selle, seda jm.), niisugune, selline. Näit. 1. See päev, millal ma esimest korda kooli läksin, ei kustu minu mälestusest (missugune päev?). 2. Ma tunnen iga kord ära selle koha, kus ma lapsepõlves elasin (missuguse koha?).

Täiendlauset võib pealausega siduda ka sidesõna **et**. Sel juhul on nimisõna ees pealause harilikult asesõna niisugune. Näit. Poiss sai niisuguse tembuga hakkama, et annab päris imestada kohe (missuguse tembuga?).

Niisuguse siduva asesõna (**kes, mis**) kääne, mis kõrvallauset pealausega seob, sõltub sellest, milliseks lauseliikmeks on ta kõrvallauses. Kui siduv sõna on kõrvallause aluseks, siis on ta nimetavas käändes; kui ta on osasihitiseks, siis osastavas; kui täissihitiseks, siis omastavas või nimetavas käändes jne. Näit. 1. Ma loen näidendeid, mis teatris „Estonia“ tulevad sel hooajal etendusele. (Sõna *mis* on kõrvallause aluseks ja mitmuse nimetavas käändes.) 2. Ma räägin näidendist, mida sa oled lugenud. (Sõna *mida* on kõrvallause osasihitiseks ja ainsuse osastavas käändes.) 3. Ma räägin näidenditest, mis sa oled läbi lugenud. (Sõna *mis* on kõrvallause täissihitiseks ja mitmuse nimetavas käändes.) 4. Ma räägin näidendist, mille sa oled läbi lugenud. (Sõna *mille* on kõrvallause täissihitiseks ja seega ainsuse omastavas käändes.) 5. Ma räägin näidendist, mille kohta oli kriitika „Loomingus“. (mille kohta on sihitismäärus kõrvallauses.) 6. Vii raamat sellele inimesele tagasi, kellelt sa ta võtsid! (kellelt on sihitismäärus kõrvallauses.)

Täiendlauset võib olla pealause järel või keskel, kuid ikka pärast seda sõna, mida ta laiendab. Näit. Tammed, mis ta poisikesena oli istutanud, olid juba suureks kasvanud.

Täiendlauset ei tarvitse alati olla kohe selle sõna järel, mida ta laiendab, vaid nende vahel võib olla teisi pealause liikmeid. Kui

kõrvallause ja selle nimisõna vahel, mida kõrvallause laiendab, on pealause veel teisi sõnu, siis tõstetakse see nimisõna harilikult esile näitava asesõnaga. Näit. *Ma tahaksin neid lihtinimesi esile tõsta, kes oma tööd teevad tagasihoidlikult ja vaikselt. Lugeses tuleb ühel või teisel viisil need kohad ära märkida, mida hiljem tahetakse korrata.*

Ei tohi öelda: *Ta oli lapse viinud ema kätte, kes hällis oli nutnud.* Tuleb öelda: *Ta oli lapse, kes hällis oli nutnud, viinud ema kätte* või *Ta oli ema kätte viinud lapse, kes oli hällis nutnud.*

Omastavas käändes olevat nimisõnalist täiendit ei tule tema põhisõnast kõrvallausega lahutada.

Ei või öelda: *Talle valmistas suurt lõbu selle raamatu, mis oli huvitavalt kirjutatud, lugemine, vaid Talle valmistas suurt lõbu selle raamatu lugemine, mis oli huvitavalt kirjutatud, või Talle valmistas suurt lõbu selle huvitavalt kirjutatud raamatu lugemine.* Samuti on täiesti vigane lause: *Põrandaaluse organisatsiooni, mille tegevus kestis üle kahe aasta, juhid ja liikmed areteeriti.* Võib öelda: *Üle kahe aasta tegutsenud põrandaaluse organisatsiooni juhid ja liikmed areteeriti.*

Harjutus 32.

§ 26. Aluslauseid.

Kõrvallauset, mis 1) on pealause öeldisele aluseks või 2) laiendab pealause alust, mis on väljendatud näitava asesõnaga see, nimetatakse alus- ehk subjektlauseks.

Aluslause vastab aluse küsimusele *kes? mis? keda? mida?* ja teda seovad pealausega samad sidesõnad või siduvad sõnad, mis seovad sihitislauseidki, ainult siduvad sõnad on nimetavas või osastavas käändes. Näit. 1. *Kes soovib, võib sõna saada.* (Soovija võib sõna saada.) 2. *Kes paremini ja rohkem teeb, saab suuremat tasu.* 3. *Kes tööd ei tee, see süüa ei saa.* 4. *Kes kaugel käinud, see palju näinud.* 5. *Keda ma otsin, seda ei ole siin.* 6. *Mis olnud, see möödunud.* 7. *Mingu, kumb tahab.* 8. *Tähtis on, et vili oleks õigel ajal koristatud.* 9. *Tõsi on, mis ta ütles.*

Märkus. Kui näitav asesõna ei ole pealause alus, vaid sihtis, siis on kõrvallause sihitislause. Näit. *Kes eile valetas, seda täna ei usuta.* (ei usuta on umbisikuline verbivorm ja seepärast siin alust ei ole.)

§ 27. Öeldistäidelaused.

Kõrvallauset, mis seletab pealause alust ja moodustab koos pealausele kuuluva abiverbiga *olema* liitöeldise, nimetatakse öeldistäide- ehk predikatiivlauseks. Pealauses esineb sellisel juhul harilikult näitav asesõna *see, too, selline, niisugune*.

Öeldistäidelause vastab öeldistäite küsimusele *missugune? kes* või *mis on alus? mis on alusega?* Näit. 1. *See ongi, mis mind rõõmustab.* (See ongi minu rõõmu põhjus.) 2. *Vastutulija oligi see, kes tuli spordivõistlustel esimesele kohale.* 3. *Priidu oli selline, kes sai kõigega hakkama.* 4. *Mina olen see, keda te otsite.* 5. *Olgu lugu Peetriga, kuidas on.* (O. Luts.) 6. *Poeg ei olnud see, kelleks isa teda tahtis kasvatada.* 7. *Mis meid kõiki üllatas, oli tema erakordne teovõime.* 8. *Ta on niisugune, et kõik peavad temast lugu.*

Märkus. Kui näitav asesõna pealauses ei ole öeldistäide, vaid täiend, siis kõrvallause on täiendlause. Näit. *Ta oli niisugune inimene, keda kõik armastasid.*

Harjutus 33.

§ 28. Määruslaused.

Kõrvallauset, mis laiendab pealause öeldist, näidates temaga väljendatud tegevuse või olukorra kohta, aega, teguviisi, põhjust, otstarvet, järelust, võrdlust, tingimust või mööndust ning vastab nagu määruski küsimusele *kus? kust? kuhu? millal? kuidas? mispärast? misjaoks? missugusel tingimusel?* jne., nimetatakse määrus- ehk adverbiaallauseks.

Oma tähenduse järgi jagunevad määruslaused järgmisteks rühmadeks: 1) sihitismäärus-, 2) koha-, 3) aja-, 4) viisi-, 5) põhjus-, 6) otstarbe-, 7) võrdlus-, 8) piiritlus-, 9) tingimus-, 10) möönd- ja 11) järeluslaused.

Peale öeldise võib määruslause laiendada ka pealause omadus- või määrsõna.

1. Sihitismääruslaused.

Kõrvallauset, mis laiendab pealause verbi (sihilist või sihitut), vastates küsimusele *kellesse? millesse? kelles? milles? kellest? millest? kellele? millele? kellel? millel? kellelt? millelt? kelleta? milleta? kellega? millega?* jne. ja küsimusele *kelle? mille?* koos tagasõnaga, nimetatakse sihitismääruslauseks.

Sihitismääruslauseid seovad pealausega sidesõnad *et, kui, nagu* ja siduvad sõnad *kes, mis, kuidas* jt. Neile vastavaks sõnaks pealause on näitav asesõna *see (too)* mõnes mitte-sihitiskäändes. Näit. 1. *Marksistlik-leninlik õpetus lähtub sellest, et meie maailm on materiaalne (millest lähtub?).* 2. *Agronoomi seletus piirdus sellega, et ta märkis teravilja haiguste põhjused (millega piirdus?).* 3. *Faktid viitavad sellele, et suurem hulk õpetajaid on omandanud marksismi-leninismi alused (millele viitavad?).* 4. *Võtke õpetust sellest, kes on oma töös eeskujulik (kellelt võtke?).* 5. *Me kõik oleme veendunud selles, et järgmine seinalehe number tuleb akuutsem (milles oleme veendunud?).* 6. *Suhtuge tähelepanelikult ja hoolitsevalt neisse, kes töötavad hästi (kellesse suhtuge?).* 7. *Eksimusi ei ole ainult sellel, kes midagi ei tee (kellel ei ole?).* 8. *Pöörduge abisaamiseks selle poole, kes seda tööd hästi tunneb (kelle poole pöörduge?).* 9. *Õpetaja tegi märkuse selle kohta, et vihikud peavad puhtad olema (mille kohta tegi märkuse?).* 10. *Ära anna tulirelva selle kätte, kes seda ei oska käsitseda (kelle kätte ära anna?).* 11. *Mõelge hästi selle üle, mis te loengul kuulsite (mille üle mõelge?).* 12. *Meremees jutustas meile sellest, kuidas ta ümber maailma reisis (millest jutustas?).*

Harjutus 34.

2. Kohalauseid.

Kohalause laiendab pealause öeldist ja vastab küsimusele *kus? kuhu? kust?*

Kohalauseid seob pealausega siduv määrsõna *kus, kuhu* või *kust*. Pealauses võivad olla neile vastavaiks määrsõnadeks *seal, sinna, sealt*.

Kohalause võib olla pealause järel, ees või keskel. Näit. 1. *Kus tegijaid, seal nägijaid.* 2. *Sinna, kus veel paar aastat tagasi seisid sõjaajal tekkinud varemed, on nüüd ehitatud uued mitmekordsed majad.* 3. *Kuhu tuul tuiskab, sinna ta hange ajab.* 4. *Matkajad pöörasid sammud sinnapoole, kust paistis pioneeride lõkketuli.* 5. *Seal, kus me varem elasime, oli väga külm.*

3. Ajalauseid.

Ajalause laiendab pealause öeldist ja vastab küsimusele *millal? (kunas?) mis ajast? mis ajani? kui kava?*

Ajalauseid seovad pealausega sidesõnad *kui, kuni, kuna* ja liit-sidesõnad *kui-ga* (enne *kui, niipea kui, senikaua kui, sest ajast kui, sellal kui* jt.) ning siduvad mäarsõnad *kus* ja *millal*.

Sidesõna *kui* puhul võib pealuses vastavalt esineda mäarsõna *siis, sellal, seni* jt. Näit. 1. Vend tuli koosolekult koju, *kui* ma juba magasin. 2. Nüüd, *kui* vaenlane on võidetud, võime uuesti kogu oma jõu suunata rahulikule ülesehitustööle. 3. Olime niikaua lehtlas, *kui* vihma sadas. 4. *Kui* vanaema jutustas muistseid lugusid, olime hiirvaiksed ja kuulasime teda suurima tähelepanuga. 5. *Kui* hunt on juba karjas, *siis* on hilja koera söötma hakata. 6. *Kuna* tütarlapsed kiikusid, läksid poisid jõeale ujuma. 7. *Seni* on heinamaa ilus, *kuni* hein on niitmata. 8. Sellest momendist peale, *millal* Lenin kuulutas Smolnõis välja Nõukogude valitsuse, algas uus aegkond maailma ajaloos. 9. Veel *siis*, *kui* möllasid kodusõda ja interventsioon Nõukogudemaal, kutsus Lenin rahvast üles laduma kivi kivi peale sotsialismi vundamendi ehitamiseks. 10. Ilm oli ilus, *kui* me mere ääres jalutasime.

4. Viisilauseid.

Viisilause näitab, kuidas toimub pealause tegevus, ja vastab küsimusele *kuidas? mil viisil?* Viisilauseid seovad pealausega sidesõnad ja siduvad mäarsõnad *et, kui, nagu, ilma et, kuidas*.

Sidesõna *et, kui, nagu* puhul võib pealuses vastavalt esineda mäarsõna *ni*. Näit. 1. Tee iga töö *ni*, et seda poleks vaja ümber teha. 2. Ta kirjutas *ni*, et igapäev ei osanud ta kirja lugeda. 3. Poisid tulid jõelt tagasi, *ilma et* nad oleksid saanud ühtegi kala. 4. Tööta *ni*, *nagu* töötas Lenin. 5. *Kuidas* liikkad, nõnda läheb. 6. Kaasik kirjutas kirjandi, *ilma et* ta ühtegi viga oleks teinud. 7. Sedamööda, *kuidas* bolševism jagu sai menševismist tema organisatsioonilistes ja ideoloogilistes vormides, kasvas ja tugevnes ta *kui* tõeline tööliklassi juhtiv partei.

5. Otstarbe- ehk eesmärgilauseid.

Otstarbelause näitab, misjaoks või missugusel eesmärgil toimub see, millest pealuses räägitakse, ja vastab küsimusele *milleks? miks? misjaoks? mis otstarbel? mis eesmärgil?*

Otstarbelauseid seob pealausega sidesõna *et* või *selleks et*. Sidesõna *et* puhul võib pealuses vastavalt esineda *selleks*.

Otstarbelause öeldis on harilikult tingivas kõneviisis. Öeldist võib asendada ka *da*-infinitiiv; sel korral võib kõrvallauseid

vaadelda da-infinitiivilise lauseühendina. Näit. 1. Sõdur oli siin vahiks, et keegi läbi ei pääseks. 2. Ta läks otse läbi metsa, et kiiremini koju jõuda. 3. Selleks, et õigeks ajaks kooli jõuda, kiirendasime sammu. 4. Et kvalifitseeritud ajaloo-eriteadlaseks saada, astus sm. Talvik aspirantuuri. 5. Läbi traattõkete ja miiniväljade hülides tegid luurajad hulljulgeid retki vaenlase positsioonidesse (milleks?), et neid tundma õppida ja avastada uusi tulepunkte.

6. Põhjuslaused.

Põhjuslause näitab selle põhjust, millest pealauses räägitakse, ja vastab küsimusele *mispärast? mis põhjusel?*

Põhjuslauset seovad pealausega sidesõnad *et, sest et, seepärast et, sellepärast et, kuna.*

Liitsidesõna *sellepärast et (seepärast et)* võib jaguneda nii, et pealauseesse jääb *sellepärast (seepärast)* ja kõrvallauseesse *et*. Näit. 1. Et ilm oli soe, võtsid mehed töö juures kuuedki seljast. 2. Nõukogude Liidu kodanikud on uhked oma kodumaa üle sellepärast, et ta on Lenini-Stalini partei juhtimisel muutunud kõige eesrindlikumaks maaks, majanduslikult sõltumatuks ja võimsaks, kõige eesrindlikuma teaduse ja kultuuriga riigiks. 3. Kuna ma olen haige, ei ole mul võimalik täna teile tulla. 4. Mehed ei saanud sellepärast tööga õigeks ajaks valmis, et ilmad olid vihmased. 5. Et kuivad heinad olid lähedal, seepärast ei lubatud tuld teha.

7. Võrdluslaused.

Võrdluslause näitab võrdluse teel, kuidas või missugusel määral tegevus toimub, ja vastab küsimusele *kuidas? kuipalju? kuivõrd? mil määral?*

Võrdluslauset seovad pealausega sidesõnad *kui, nagu, otsekui või mida*. Pealuses võib neile vastavalt esineda *nii, nõnda, niipalju, niivõrd, sõnale mida* aga vastab igakord *seda*. Võrdluslauses jäetakse sageli öeldis ära. Näit. 1. Tehas ehitas nii suure elumaja, et sinna mahtus 20 perekonda elama. 2. Ma surusin kangile nii tugevasti, kui vähegi jõudsin. 3. Rauamaaki kaevasime just niipalju, kuipalju oli plaanis ette nähtud. 4. Teine brigaad kaevas maaki 10 tonni rohkem, kui oli plaanis ette nähtud. 5. Kõik jooksid rutates, nagu oleksid kartnud kuhugi hiljaks jääda. 6. Mida lähemale demobiliseeritu jõudis kodule, seda kiiremini ja tugevamini hakkas ta süda tuksuma.

Võrdluslause eraldatakse harilikult pealausest komaga, kuid võrdlusmääruste ette, mis samuti algavad sidesõnaga *kui, nagu*, koma ei panda.

<i>kui, nagu</i> kõrvallause ees	<i>kui, nagu</i> võrdlusmääruse ees
Nad jõudsid palju rohkem teha, <i>kui neilt nõuti</i> .	Raud on pehmem <i>kui teras</i> .
Laev hüples laineil, <i>nagu oleks ta olnud pähkliskooreke</i> .	Laev hüples laineil <i>nagu pähkliskooreke</i> .
Õpilane kirjutas sellise kunsti-pärase töö, <i>nagu oleks selle loonud noor kirjanik</i> .	Õpilane kirjutas kunstipärase töö <i>nagu noor kirjanik</i> .

8. Piiritluslused.

Piiritluslause piirab pealause omadussõna ja määrsõna tähendust, väljendades selle määra, ja vastab küsimusele *mille poolest? mis suhtes?*

Piiritluslauseid seob pealausega sidesõna *et*. Näit. 1. *Võitlus sookuivendamise eest on tähtis ka selle poolest, et ta võimaldab külvipinda laiendada.* 2. *Kirjand on silmapaistev selle poolest, et selles antakse üksikasjaline ülevaade meie kolhoosinoorsoo huvialadest.*

9. Tingimuslused.

Tingimuslause näitab, missugusel tingimusel võib toimuda see, millest räägitakse pealuses. Ta vastab küsimusele *missugusel tingimusel?* Tingimuslauseid seob pealausega sidesõna *kui*. Pealuses võib vastavalt olla määrsõna *siis*. Näit. 1. *Kui homme on ilus ilm, läheme hommikul vara kalale.* 2. *Kui taime mitte kasta, siis kuivab ta ära.* 3. *Kui ma seda oleksin teadnud, oleksin tingimata katsunud töö varem ära lõpetada.* 4. *Õigesti mõista rahvusvahelisi sündmusi ja neis õigesti orienteeruda saab ainult sel juhul, kui neile poliitiliselt õigesti lähenetakse.*

10. Mõõndlused.

Mõõndlause väljendab mõtet, mis näib olevat vastuolus sellega, mis pealuses on väljendatud. Ta näitab seda, millele vaatamata toimub see, millest pealuses räägitakse.

Mööndlauseid seovad pealausega sidesõnad ja siduvad sõnad *kuigi, ehkki, ehk küll, olgugi et, sellele vaatamata et, sellest hoolimata et, mida* jt. Pealause võib neile vastavalt esineda *siiski*. Näit. 1. *Kuigi sm. Jõesaar on kaheksateistkümne-aastane, õpib ta juba ülikoolis teisel kursusel.* 2. *Maimu ja Ilme kartsid hiljaks jääda, ehkki rongi minekuni oli veel ligi pool tundi aega.* 3. *Olgugi et saksa fašistid olid mobiliseerinud kogu Euroopa sõjatööstuse ja määratu suure sõjaväe, purustas Nõukogude armee selle hiiglasliku sõjamasina.* 4. *Sellest hoolimata et suvi oli erakordselt kuiv, oli viljasaak siiski üle keskmise.* 5. *Mida temast ka ei räägitud, ta oli siiski tööga teistest ees.* 6. *Ehk küll Koidula lüürika on osaliselt tõlkeline, on küllaltki suur tema algupärane luuletoodang.*

11. Järelduslauseid.

Järelduslause näitab pealause väljendatud tegevuse või olukorra tagajärge või tulemust. Pealausega seob teda sidesõna *nii et*, mis võib jaguneda nii, et *nii* on pea- ja *et* kõrvallauses. Näit. 1. *Ta luges kaua, nii et silmad hakkasid valutama.* 2. *Varsti läks ilm pimedaks, nii et midagi ei olnud näha.* 3. *Me töötasime nii, et võit-sime rändpunalipu.*

Harjutused 35—38.

§ 29. Eri liik liitlauseid (rinnastuvate kõrvallausetega liitlauseid).

On liitlauseid, mis sisuliselt moodustavad rindlause, kuid mille teine lause algab siduva ase- või määrsõnaga või sidesõnaga, millega algavad kõrvallauseid. Neid seovad pealausega siduvad ase- või määrsõnad, millel on ühendamise tähendus, nagu *kes, keda, kelle* jm., *mis, mida, mille* jm., *mispärast, kusjuures, mille tõttu* jm. Niisuguse ühendava tähendusega võivad olla ka alistavad sidesõnad. Säärased kõrvallauseid asetsevad alati pealause järel. Näit. *Sügis oli sel aastal erakordselt kuiv ja ilus, mille üle põllumehed rõõmu tundsid. Vaenlane oli lähedal, mispärast meil ei lubatud tuld teha. Mehed tõstsid palke reele kangidega, kusjuures nii mõnelgi oli külmale ilmale vaatamata laup märg. Külaline kõneleb mõne sõna isaga, kusjuures heakskütvalt noogutab meile. Minu jutu lõpul aga puhkeb see tõsine mees naerma, mida temaga harva juhtub.* (O. Lutsu järgi.)

Need kõrvallaused kuuluvad kogu pealauses väljendatud mõtte juurde ja neid võib kergesti asendada iseseisvate lausetega, s. o. niisuguse põimlause võib ümber teha rindlauseks, mida tulekski eelistada. Näit. Sūgis oli sel aastal erakordselt kuiv ja ilus ning põllumehed tundsid selle üle rõõmu. Vaenlane oli lähedal ja meil ei lubatud tuld teha.

§ 30. Ülevaade sõnadest, millega algavad kõrvallaused.

I. Sidesõnad.

1. Lihtsidesõnad.

et. 1) Üldseletav. Seob sihtis-, määrus-, täiend- ja aluslauseid pealausega. Näit. *Elmar ütles, et tänavu oli ristikheina saak meie kolhoosis väga hea. Töölised tahtsid, et käitis täidaks oma plaani õigeks ajaks. Kas sa ka sellest aru saad, et kodanlikud nationalistid on eesti rahva suurimad vaenlased? Reaktsionääride lootus, et Nõukogude Liit sõjas kaotab, ei täitunud. Et Nõukogude ajalehed tõtt kirjutavad, peaks nüüd juba kõigile selge olema.*

2) Põhjendav. Näit. *Et poiss töötas hästi, premeeriti teda juba mitmendat korda.*

3) Teguviisi määrav ja järeldav. Näit. *Lektor kõneles nii populaarselt, et kõik temast aru said.*

kui. 1) Aega määrav. Näit. *Kui kari koju tuleb, siis lüpske lehmad ära.*

2) Tingiv. Näit. *Kui te töö ruttu lõpetate, läheme kinno.*

3) Võrdlev. Näit. *Mees oli töökam, kui esialgu arvati.*

4) Teguviisi määrav. Näit. *Tehke samuti, kui meie tegime.*

kuna. 1) Põhjendav. Näit. *Kuna kapitalist ei võtnud tööliste nõudmisi töötasu kõrgendamise kohta vastu, kuulutasid nad streigi.*

2) Vastuseadev. *Jõuram jäi üksi koju, kuna kõik teised läksid juba vara hommikul põllule tööle.*

kuni. *Pioneerid kuulasid huviga ELKNÜ rajoonikomitee sekretäri kõnet, kuni algas kontsert.*

kuigi (ehkki). *Kuigi (ehkki) tee oli tuisanud ja lumi metsas sügav, vedasid saarlased palgid tee äärde vülja.*

nagu. *Me töötasime, nagu stahaanovlased ikka töötavad.*

2. Liitsidesõnad.

Liitsidesõnadeks nimetatakse niisuguseid sidesõnu, mis koosnevad kahest või enamast lahkukirjutatavast sõnast. Liitsidesõna viimaseks osaks on *et* või *kui*.

A. Liitsidesõnad, milles esineb *et*.

1. Põhjendavad: *seepärast et* (*sellepärast et*), *seetõttu et*, *sest et*. *Omnibus hilines, seepärast et tee oli kinni tuisanud.*

2. Eeldavad: *seks et*, *selleks et*. *Ta kaevas pika kraavi põllu äärde, selleks et vesi jõkke voolaks.*

3. Järeldav: *nii et*. *Vihma sadas kogu aeg tugevasti, nii et me saime kõik läbimärjaks.*

4. Teguviisi määrav: *ilma et*. *Ta läks mööda, ilma et oleks kordagi siiapoolse vaadanud.*

5. Mõõnivad: *olgugi et*, *sellest hoolimata et*, *sellele vaatamata et*. *Süiski on vana Toomas kõigist kõige käbedam, hoolimata sellest et ta on ligi seitsekümmend aastat vana. Olgugi et läheme aeglaselt ja vaksapikkuste sammudega, süiski jõuame ootamatult ruttu kirjutustoa trepi juurde. (O. Luts.)*

B. Liitsidesõnad, milles esineb *kui*.

1. Võrdlevad: *nii kui*, *nõnda kui*, *otsekui*, *nii palju kui*. *See suur maal sobib süia, nii kui selle jaoks tellitud.*

2. Aega määravad: *süis kui*, *enne kui*, *nüikaua kui*, *nüüpea kui*, *sellal kui*, *sest saadik kui*, *pärast seda kui*. *Teatage mulle sellest, nüüpea kui ta tuleb.*

II. Siduvad asesõnad.

Siduvad asesõnad *kes*, *keda*, *kelle* jne., *mis*, *mida*, *mille* jne., *kelle poole*, *mida mööda*, *mille eest* jt., *missugune*, *milline*, *kumb* (*kumma* jne.) ühendavad täiend-, alus-, öeldistäide- ja sihitislauseid pealausega. *Meie töökojas ei ole töölisi, kes ei täida töönorme.*

III. Siduvad määrsõnad.

Siduvad määrsõnad *kus*, *kust*, *kuhu*, *millal*, *kunas*, *kuidas*, *miks*, *mispärast*, *mistõttu* jne.; *kuspool*, *kuhupoole*, *kustpoolt*,

kusjuures jm. ühendavad peasjalikult määruslauseid pealausega, kuid nad võivad siduda ka sihtis- ja täiendlauseid. *Me tahame teada, kuidas paremini teostada kontrolli plaani täitmise üle.*

§ 31. Koma liitsidesõnade puhul.

Koma pannakse harilikult liitsidesõna ette. Näit. 1. *Õpilane vastas julgelt, seepärast et ta oli oma teadmistes kindel.* 2. *Ohvitser otsustas mäe otsa ronida, selleks et sealt ümbrust vaadelda.* 3. *Ma teatasin sellest kohe, niipea kui ma eksitust märkasin.*

Kui on eriti tähtis esile tõsta kõrvallauses väljendatud põhjust, aega, teguviisi, möönmist jne., siis rõhutatakse liitsidesõna esimest osa ja tehakse paus liitsidesõna viimase lahkukirjutatava osa (*et, kui*) ees. Sel korral liitsidesõna esimene osa läheb pealause koosseisu ja ainult viimase osaga algab kõrvallause; koma pannakse selle viimase osa (*et, kui*) ette. Liitsidesõna esimene osa võib pealauses olla ettepoole nihutatud. Näit. 1. *Õpilane vastas julgelt sellepärast, et ta oli oma teadmistes kindel* või: *Õpilane vastas sellepärast julgelt, et ta oli oma teadmistes kindel.* 2. *Ohvitser otsustas mäe otsa ronida selleks, et sealt ümbrust vaadelda* või: *Ohvitser otsustas selleks mäe otsa ronida, et sealt ümbrust vaadelda.*

Märkus. Lauses *Ta tõi selle pärast on selle asesõna ja pärast* määrsõna. Neil ei ole mingit siduvat funktsiooni ja seepärast kirjutatakse nad lahku.

§ 32. Sidesõnata põimlause.

Kaks või rohkem lauset võib ühendada üheks põimlauseks ka ilma sidesõnadeta ja siduvate sõnadeta. Mõtteline side sidesõnata põimlause väljendatakse kõnes intonatsiooniga, kirjas aga vahemärkidega.

Mõttelised suhted üksikute lausete vahel sidesõnata põimlause võivad olla näiteks järgmised.

Esimene lause põimlauses (kõrvallause) märgib pealause tegevuse aega või tingimust. Näit. 1. *Oled üle koera saanud, saad üle koera saba ka.* 2. *Oled väsinud, heida puhkama.*

Neid sidesõnata lauseid võib kergesti asendada sidesõnaga **kui** algava põimlausega. Näit.: *Kui üle koera oled saanud, siis saad üle koera saba ka. Kui oled väsinud, heida puhkama.*

VI. Lauselühendid, kõrvallauseste asendamine lauselühenditega ja lühiväljendid.

§ 33. Lauselühendi mõiste, funktsioon ja liigid.

Lauseliikmed (sagedamini kõrvalliikmed) võivad olla väljendatud sõnade rühmaga (süntagma), milles üksikud sõnad on omavahel grammatiliselt seotud, moodustades ühe terviku, millel on lauses teatav iseseisvus. Näit. *Ajakirja artiklit lugedes tegi ta hoolega vihikusse märkmeid.*

Niisugust sõnade rühma ei saa kõrvallauseks nimetada, sest selles ei ole pöörd sõna pöördelist muudet ega sidesõna või siduvat sõna. Säärases sõnade rühmas esineb pöörd sõna käändeline muude peasõnana, millest teised rühma sõnad on sõltuvad. Peasõna kaudu aga on see sõnade rühm seotud lause teatava liikmega, laiendades kogu rühmaga seda lauseliiget ja vastates tervikuna ühele teatavale küsimusele. Niisuguses sõnade rühmas võivad pöörd sõna käändelisel muutel olla samad laiendid, mis on pöördeliselgi muutel (s. o. sihitis, sihitismäärus ja määrus).

Niisugust sõnade rühma lauses nimetatakse lauselühendiks.

Lauselühend on süntagma eri liik ja selle üksikud osad on süntagma liikmed. Nii näiteks lauses *Ajakirja artiklit lugedes tegi ta hoolega vihikusse märkmeid* on kaks sihitist: *artiklit* (mida?) ja *märkmeid* (mida?), kuid esimene neist laiendab sõna *lugedes* ja on lauselühendi, s. o. süntagma liige, kuna teine laiendab sõna *tegi* ja on ise lauseliige, s. o. lihtsüntagma. Süntagma on lauseliige koos

tema juurde kuuluvate täienditega (kui neid on). Täielikum süntagma seletus on antud 9. klassi grammatika õpikus.

Lauselühend on rühm sõnu lauses, mille peasõnaks on harilikult pöördsõna käändeline muude, millega selle rühma teised sõnad on grammatiliselt seotud ja sõltuvad temast, kusjuures see sõnade rühm esineb tervikuna, moodustades antud lauses lauseliikme.

Märkus. On ka niisuguseid lauselühendeid, mille peasõnaks ei ole pöördsõna käändeline muude, vaid mõni muu sõna.

Need moodustavad erilise lühendite liigi (vt. lk. 63 ja 68).

1. *Poiss sammus kiiresti edasi, otsides teerada põõsaste vahel.* (Lauselühend *otsides teerada põõsaste vahel* on määrus. des-tegevusnimi *otsides*, mis seob kogu lauselühendit öeldisega *sammus*, on lühendi peasõna. Teised lauselühendi sõnad laiendavad peasõna *otsides*, kusjuures *teerada* on selle sihitiseks ja *põõsaste vahel* määruseks.)

(kes?) (mis tegi?)
Poiss — sammus

kiiresti (kuidas?)

edasi (kuhu?)

otsides teerada põõsaste vahel.

(kuidas?)

2. *Jõudnud ligi poole jõeni, käändus ujuja selili ja puhkas kogu kehaga.* (Lauselühend *jõudnud ligi poole jõeni* on määrus. Siin mineviku kesksõna *jõudnud* on peasõna ja seob kogu lauselühendit öeldisega *käändus*. Sõnad *ligi poole jõeni* laiendavad peasõna *jõudnud*, olles selle määruseks.)

(kes?) (mis tegi?)
Ujuja — käändus

selili (kuidas?)

jõudnud ligi poole jõeni.

(millal?)

3. *Mees ütles enda kolhoosis töötavat.* (Lauselühend *enda kolhoosis töötavat* on öeldise *ütles* [mida?] sihitiseks. Lühendi peasõnaks on *töötavat*. Sõna *enda* väljendab lühendis seda, kes töötab. Sõna *kolhoosis* on lühendis määruseks, mille põhisõnaks on *töötavat*.)

(kes?) (mis tegi?)
Mees — ütles

enda kolhoosis töötavat.

(mida?)

4. Olles ostnud mitmesuguseid raamatuid ja ajakirju, läks ta koju. (Lauselühend olles ostnud mitmesuguseid ajakirju ja raamatuid laiendab lause öeldist läks. Lauselühendi peasõnaks on mineviku kesksõna koos pöörsõna des-tegevusnimega olles ostnud, millel on sihitis raamatuid ja ajakirju; sihitisel on veel täiend mitmesuguseid.)

(kes?) (mis tegi?)
 Ta ————— läks <—————> koju (kuhu?)
 olles ostnud mitmesuguseid
 ajakirju ja raamatuid.
 (millal?)

5. Vend olevat olnud väga imestunud kuulates, et mind pole veel kodus. (Lauselühend kuulates, et mind pole veel kodus koosneb des-tegevusnimest kuulates, mis on peasõnaks, ja selle sihitisest, mis antud juhul on väljendatud kõrvallausega. See kõrvallause kuulub lauselühendisse ning sõltub sõnast kuulates.)

Vend — olevat olnud väga imestunud — kuulates, et mind pole veel kodus.
 (kes?) (mis temaga olevat olnud?) (millal?)

6. Kiiresti mööda mäekülge allavoolav vesi kandis ojasse mulda ja kivikesi. (Lauselühend kiiresti mööda mäekülge allavoolav on nimisõna vesi täiendiks. Peasõnaks lühendis on oleviku kesksõna allavoolav, kuna mööda mäekülge ja kiiresti on selle määrused). See lauselühend võib asetseda ka oma põhisõna järel. Näit. Vesi, kiiresti mööda mäekülge allavoolav, kandis ojasse mulda ja kivikesi.

(mis?) (mis tegi?) ojasse (kuhu?)
 Vesi ————— kandis } mulda ja } (mida?)
 kivikesi }

kiiresti mööda mäekülge allavoolav

(missugune?)

7. Hommikuselt rongilt tulnud inimesed ruttasid kodu poole. (Lauselühend hommikuselt rongilt tulnud laiendab nimisõna inimesed ja koosneb peasõnast tulnud ning selle määrusest rongilt, millel on

täiend hommikuselt.) See lauselühend võib asetseda ka oma põhisõna järel: *Inimesed, tulnud hommikuselt rongilt, ruttasid kodu poole.*

(kes?) (mis tegid?)
inimesed _____ ruttasid _____ kodu poole (kuhu?).

Hommikuselt rongilt tulnud

(missugused?)

8. Igal pool paistsid silma põlevkivi paksu tolмага kaetud puud ja põõsad. (Selles lauses on kesksõnaline lauselühend põlevkivi paksu tolмага kaetud täiendiks. Mineviku kesksõna kaetud on lühendis peasõna, mis seob kogu lühendit nimisõnadega puud ja põõsad. Sõna tolмага on lühendis sihitismääruseks [põhisõna kaetud] ja paksu ning põlevkivi on sõna tolмага täienditeks.) Lause võib olla ka teisiti ehitatud: *Puud ja põõsad, põlevkivi paksu tolмага kaetud, paistsid igal pool silma.*

(mis?) (mis tegid?)
Puud ja põõsad _____ paistsid silma _____ igal pool (kus?).

põlevkivi paksu
tolмага kaetud

(missugused?)

nahtud kolhoosi

Sageli võib kõrvallauseid asendada lauselühenditega ja vastupidi, ilma et lause mõte oluliselt muutuks. Lauselühendi erinevus vastavast kõrvallausest on peajasalikult stiililine, kuigi mõnikord võib üks erineda teisest ka teatava tähendusliku varjundi poolest. Kui ühes põimlausest esineb kaks või rohkem samaliigilist kõrvallauset, siis on soovitatav, kui on võimalik, mõni kõrvallause asendada lauselühendiga. Näiteks lause *Brigaad, kes varemini lõpetab töö, mis on ette nähtud plaanis, mis juhatuse poolt on kinnitatud, saab kolhoosi rändlipu endale* ei ole stiililiselt hea. Parem on lause *Brigaad, kes varemini lõpetab töö, mis juhatuse poolt kinnitatud, saab kolhoosi rändlipu endale*.

Ei tule arvata, et igasugust kõrvallauset saab asendada lauselühendiga. Samuti ei saa kaugeltki igasugust lauselühendit asendada kõrvallausega.

Exhibl. univ. Tart

Märkused: 1. Seda, et kõrvallauseid saab asendada lauselühenditega, ei tule mõista nii, nagu oleksid lauselühendid ajalooliselt hilisemad kui vastavad kõrvallaused. Vastupidi, keeleteadus on teinud kindlaks, et ajalooliselt varem on olnud lihtlauseid, kuna põimlause on tekkinud hiljem. Just lauselühendeid on hakanud asendama kõrvallaused.

2. Terminist *lauselühend* ei tule nii aru saada, nagu oleks see lühendatud lause, vaid lauselühendit tuleb käsitada lause tähendusliku osana (laiendatud süntagma).

Liitlause kõrvallausega	Lihtlause lauselühendiga
<p>Kapitalist võib hästi elada sellepärast, et laseb töölisi enda jaoks töötada.</p> <p>Ta sõitis ära, ilma et ta sellest minule midagi oleks öelnud.</p> <p>Kui kolhoosnikud olid karjalauda ja viljaaida üles ehitanud, asusid nad elumaju ehitama.</p> <p>Poiss otsib nuga, mille ta eile oli aias kaotanud.</p>	<p>Kapitalist võib hästi elada, lastes töölisi enda jaoks töötada.</p> <p>Ta sõitis ära ilma sellest minule midagi ütlemata.</p> <p>(Olles) karjalauda ja viljaaida üles ehitanud, asusid kolhoosnikud elumaju ehitama.</p> <p>Poiss otsib eile aias kaotatud nuga.</p>

Lause teistest sõnadest võivad lauselühendid olla eraldatud kõnes intonatsiooniga ja kirjas komadega. Näit. *Ta sulges silmad ja hakkas unistama, lastes end hoovusest kaasa viia. Töö lõpetanud, läksime koju.*

Lauselühendeid liigitatakse selle järgi, missugune funktsioon on neil lauses. Nii on olemas määruselisi, täiendilisi, sihiti-selisi, aluselisi ja öeldistäitelisi lauselühendeid (vt. tabel lk. 53). Et kindlaks teha, milline lauselühend on, tuleb vaadata, missugust sõna ta lauses laiendab, millega on ta oma peasõna kaudu seotud ja missugusele küsimusele ta vastab.

Lauselühendi peasõna vormi järgi liigituvad lauselühendid tegevusnimelisteks, kesksõnalisteks ja teonimisõnalisteks.

Harjutus 39.

Üksiku sõna, lauselühendi ja kõrvallausega väljendatud lauseliikmed.

	Üksik sõna	Lauselühend (sõnarühm verbi käändelise vormiga)	Kõrvallause
Sihitis	Ta loeb raamatut .	Nägin teda raamatut lugevat .	Kuulsin, et ta palju loeb .
Määrus	Tüdruk töötas laudes .	Olles töö lõpetanud , läksime koju.	Läksime koju pärast seda, kui töö olime lõpetanud .
Täiend	See oli huvitav raamat.	See Suure Isamaasõja läbiteinud inimene on nüüd staahanovlane.	See artikkel, mille igaüks peaks läbi lugema , on „Eesti Bolševiku“ viimases numbris.
Alus	Siin on hea puhata .	Aias puude all raamatuid lugeda oli tema armsaim aja- viide.	Emale tegi suurt muret, et poeg uuesti haigestus .
Õeldis- täide	See raamat on huvitav .	Need otsused jäävad direk- tori kinnitada .	Erna oli see, kes alati huvitavalt jutustas .

§ 34. Määruselised lauselühendid.

1. *des*-tegevusnimelised lauselühendid.

des-tegevusnimeline lauselühend väljendab teguviisi või aega, olles seega teguviisi- või ajamääruseks. Kuid ta võib ühel ja samal ajal näidata ka nii teguviisi kui aega. Peale aja ja teguviisi võib ta väljendada põhjust, tingimust või mõõndust.

Näit.:

1. *Poisike läks üle toa, hüpatas ühel jalal.* (Teguviis.) 2. *Mererannas suvitades käis ta sageli kalal.* (Aeg.) 3. *Sukka kududes kuulas vanaema raadiot.* (Teguviis ja aeg.) 4. *Olles kodus haige, ei saanud ma koosolekušt osa võtta.* (Põhjus.) 5. *Ainult süstemaatilisel ja pidevalt töötades võib omandada kõrgema hariduse.* (Tingimus.) 6. *Rajooni TSN TK liige Sulev Lepp, töötades stahaanovlikult tehases, leiab siiski aega õhtuti kultuurimaja ringidest osa võtta.* (Mõõndus.)

des-tegevusnimega väljendatud tegevus on samaaegne tegevusega, mis on väljendatud lause öeldisega. Kui lause öeldis on olevikus, siis on ka *des*-tegevusnimega väljendatud tegevus olevikus. On aga öeldis minevikus, siis väljendab ka *des*-tegevusnimi minevikulist tegevust. Näit. 1. *Laste mängu vaadates meenutab vanaisa oma lapsepõlve.* (Sel ajal, kui vanaisa vaatab laste mängu, meenutab ta oma lapsepõlve.) 2. *Ühiskaupluse ees konutasid veel mõned hobused peremeht oodates.* (Samaaegne tegevus.) 3. *Tuppa astudes tõmbas ta ukse järsku enda järel kinni.* (Tegevused toimuvad nii lähedalt üksteise järel, et neid käsitatakse kui samaaegseid.)

Ülaltoodud lausetes on lause alus ühtlasi ka *des*-tegevusnimelise lauselühendi aluseks. Näiteks lauses *Sukka kududes kuulas vanaema raadiot* on vanaema see, kes kudus ja kuulas. Seega võib öelda, et siin on kahe tegevuse puhul üks ja sama alus.

Kui *des*-tegevusnimelise lauselühendi tegevuse alus ei lange kokku lause alusega, siis on *l a u s e l ü h e n d i a l u s t*

märki v s õ n a o m a s t a v a s k ä ä n d e s . Näit. 1. *Vend ütles seda minu (kelle?) kuuldes.* 2. *Pätkese (mille?) tõustes läksime tööle.* 3. *Mehed sõudsid kogu jõuga, lainete (mille?) möllates nende ümber.*

des-tegevusnimelises lauselühendis on sihitis harilikult o s a s t a v a s k ä ä n d e s . Näit. 1. *Omavahel juttu ajades nad ei märganud, kuidas aeg möödus.* 2. *Nähes vaenlasi lähenevat, avas sõdur automaadist tule.*

des-tegevusnimeline lauselühend võib asetseda lause algul, keskel või lõpus.

Märkus. Üksikut *des*-tegevusnime vaadeldakse lauses lihtmäärusena, sest tema juurde ei kuulu sõltuvaid sõnu, kuigi mõnel juhul võib teda asendada kõrvallausega, eriti kui ta on ajamääruseks. Näit. *Lõunastades (s. o. lõunat süües) luges vend ajalehte.*

2. *mata*-tegevusnimelised lauselühendid.

mata-tegevusnimelistel lauselühenditel on lauses suuremalt jaolt määruseline funktsioon. Nad väljendavad teguviisi, osutades millegi mittetoimumisele. Näit. 1. *Õngitsejad tulid järvelt tagasi, ilma ühtegi kala saamata.* 2. *Meie lähenemist märkamata sõid põdrad oja kaldal rahulikult edasi.*

Võrreldes *des*-tegevusnimelist lauselühendit *mata*-tegevusnimelise lauselühendiga näeme, et esimene on jaatava, teine aga eitava sisuga. Näit. 1. *Ta tegi seda minu nähes.* 2. *Ta tegi seda minu nägemata.*

mata-tegevusnimelist lauselühendit tarvitatakse sageli ees-sõnaga ilma.

Sihitis on *mata*-tegevusnimelises lauselühendis alati o s a s t a v a s k ä ä n d e s .

Näit. 1. *Ilma kapitalistlikelt riikidelt mingit toetust saamata ehitas Nõukogude Liit üles oma rasketööstuse.* 2. *Saksamaa fašistlikud sõjaväed tungisid meile kallale ilma sõda kuulutamata.*

Kui tegijat märkiv sõna *mata*-tegevusnimelises lauselühendis erineb lause peategevuse alusest, siis on see o m a s t a v a s käändes. Näit. *Salme oli linna sõitnud (ilma) õe teadmata (ilma et õde oleks seda teadnud)*.

3. *nud-*, *tud-*kesksõnalised lauselühendid.

nud-, *tud-*kesksõnalised lauselühendid võivad olla määruselised ja täiendilised.

Määruseline	Täiendiline
<i>Võtnud poliitilise võimu enda kätte</i> , asus töölisklass sotsialismi ehitama. (Lauseühend laiendab öeldist <i>asus</i> , vastates küsimusele <i>millal?</i>)	<i>Poliitilise võimu enda kätte võtnud</i> töölisklass asus sotsialismi ehitama. (Lauseühend laiendab nimisõna <i>töölisklass</i> , vastates küsimusele <i>missugune?</i>)

Määruseline *nud-*, *tud-*kesksõnaline lauselühend väljendab tegevust, mis on toimunud varem kui lause öeldisega väljendatud tegevus. *des*-tegevusnimelise lauselühendi tegevus on öeldise tegevusega samaaegne. Määruselise *nud-*, *tud-*kesksõnalise lauselühendi tegevus eelneb öeldise tegevusele.

<i>des</i> -tegevusnimeline lauselühend	<i>nud</i> -kesksõnaline lauselühend
<i>Kirja lugedes</i> hakkas ta naerma. (Ta hakkas naerma kirja lugemise ajal. Lõpetamata tegevust selles lauselühendis väljendab ka osasihitis <i>kirja</i> [<i>mida?</i>].)	<i>Lugenud kirja läbi</i> , jäi ta sügavasse mõttesse. (Ta jäi sügavasse mõttesse pärast seda, kui kirja oli läbi lugenud. Lõpetatud tegevust selles lauselühendis väljendab ka täisihitis <i>kirja</i> [<i>mille?</i>].)

Transitiivse verbiga on sihitis *nud*-lauselühendis alati o m a s t a v a s käändes, välja arvatud verbid, mis nõuavad osasihitist. Näit. 1. *Ära kuulunud sm. N. aruande (mille?), otsustab koosolek tema töö rahuldavaks tunnistada.* 2. *Kesa kündmise (mille?) lõpetanud, alustasime heinaniitmist.*

Kui *nud*-, *tud*-lauselühendil on teine alus võrreldes lause alusega, on lühendi alus nimetavas käändes. Näit. 1. *Päike (mis?) tõusnud, lahtusid udupilved.*

Määruselised *nud*-, *tud*-kesksõnalised lauselühendid asetsevad suuremalt jaolt lause algul, kuid võivad esineda ka lause keskel (ning vahel isegi lõpus). Näit.: 1. *Kõik ülesanded lahendanud, võtsid õpilased rahulikult väljas mängida.* 2. *Meie valla talupoegade esindajad, (olles) tagasi jõudnud ekskursioonilt eesti kolhoosi Abhaasias, esinesid talurahva koosolekul aruannetega sellest, mis nad seal olid näinud.* 3. *Koer jooksis uksest välja, olles haaranud lapselt leivatüki.*

§ 35. *des*- ja *mata*-tegevusnimeliste ning määruseliste *nud*-, *tud*-kesksõnaliste lauselühendite kirjavahemärgid.

1. *des*- ja *mata*-tegevusnimelised lauselühendid, mis asetsevad lause keskel (näit. aluse ja öeldise vahel), eraldatakse komaga mõlemalt poolt. Näit. 1. *Eesti kodanlus, pannes maksma rea kaitsetolle, püüdis põllumajandussaadustele kindlustada teatava kõrgusega hindu siseturul.* 2. *Siis õpilased, ilma kooliteeniija seletust tähele panemata, jooksid jõe äärde jääminekut vaatama.*

Lühikesi (kahe- ja kolmesõnalisi) *des*- ja *mata*-tegevusnimelisi lauselühendeid (eriti kui nad asetsevad lause algul) ei eraldata komaga. Näit. 1. *Üksteist tõugates jooksid lapsed tänavale.* 2. *Ta ütles seda kõikide kuuldes.* 3. *Sõpra kohtamata sõitsin edasi linna poole.* 4. *Ta ei astunud ühtegi tõsiemat sammu ilma põhjalikult järele kaalumata.*

Pikemad *des-* ja *mata*-tegevusnimelised lauselühendid (eriti kui nad asetsevad lause lõpus) eraldatakse komaga. Näit. 1. *Jäämurdja ronis edasi mööda jääd väga pikkamisi, maadeldes iga meetri pärast.* 2. *Elvi tegi selle otsuse, arvestamata sõprade hoiatusi selle sammu tõsiste tagajärgede kohta.*

2. Määruselised *nud-* ja *tud*-kesksõnalised lauselühendid eraldatakse alati komadega. Näit. 1. *Neli aastat Nõukogude armees sõdinud, võis ta nüüd palju jutustada rindeelust ja Isamaasõja kangelasest.* 2. *Kevadel, lõpetanud seitsmeklassilise kooli, saatsin kohe avalduse õpetajate seminari astumiseks.*

Harjutused 40 ja 41.

§ 36. Ajamääruslausete asendamine *des-* ja *mata*-tegevusnimeliste ning määruseliste *nud-*, *tud*-kesksõnaliste lühenditega.

Ajamääruslauseid võib asendada:

1. *des*-tegevusnimelise lauselühendiga, kui pea- ja kõrvallause tegevus on samaaegne.

Kui vabrikust koju tuln, *Vabrikust koju tulles* kohtasin sõpra teatri ees. *tasin sõpra teatri ees.*

Kui laps magas, valmistas *Lapse magades* valmistas ema referaati dialektilisest ema referaati dialektilisest materialismist. materialismist.

2. Määruselise *nud-*, *tud*-kesksõnalise lauselühendiga, kui kõrvallause tegevus toimub enne pealause tegevust.

Kui 24. märtsil astud Moskvas rongile, saabud 5. aprillil Vladivostokki.

Kui elumaja ehitus oli lõpule viidud, hakkas kolhoosnik kõrvalhooneid püstitama.

3. *mata*-tegevusnimelise lauselühendiga, kui kõrvallause öeldis on eitav.

Mees läks ära, kui mina ei näinud.

(Olles) 24. märtsil Moskvas rongile astunud, saabud 5. aprillil Vladivostokki.

Elumaja ehitus lõpule viidud, hakkas kolhoosnik kõrvalhooneid püstitama.

Mees läks ära (ilma) minu nägemata.

Ajamääruslausete asendamisel *des*-tegevusnimeliste, määruseliste *nud-*, *tud*-kesksõnaliste ja *mata*-tegevusnimeliste lauselühenditega tuleb silmas pidada aluseid (subjekte).

1. Kui pea- ja kõrvallausel on üks ning sama alus, siis lauselühendis alust ei ole.

Kui jõudsin tehase ette, märkasin kohaliku tööstuse ministrit koos direktoriga kontoris minevat.

Tehase ette jõudes märkasin kohaliku tööstuse ministrit koos direktoriga kontoris minevat.

(Mina jõudsin, mina märkasin — lauselühendis alust ei ole.)

2. Kui pea- ja kõrvallausel on kummalgi oma alus, siis *des*- ja *mata*-lauselühendis on alust märkiv sõna o m a s t a v a s käändes, *nud*- ja *tud*-lauselühendis nimetavas käändes.

Kui päike tõustis, asusid mehed tööle.

Päikese tõustes asusid mehed tööle.

Kui vaenlane oli tagasi löödud, asusid meie väed pealetungile.

Vaenlane tagasi löödud, asusid meie väed pealetungile.

Peale ajamääruslausete asendamise *des-* ja *nud-*lauselühenditega on veel sageli võimalik neid asendada teonimisõnaliste lauselühenditega, mida tuleb isegi eelistada, kus see on teostatav.

Kui elumaja ehitus oli lõpule viidud, hakkas uusmaasaja kõrvalhooneid püstitama.
Kui raudteed ehitati, sai üks tööline vigastada.

Pärast elumaja ehituse lõpuleviimist hakkas uusmaasaja kõrvalhooneid püstitama.
Raudtee ehitamisel sai üks tööline vigastada.

des- ja *nud-*lauselühendi tarvitamise kohta on vaja märkida, et juhtudel, kus eelnevus ei ole nii tunduv ja oluline, eriti kui ühe ja teise tegevuse vahe aja poolest on väga lähedane, võib siiski tarvitada ka *des-*tegevusnimelist lühendit.

Seda kuulnud, sai ta rõõmsaks.

Seda kuuldes sai ta rõõmsaks.

Karanud rutuga hobuse selga, kihutas ta minema.

Karates rutuga hobuse selga, kihutas ta minema.

Seal aga, kus eelnevus on oluline ja ilmne, tuleb tarvitada *nud-*lühendit.

Näit. *Ära kuulanud esimehe aruande*, otsustas koosolek tema töö heaks kiita. (Mitte: *Ära kuulates esimehe aruannet* otsustas...)

Märkus. Tuleb vältida vigu, mis tekitavad arusaamatust.

Vigane:

Kõnet pidades lugesid mõned ajalehte. (Kõnepidaja ja lehelugejad ei ole samad.)

Lugedes seda teost on ta huvitav.

Õige:

Kõne ajal lugesid mõned ajalehte.

Lugedes seda teost tunnend huvi.
Või: Seda teost on huvitav lugeda.

Tulles Saksamaalt sõjavangist tagasi, suri ta äkki oma kodulinnas. (Ta ei surnud teel, vaid kodulinnas.)

Tulnud Saksamaalt sõjavangist tagasi, suri ta äkki oma kodulinnas.

Harjutus 42.

Ajamääruslausete asendamine lauselühenditega (skeem).

Tegevus	Alus	Lauselühend
Pea- ja kõrvallause samaaegne tegevus	Pea- ja kõrvallause üks ja sama alus.	<p>Kõrvallause öeldis on lauselühendis <i>des</i>-tegevusnimes; alus puudub.</p> <p><i>Kui ma aktusele läkstin</i>, kuulsin raadiost NSV Liidu relvastatud jõudude ministri käskkirja.</p> <p><i>Aktusele minnes</i> kuulsin raadiost NSV Liidu relvastatud jõudude ministri käskkirja.</p>
	Pea- ja kõrvallause eri alus.	<p>Kõrvallause öeldis on lauselühendis <i>des</i>- või <i>mata</i>-tegevusnimes, lühendis kõrvallause alus omastavas käändes.</p> <p><i>Kui ilm läks vihmale</i>, lõpetasid loovõtjad töö.</p> <p><i>Ilma vihmale minnes</i> lõpetasid loovõtjad töö.</p> <p>Poiss viis raamatud raamatukokku, <i>kui v e n d e i n ä i n u d</i>.</p> <p>Poiss viis raamatud raamatukokku (<i>ilma</i>) <i>v e n n a n ä g e m a t a</i>.</p>

Tegevus	Alus	Lauselühend
Kõrvallause tegevus eelneb pealause tegevusele	Pea- ja kõrvallausel üks ja sama alus.	Kõrvallause öeldis on lauselühendis <i>nud-</i> või <i>tud-</i> kesksõnas; alus puudub. <i>Kui linna saabusime</i> , läksime kohe maakonna TSN Täitevkomiteesse. <i>(Olles) linna saabunud</i> , läksime kohe maakonna TSN Täitevkomiteesse.
	Pea- ja kõrvallausel eri alus.	Kõrvallause öeldis on lauselühendis <i>nud-</i> või <i>tud-</i> kesksõnas, lühendis kõrvallause alus nimetavas käändes. <i>Kui sõda oli lõppenud</i> , tulid Eesti Laskurkorpuse sõdurid Eestimaale tagasi. <i>Sõda lõppenud</i> , tulid Eesti Laskurkorpuse sõdurid Eestimaale tagasi.

§ 37. Teiste määruslausete asendamine lauselühenditega.

Peale ajamääruslausete võib lauselühenditega asendada otstarbe-, teguviisi-, põhjus- ja tingimuslauseid.

1. Otstarbelaused.

Pärast tööd istus ta laua taha, *et värsket ajalehte lugeda.*

Andis hobuse naabrile, *et ta teda ühe nädala kasutaks.*

1. *ma-* ja *da-*tegevusnimelised lühendid.

Pärast tööd istus ta laua taha *värsket ajalehte lugema.*

Andis hobuse naabrile *üheks nädalaks kasutada.*

2. Teguviisi- ja tingimuslused.

Üliõpilane läks eksamile, *ilma et ta oleks sellest oma toakaaslastele sõnagi öelnud.*

2. *mata-* või *des-*tegevusnimelised lauselühendid.

Üliõpilane läks eksamile *sellest oma toakaaslastele sõnagi ütlemata.*

Ta ei lähe muidu, *kui mina ei käsi.*

Ta teeb seda, *kui mina käsin.*

3. Põhjuslause.

Et ta töötas hästi, võidi teda esitada premeerimiseks.

Ta ei lähe ilma minu käskimata.

Minu käskides ta teeb seda.

3. Teonimisõnaline lauselühend.

Hästi töötamise eest võidi teda esitada premeerimiseks.

§ 38. Täiendilised lauselühendid ja täiendlausete asendamine nendega.

Kesksõnalised lauselühendid.

1. Oleviku-kesksõnaline lauselühend laiendab alati nimisõna ja on seega täiendiline. Näit. 1. *Uude klassivabasse ühiskonda sammuv inimene teab, mis ta tahab ja kuhu ta läheb* (vrd. *Inimene, kes sammub uude klassivabasse ühiskonda...*). 2. *Meile tuli külatänaval vastu metsa poole aetav kari* (vrd. ... *kari, keda metsa poole aeti*).

2. Ka mineviku-kesksõnalisi lauselühendeid tarvitatakse täiendilises funktsioonis. (Määruselise funktsiooniga *nud-, tud-*kesksõna vt. lk. 56.) Näit. 1. *Kõiki kodanlikus Eestis esinenud majanduslikke raskusi pidi oma õlgadel kandma töötav rahvas* (vrd. *kõiki majanduslikke raskusi, mis esinesid...*). 2. *Pärast Sundi läbimist sõideti jäämurdja poolt murtud kitsast renni mööda.*

Täiendilised kesksõnalised lauselühendid asetsevad harilikult põhisõna ees, kuid vahel võivad vastavalt ilukirjandusliku stiili nõuetele olla ka põhisõna järel.

Täiendilistele kesksõnalistele lauselühenditele on väga lähedased omadussõnalised lauselühendid, mille peasõnaks on omadussõna, kusjuures teised liikmed sõltuvad temast. Näit. *Hommikust saadik selge taevas kattus pärast lõunat paksude pilvedega või Taevas, hommikust saadik selge, kattus pärast lõunat paksude pilvedega.*

Kui täiendiline lauselühend asetseb põhisõna ees, siis teda ei eraldata komaga. Kui aga täiendiline lauselühend asetseb põhisõna järel, kusjuures ta on ka intonatsiooniga eraldatud teistest lauseliikmetest, siis eraldatakse ta alati komadega. Näit. 1. *Töö, tema jõule ja huvidele vastav, oli saanud talle vajaduseks.* 2. *Need sõnad, rahuliku kindlusega öeldud, julgustasid ehmunud tütarlast.*

Täiendlausete asendamine kesksõnaliste lauselühenditega.

Täiendlauset on võimalik asendada kesksõnalise lauselühendiga, kui siduv asesõna *kes* või *mis* on kõrvallauses aluseks või sihitiseks ja kui kõrvallause öeldis on kindla kõneviisi olevikus või minevikus.

Tamm, mis kasvab meie aias, on minu vanaisa istutatud. *Meie aias kasvab tamm on minu vanaisa istutatud.*

Täiendlause asendamine kesksõnalise lauselühendiga toimub nii, et siduv sõna jäetakse ära ja kõrvallause pöördõnaline öeldis asendatakse sama pöördõnaga kesksõnaga, kusjuures oleviku (*v-* ja *tav-*) kesksõna osutab samaaegset tegevust, kuna mineviku (*nud-* ja *tud-*) kesksõna osutab varemast tegevust võrreldes lause öeldises väljendatud tegevusega. Oleviku kesksõna ühildub käändes ja arvus nimisõnaga, mida ta täiendab.

Vanake silmitses kaua inimest, kes sammus üle õue elumaja poole.

(Siduv sõna *kes* on kõrvallause aluseks; tegevus pea- ja kõrvallauses on samaaegne.)

Vanake silmitses kaua üle õue elumaja poole sammuvat inimest.

(Kesksõna on olevikus, mis osutab, et tegevus toimub samal ajal kui öeldisega väljendatud tegevus.)

Kui siduv sõna on kõrvallauses aluseks, siis lauselühendis esinev kesksõna on isikulises tegumoes. Kui aga siduv sõna on kõrvallauses sihitiseks, siis lauselühendis olev kesksõna on umbisikulises tegumoes, kusjuures kõrvallause alus, kui see erineb pealause omast, on omastavas või omastavas koos tagasõnaga *poolt*. Umbisikuline on kesksõna lauselühendis ka siis, kui siduv sõna on nimetavas, aga öeldiseks on kõrvallauses *tud-*kesksõna koos abipöördõnaga, mis asendamisel välja langeb.

Vaade, mis Munamäe tornist avanes, vaimustas ekskursante.

(Siduv sõna *mis* on kõrvallause aluseks; tegevus pea- ja kõrvallauses on samaaegne.)

Munamäe tornist avanev vaade vaimustas ekskursante.

(Kesksõna on isikulise tegumoe olevikus, mis osutab aktiivset samaaegset tegevust.)

Raamat, mille kirjutab see noor kirjanik, ilmub varsti trükist. (Siduv sõna on kõrvallauses sihitiseks, kõrvallause tegevus eelneb pealause tegevusele.)

Selle noore kirjaniku kirjutatud raamat ilmub varsti trükist. (Kesksõna on umbisikulise tegumoe minevikus, osutades passiivset tegevust, mis eelneb lause öeldisega väljendatud tegevusele; kõrvallause alus on lühendis omastavas käändes.)

Maja, mida ehitatakse tee äärde, on meie küla koolimaja. (Siduv sõna on kõrvallauses sihitiseks, kõrvallause öeldis on umbisikulises tegumoes.)

Tee äärde ehitatav maja on meie küla koolimaja. (Kesksõna on umbisikuline, sest kõrvallause öeldis oli umbisikuline; ta on olevikus, sest maja ehitamine on koolimaja ehitamine.)

Sis tuli isa, keda juba ammu oodati, sõjast tagasi.

Sis tuli juba ammu oodatud isa sõjast tagasi.

Reisija, kes sõidu ajal rongis ei puhanud, tundis nüüd enda väsinud olevat.

Sõidu ajal rongis mittepuhanud reisija tundis enda nüüd väsinud olevat.

Ta elas väikeses majakeses, mille ta oli isalt pärinud.

Ta elas isalt päritud väikeses majakeses.

Täiendlauset ei ole võimalik asendada kesksõnalise lauselühendiga järgmistel juhtudel.

1) Kui siduv sõna ei ole kõrvallauses aluseks ega sihitiseks, vaid on mõneks muuks lauseliikmeks. Näit. *Naine, kelle lapsed olid üksi koju jäetud, ruttas neile süüa andma.* (Siduv sõna kelle on täiendiks; asendamine ei ole võimalik.) *Auto, millele oli pandud uus mootor, seisis kuuris sõiduvõlms.* (Siduv sõna millele on sihitiseks; asendamine ei ole võimalik.) *Ees oli talu, mille poole ta seadis oma sammud.* (Siduv sõna mille poole on määrus.)

2) Kui kõrvallause öeldiseks on pöörd sõna tingivas või kauses kõneviisis. Näit. *Kaua ei leidunud meest, kes oleks osanud seda tööd juhtida.* (Öeldis oleks osanud on tingivas kõneviisis; asendamine ei ole võimalik.)

Harjutus 43.

§ 39. Sihitiselised lauselühendid ja sihitislausete asendamine nendega.

vat-lauselühendid.

vat-lauselühendid on lauses sihitise funktsiooniga. Näit. *Brigadir ütles naised aias töötavat*. (Lauselühend *naised aias töötavat* on lause öeldise *ütles* sihitiseks — *mida ütles?* Vrd. *Brigadir ütles, et naised töötavad aias*.) Heinalised nägid *pilve lääne poolt tõusvat*. (Lauselühend *pilve lääne poolt tõusvat* on lause öeldise *nägid* sihitiseks — *mida nägid?* Vrd. *Heinalised nägid, et [või kuidas] pilve lääne poolt tõusis*.) Sihitiselised lauselühendid on lause öeldisega tihedamini seotud kui määruselised lauselühendid öeldisega või täiendilised oma põhisõnaga. Eriti on see nii eneseavalduse ehk ütlemise pöördsõnadega ja meeltetegevust, tundmuse ning tahet väljendavate pöördsõnadega, mis nõuavad sihitist, ilma milleta lause tähendus on puudulik.

Sihiliste pöördsõnade järel seisab kas lihtne sihitis, sihitiskõrvalause või liitsihitis, s. o. sihitiseline lauselühend.

Märkus. Eneseavalduse ehk ütlemise pöördsõnu (*ütleva, arvama*), tundmuse ja tahet väljendavaid pöördsõnu (*tahtma, soovima*) ja meeltetegevust väljendavaid pöördsõnu (*nägema, kuulma*) ei ole tavaliselt üldse võimalik ilma sihitiseta tarvitada.

Pöördsõnu *nägema, kuulma* jt. võib tarvitada ilma sihitiseta, kuid siis on neil teine tähendus, näit. *ma näen* = *ma ei ole pime*; *ma kuulen* = *ma ei ole kurt*.

vat-lauselühendeid tarvitatakse eneseavaldust (ütlemist) ja meeltetegevust väljendavate pöördsõnadega ja nad asetsevad nende pöördsõnade järel. Lauselühendil on oma alus, kuid see ei ole nimetavas käändes. Näit. 1. *Vend ütles oma sõbra varsti Moskvast tagasi tulevat*. (Sõna *sõbra* väljendab lühendi alust — *sõber tuleb* —, kuid on omastavas käändes.) 2. *Kuulsime õpilasi kooris laulvat*. (Lauselühendis väljendab sõna *õpilasi* lühendi alust — *õpilased laulavad* —, aga ta on osastavas käändes.)

vat-lauselühendites meeltetegevust väljendavate pöördsõnade järel on lühendi alust märkiv sõna ühtlasi ka lause öeldise sihitiseks, kusjuures see sõna võib esineda osastavas või omastavas käändes selle järgi, kas lauselühendi pöördsõna (*vat*-muutes) tege-

vus on kestev või lõppev. Näit. *Nägin hobust talli jooksvat.*
(Lühendi alus *hobust* osastavas.) *Nägin hobuse talli jooksvat.*
(Lühendi alus *hobuse* omastavas.)

3. *Ta tundis enda haiglase olevat.* Lauselühend *enda haiglase* olevat on pöörd sõna *tundis* sihitis. Kui lause öeldisel ja *vat*-lauselühendil on ühine alus, siis tarvitatakse lühendi alusena asesõna *enda*.

Märkused. 1. Lauses *Kuulsime õpilasi kooris laulvat* võib *vat*-kesksõna asendada *mas*-tegevusnimega, mis veidi muudab lühendi tähendust. *Kuulsime õpilasi kooris laulmas* väljendab kestvas tegevuses olemist.

2. *vat*-vormi tähendust lauselühendis ei tule ära segada kaudse kõneviisi tähendusega. Kuigi nad mõlemad on ajalooliselt ühist algupära, on kaudne kõneviis pöördeline muude ja seega öeldis.

Sihitislause te asendamine lauselühenditega.

Sihitislauseid, mis algavad sidesõnadega *et*, *kuidas*, *kui*, võib asendada 1) *vat*-lauselühenditega, 2) *mas*-tegevusnimeliste ja 3) teonimisõnaliste lühenditega. Sihitislause kindlas kõneviisis esinev öeldis asendatakse *vat*-muutega, *mas*-tegevusnimega või teonimisõna osastava käändega.

1. a) Mu sõber ütles, *et tema vend õpib instituudis.*

Nad mõtlesid, *et vastavad abinõud on tarvitusele võetud.*

Rätsep ütles, *et ülikond on valmis.*

Arvasin, *et sellest toidutagavarast jätkub.*

b) Ma nägin, *kui ta väravast sisse tuli.*

Kuulsime, kuidas paukude ragin kajas läbi metsa.

Kuuldi, kuidas Madis heinte sees sahistas.

2. Nägime, *kuidas põld haljendas.*

Näen, *kuidas meie sotsialistlik kodumaa kiiresti areneb.*

Mu sõber ütles *oma venna õpivat instituudis.*

Nad mõtlesid *vastavad abinõud tarvitusele võetud olevat.*

Rätsep ütles *ülikonna valmis olevat.*

Arvasin *sellest toidutagavarast jätkuvat.*

Ma nägin *teda väravast sisse tulevat.*

Kuulsime paukude raginat läbi metsa kajatavat.

Madist kuuldi heinte sees sahistavat.

Nägime *põldu haljendamas.*

Näen *sotsialistlikku kodumaad kiiresti arenemas.*

Kuulsin, kuidas lehed aias kahisesid.

3. Nägin, kuidas Eesti Laskurkorpuse sõdureid pidulikult vastu võeti.

Vaatame siit, kuidas demonstratsioon möödub tribüüni eest.

Kuulsin lehti aias kahisemas.

Nägin Eesti Laskurkorpuse sõdurite pidulikku vastuvõtmist.

Vaatame siit demonstratsiooni möödumist tribüüni eest.

§ 40. Eri liik nimisõnalisi lauselühendeid.

Rahva kõnekeeles ja ilukirjanduses esineb sageli lauselühendeid, mille põhisõnaks on nimisõna nimetavas või osastavas käändes ja mida grammatikas nimetatakse absoluutseks nimetavaks või osastavaks. Tähtsuse poolest on nad lähedased määruselistele lauselühenditele. Kirjas eraldatakse nad alati komadega. Näit. 1. *Kui ta hiljem kööki läks, soojad sukad ja uued saapad jalas, polnudki seal enam pereinatst.* 2. *Maantee ääres seisis neli meest, kotid seljas ja labidad käes.* 3. *Vanataat istus ahju kõrval, pika varrega piip suus.* 4. *Ära istu, käed rüpes.* 5. *Tütarlaps tuli meile metsa ääres vastu, marju korvis.*

Neid lauselühendeid võiks vaadelda kui lühendatud lihtlauseid, milles puudub abiverb *on*. Ajalooliselt näivad need olevat väga vanad.

Harjutus 44 ja kordamisharjutused 45—49.

VII. Põimlause mitme kõrvallausega, segaliitlauseid ja periood.

§ 41. Põimlause, millel on mitu kõrvallauset.

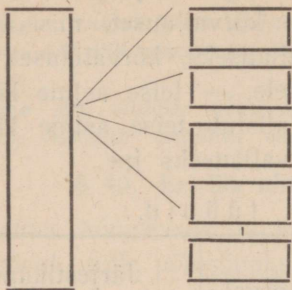
Põimlause võib ühel pealausel olla kaks või rohkem kõrvallauset. Kui seejuures kõik kõrvallauseid sõltuvad otseselt pealausest, siis on tegemist kaasalistuvusega. Kui niisugused kõrvallauseid vastavad ühele ja samale küsimusele ning laiendavad üht ja sama pealause sõna, siis on nad samanimelised ja samaliigilised kõrvallauseid.

Kui aga kõrvallausetest iga järgnev sõltub eelmisest ja laiendab mõnd selle liiget, siis on tegemist järjestikuse alistuvusega. Sel juhul nimetatakse kõrvallauset, mis alistub pealausele, esimese astme kõrvallauseks, kõrvallauset, mis alistub esimese astme kõrvallausele, — teise astme kõrvallauseks ning kõrvallauset, mis alistub teise astme kõrvallausele, — kolmanda astme kõrvallauseks jne.

Põimlauset tüübid.

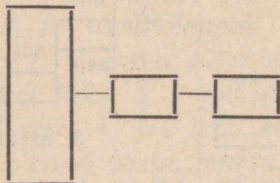
Kaas-alistuvus		Järjestikune alistuvus
Eri liiki kõrvallausetega	Sama liiki kõrvallausetega	
<p><i>Kui Venemaa töölisklass 1917. a.</i></p> <p><i>Oktoobrirevolutsioonis võttis riigivõimu enda kätte, tuli tal astuda ägedasse võitlusse kukutatud eksploatatorliku kapitalistide ja mõisnike klassiga, kes tahtsid vana korda taastada.</i></p>	<p>Ilja Ehrenburg on meil tuntud kui kirjanik ja ajakirjanik, kelle sütitav sõna Suure Isamaasõja päevil õhutas võitlema arvutuid diviise, kes nättas meile meie vaenlast kogu ta loomastunud julmuses ja ohtlikkuses, kes üha enam veenis meid võitluse ülluses.</p>	<p>Väeosad korrastasid oma laagreid, mis olid paigutatud paksu metsa alla, mis neid varjas õhust, kust vaenlase lennukid neid varitsesid.</p>

Lause skeem:

Valijad, rahvas peab nõudma oma saadikuilt, **et** nad püsiksid oma ülesannete kõrgusel, **et** nad ei laskuks oma töös poliitiliste väikekodanlaste tasemele, **et** nad püsiksid leninlikku tüüpi poliitikategelaste vahipostidel, **et** nad oleksid niisama selged ja kindlad tegelased, nagu oli Lenin... (Stalin.)

Lause skeem:

Ma juba rääkisin seadusest, **mis** annab valijaile õiguse oma saadikuid enne tähtaega tagasi kutsuda, **kui** nad õigelt teelt kõrvale kalduvad. (Stalin.)

Kõrvallauseid võivad asetseda pealause järel, ees ja vahel. Üks kõrvallause võib asetseda ka teise kõrvallause keskel.

Pealause

Ameerika Ühendriikide ja Inglismaa reaktsioonilised ringkonnad tunnevad huvi selle vastu,

1. astme kõrvallause

kuidas hajutada seda kustumatut muljet,

2. a. kõrvallause

mida sotsialistlik kord avaldab kogu maailma tööta-jaile.

Kõrvallause	Pealause
Hoolimata sellest et sõda riivas Ameerika Ühendriike suhteliselt vähe,	ei taha rõhuv enamik ameeriklasi sõja kordumist.

Pealause algus		Pealause järg
Teise lõhe sisemise seinna sees,	1. a. kõrvallause algus	1. a. kõrvall. järg
	kust laupäeva õhtul,	määris ta saviga kinni.
	2. a. kõrvallause	1. a. kõrvall. järg
	kui talurahvas saunas käis,	suitsu tuppa ajas,

Harjutus 50.

§ 42. Kirjavahemärgid põimlause, millel on mitu kõrvallause.

1. Niihästi eri- kui ka samaliigilised kaasalistuvad kõrvallused, samuti ka eriaastmelised järjestikuse alistuvusega kõrvallused eraldatakse pealausest ja üksteisest komaga. Näit. 1. *Pool aastat pärast V. Kingissepa surma toimus Eesti- maa Kommunistliku (bolševike) Partei kolmas kongress, mis näitas veenvalt, et Kingissepa loodud partei elab ja tugevneb, et Kingissepa üritus areneb ja kasvab.* 2. *Kongressi juhataja märkis, et ekspluateerijad eksivad, kui nad arvavad, et Kingissepa surm halvab parteid.* (J. Sepp.)

2. Kui samaastmelised kõrvallused, mis alistuvad ühele ning samale pealausele, on omavahel ühendatud sidesõnaga

ja, ning, ega, või, siis nende vahele koma ei panda. Näit. Nüüd sai Jürka mahti seletada, kus asub kassipoeg praegu ja kus oli ta enne ning kuidas ta sinna on saanud ja mis on teinud tema ja mis ta veel on mõelnud teha. (A. H. Tammsaare.)

Tähele panna! Sidesõnade *ja, ning, ega, või* ette pannakse koma, kui nad on kõrval- ja pealause vahel. Näit.

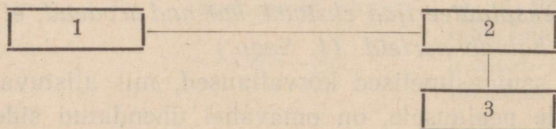
1. *Lahkusin isakodust, kus olin veetnud oma lapsepõlve, ja asusin oma esimesele teenistuskohale.* 2. *Tüürimees märkas, et üks kuulipilduja oli vaiknud, ning hüüdis: „Andke pihta!”* 3. *Vätke rasvalamp valgustas ainult sekretäri lätkivaid prille, üht vana piimakarda, mis täitis ahju aset, ning kaht-kolme valevat kätt, mis kirjutasid põlvel.* (E. Männik.)

Harjutus 51.

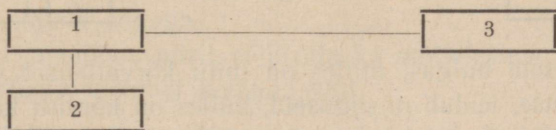
§ 43. Rind- ja põimlausega liitlause.

On niisuguseid liitlauseid, milles rindlause ja põimlause esinevad koos, olles sageli üksteisega läbi põimitud, kusjuures üks lihtlause võib olla teise liikmete vahel, nii et mõne lause osad võivad olla üksteisest kaugemale asetatud. Niisuguses liitlause on ühed lihtlauseid seotud rinnastuvalt, teised alistuvalt. Näit. 1. *Tete ülesanne on üles ehitada (1), ja te suudate selle lahendada ainult siis (2), kui olete omandanud kõik nüüdtsaegsed teadmised (3) ...* (Lenin.)

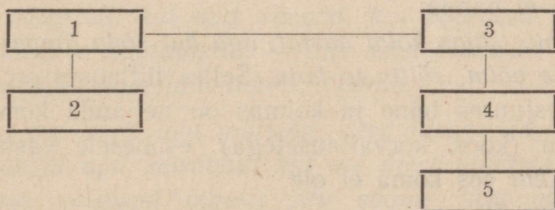
See liitlause koosneb kahest rinnastuvast lihtlausest (1, 2), millest teisel on talle alistuv kõrvallause (3). Seega kaks viimast lauset moodustavad selles liitlause põimlause. Selle lause skeem on:

2. Tõnu ei tea (1), mis ta temale ütleks (2), aga ta ütleks midagi (3). See liitlause koosneb kahest rinnastuvast lausest (1, 3) ja ühest alistuvast (2), mis esimest lauset sihitisena laiendab.

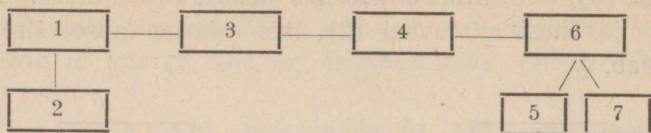

3. Kella neljaks kogunes rahvast nii palju (1), et kõnega oleks võinud alata (2), kuid nüüd selgus (3), et kõneleja jääb hiljaks (4), seepärast et autol oli teel avarii (5). Selles liitlause on viis lihtlauseid, millest esimene ja kolmas on rinnastuvad, teine on esimesele ja neljas kolmandale kõrvallauseks ning viies alistub neljandale, olles sellele kõrvallauseks. Lause skeem on:

4. Pearu on küll kaotanud oma koera suure väärtuse (1), milles süüdi on Andrese jõuluvorstid oma lõhnaga ja süldipada oma kuumusega (2), aga ka Andrese kahju pole väiksem (3), sest Pearu koera söödud ja näritud vorstidel pole ikkagi enam endist väärtust (4) ja sült (a), mis pajas (5), maksab rohkem kui see (b) (6), mis toas põrandal (7). See liitlause koosneb neljast rinnastuvast lausest (1, 3, 4, 6), kusjuures esimesel on üks kõrvallause (2) ja kuuendal kaks kõrvallauseid.

Selle lause skeem on:

Liitlausete hulgas, milles on mitu kõrvallauset või rindja põimlause, leidub niisuguseid, milles on kõrvuti kaks sidesõna või sidesõna ja siduv sõna. Säärasel korral teise sidesõna või siduva sõna ette koma ei panda. Näit. *Ta oli küll juba naise mees, kuid lapsi tal veel ei olnud ja ta mõtles sageli sellest, et kui lapsed sünnivad, siis on neil kergem elu kui tēmal.* Selles liitlausel on viis lihtlauset, kusjuures esimesed kolm rinnastuvad, kuna kaks viimast moodustavad põimlause. Sidesõna *et* ei ühenda eelmise lausega mitte liht-, vaid liitlauset *kui lapsed sünnivad, siis on neil kergem elu . . .*, mis tervikuna laiendab sõna *mõtles*. Sidesõna *kui* ette koma ei panda.

Ta teenis sõjas kolm aastat, aga kui sõda lõppes ja võitis nõukogude võim, sõitis ta koju. Selles liitlausel on neli lihtlauset, kusjuures teine ja kolmas on neljanda kõrvallaused. Neljas on (koos kõrvallausetega) esimesele vastu seatud. Sidesõna *kui* ees koma ei ole.

Harjutus 52.

§ 44. Periood.

Leidub niisuguseid liitlauseid, mis koosnevad reast peaja kõrvallauseist, mida võib jaotada kahte ossa: esimeses osas, mida nimetatakse tõusuks, arendatakse teatavat mõtet, loetelles tingimusi või olukordi; teises osas, mida nimetatakse mõõnaks, väljendatakse see mõte lõplikult nagu järeldusena, mis tuleneb esimese osa mõttest.

Tõus eraldatakse mõõnast kõnes intonatsiooniga ja kirjas kooloniga. Tõusus olevad samaväärsed kõrvallaused (samuti ka peallaused mõõnas, kui neid on mitu) eraldatakse üksteisest komaga, kui nad on lühikesed, või semikooloniga, kui laused on pikemad ja algavad korduva sidesõnaga või korduva siduva sõnaga.

Tõusu ja mõõna piiril võib olla ka mõttekriips. Sel korral on kõrvallausete vahel komad. Näit.

1. *Nii kui vahuse jõe mürisevad lained, mis kalju pealt langevad oru sisse; nii kui taeva pikne mustade pilvede alt hirmsasti kärgatab: nõnda on jooksmas laulu ilus, tultne oja.*
(Kr. J. Peterson.)

2. *Kui inimesed näevad, kuidas nende isad ja emad elavad mõisnike ja kapitalistide surve all, kui nad ise osa saavad neist piinadest, mis langevad osaks neile, kes alustavad võitlust ekspluataatorite vastu, kui nad näevad, milliseid ohvreid nõuab selle võitluse jätkamine, et säilitada seda, mis on kätte võidetud, kui nad näevad, kui pöörased vaenlased on mõisnikud ja kapitalistid, — siis need inimesed kasvavad selles olukorras kommunistideks. (Lenin.)*

3. *Kui me hästi läbi mõtleme need ülesanded, mis meie ees käesoleval ajal seisavad; kui me neist marksistlik-leninliku teooria valgusel õigesti aru saame; kui me kõigile raskustele vaatamata kogu visaduse ja püsivusega tööle rakendume: siis annab meie õpetajate instituut nõukogude kodumaale ustavaid, kõrgesti kvalifitseeritud eriala-õpetajaid, kes on suutelised eesti rahva noorsugu kommunistliku ühiskonnakorra liikmeteks kasvatama; siis võime loota meie rahva ja valitsuse ning partei ja rahvaste suure juhi ning õpetaja seltsimees Stalini tänu pälvida!*

VIII. Otsene ja kaudne kõne.

§ 45. Otsene kõne ja autori (jutustaja) sõnad. Dialoog.

Otseseks kõneks nimetatakse kõnet, mida rääkija annab edasi selle isiku nimel, kes seda väljendas või võis väljendada, sõna-sõnalt säilitades kõik tema iseärasused.

Otsest kõnet saadavad autori sõnad, mis harilikult osutavad, kellele see kõne kuulub, kuidas ja missugustel tingimustel oli öeldud, s. t. väljendatakse kõik see, mis on vajalik kõne täpseks mõistmiseks.

Näit. 1. „*Milleks sulle vaierit?*” **küsisid mehed.**

2. „*Hakkan majapidamist korraldama,*” **vastas eit.**

Meeste küsimus ja eide vastus on otsene kõne, teised selle jutu osad on autori sõnad.

Otsese kõne kujul võidakse ka oma mõtteid edasi anda.

Näit. „*Kes sealt nüüd peaks tulema?*” **mõtlesin mina.**

Otsene kõne on elavam ja emotsionaalsem kui autori kõne, sest ta annab edasi mitmesuguste inimeste suulise kõne kõigi selle iseärasuste säilitamisega. Selles võib väga sageli leida ütteid, hüüdeid, kiilsõnu, muudetud sõnakorda, mittetäielikke, lõpetamata, poolelijäänud lauseid. Autori omas jutustuses leidub neid iseärasusi palju harvemini. Oma elavuse ja emotsionaalsuse tõttu tarvitatakse otsest kõnet peamiselt ilukirjanduses. See iseloomustab tegelasi, sest igal inimesel on oma iseärasused kõnes.

Otsehel kõnel ja autori sõnadel on eri kontekstis erisugune osa.

Otsene kõne võib olla autoril oma kõnesse asetatud nagu lause osa, nagu üks lauseliige. Ta võib olla: 1) **sihitiseks** (kõige sagedamini), näit. *Seltsimees Stalin ütles: „Kaudrid otsustavad kõik”* (mida ütles?); 2) aluseks, näit. „*Meie omad!*” kuuludus äkki vaikuses (mis kuuludus?).

Otsehel kõnel võib olla iseseisev tähendus, kuna autori sõnadel on kiillause või kiilsõna tähendus. Näit. „*Kui sa teine kord tuled,*” **ütles vanaema**, „*siis too ka oma pisike poeg kaasa.*” (Peamine tähtsus on siin otsehel kõnel, kuna autori sõnad esinevad kiillause osas.)

Otsene kõne võib olla autori sõnade ees, järel, osaliselt ees ja osaliselt järel ning isegi autori sõnade vahel. Näit. 1. „*Vanamemm,*

kas need ongi suurtükid?" küsis Hilja. Vanaperenaine astus lähemale, heitis pilgu aknast välja ja vastas: „Jah, need on suurtükid.” 2. „Poisid, ma arvan,” ütles Pihel, „et nüüd on viimane aeg rünnakut alustada.” 3. Võõras ütleb Timuti vanaperenaisele: „See on Isa-maasõja orden, see jääb mälestuseks põlvest põlve, see jutustab kangelaslikku lugu su pojast,” ja võtab mütsi peast.

Otsest kõnet, mis kujutab endast kahe või enama isiku jutuajamist ehk vestlust, nimetatakse dialoogiks. Näit. „Ole meheks, Pearn!” — „Mis eest?” — „Et minu eest seisid.” — „Milla ma sinu eest seisin?” — „Kas sa minu eest siis täna ei seist?” — „Ei.” — „Kelle eest siis?” — „Sinu eest mitte.” — „Aga sa ütlesid ju, kui Prits mind löi...” — „Ütlesin, mis ütlesin, seda oleksin muidu koa öeld — sina või mitte sina.”

§ 46. Kirjavahemärgid otseses kõnes.

Otsene kõne on alati jutumärkides.

Kui otsene kõne on lause lõpus, s. o. pärast autori sõnu, siis on ta ees koolon ja otsene kõne algab suure algustähega.

Kui otsene kõne on lause algul, s. o. enne autori sõnu, siis on ta järel vastavalt sisule kas koma, küsi- või hüüumärk ja järgnev lauseosa algab väikese algustähega.

Kui autori sõnad on otsese kõne keskel, siis eraldatakse see komadega.

Dialoogis pannakse iga vestleja kõne jutumärkidesse ja eraldatakse teise kõnest mõttekriipsuga, kui ei taheta alustada uult realt. Näit.:

1. Ja Ōunap ütles küüni juurde tagasi jõudes oma luuremeestele: „Võtke kätte ja minge läbi heinamaade Pärjõe küla poole luusima!”

2. „Nad tahtsid mind kinni panna,” rääkis Leili raevudes.

3. „Nokkida tühje võib,” arvas rõugearmiline saarlane, „lahingut ei saa...”

4. „Mis sa meie hulka otsisid siis — memmepoeg!”

„Mina? Ma tulin sakslaste eest metsa pakku.”

„Ja kui sakslased metsa järele tulid, siis jooksid argusest meiega kaasa?” (R. Sirge.)

Otseses kõnes tarvitatakse sageli mõttepunkte, mis osutavad, et mõte on lõpetamata või et kõnes on vahe. Näit. „Võta istet.” — „Aitäh, aga ... poleks nagu mahti. Toodi sõna ja ... ütlen selle ka edasi: pühapäeval kell kaks tuleb demonstratsioon läbi viia.” — „Noh istu, istu vaake ja kõnele kah pisut pikemalt.” — „Mis siin ... kõnelda või...” (A. Jakobson.)

Harjutus 54.

§ 47. Otsese kõne asendamine kaudse kõnega.

Kaudseks kõneks nimetatakse niisugust kõnet, milles jutustaja annab edasi kellegi ütluse mitte otseselt, vaid jutustades ainult selle sisu.

Otsene kõne	Kaudne kõne
Ema ütles: „Vaike läheb homme kooli.”	Ema ütles, et Vaike läheb homme kooli.
Küsisin sõbralt: „Kas sa õhtul raamatukokku lähed?”	Küsisin sõbralt, kas ta õhtul raamatukokku läheb.
Komandör käsutas: „Jookse lähema heinaküüni juurde!”	Komandör käsutas, et nad jooksku lähema heinaküünt juurde.

Otsest kõnet võib asendada kaudsega. Kui otseses kõnes on isikulisi asesõnu, siis asendatakse esimese, teise ja kolmanda isiku asesõna otsest kõnet edasi andja seisukohalt vastava isiku asesõnaga.

Otsene kõne	Kaudne kõne
Seltsimees ütles: „Ma ootan sind.”	Seltsimees ütles, <i>et ta mind ootab.</i>
Sa ütlesid ju mulle: „Ma annan selle raamatu sinule.”	Sa ütlesid ju mulle, <i>et sa annad selle raamatu minule.</i>
Sekretär teatas ootajaile: „Minu teada saabub esimees alles poole tunni pärast kohale.”	Sekretär teatas ootajaile, <i>et tema teada saabub esimees alles poole tunni pärast kohale.</i>
Ta küsis: „Mis sa teed?”	Ta küsis, <i>mis ma teen.</i>

Otsese kõne muutmisel kaudseks esinevad järgmised juhud.

1. Kui otsene kõne on jutustav lause, siis tema muutmisel kaudseks saadakse sihitislause sidesõnaga *et*, kusjuures öeldis jääb üldiselt samasse kõneviisi ja aega, milles ta on otseseski kõnes.

2. Kui otsene kõne moodustab endast küsiva lause, siis ei tarvitata kaudses kõnes sidesõna *et*. Otsene küsimus muudetakse sihitislauseks, milles sidesõna osas esinevad siduvad ase- või määrsõnad, mis küsimuses olid küsivateks. Kaudseks kõneks muudetud küsimust nimetatakse kaudseks küsimuseks ja selle järele küsimärki ei panda.

3. Kui otsene kõne väljendab käsku, soovi või palvet käskivas kõneviisis, siis asendatakse otsene kõne sihitislausega, mis algab sidesõnaga *et* ja milles öeldis on käskiva kõneviisi kolmandas pöördes või tingivas kõneviisis.

On juhtusid, kus otseses kõnes avaldatud käsku on võimalik asendada *da*-tegevusnimelise lauselühendiga.

Otsene kõne	Kaudne kõne
Sportlane ütles sõbrale: „Ma lähen staadionile.”	Sportlane ütles sõbrale, <i>et ta läheb staadionile.</i>
Poisid ütlesid mulle: „Me olime enne seda juba staadionile läinud.”	Poisid ütlesid mulle, <i>et nad olid enne seda juba staadionile läinud.</i>

Otsene kõne	Kaudne kõne
Poisid ütlesid meile: „ <i>Kui te poleks läinud staadionile, siis meil poleks nüüd vaja olnud teid otsida.</i> ”	Poisid ütlesid meile, <i>et kui me poleks läinud staadionile, siis neil poleks nüüd vaja olnud meid otsida.</i>
Tütar küsis isalt: „ <i>Kas sa lähed homme koosolekule?</i> ”	Tütar küsis isalt, <i>kas ta läheb homme koosolekule.</i>
Õpetaja ütles poistele: „ <i>Min-ge staadionile!</i> ”	Õpetaja ütles poistele, <i>et nad mingi staadionile (või: ... et nad läheksid staadionile).</i>
Ema ütles pojale: „ <i>Too puid kööki!</i> ”	Ema käskis pojalt <i>puid kööki tuua.</i>

Kaudset kõnet võidakse edasi anda ka iseseisva lausega, kuid siis on tema öeldis kindla kõneviisi asemel kaudses kõneviisis.

Otsene kõne	Kaudne kõne
Ta ütles mulle: „ <i>Hobune on alles koplis.</i> ”	<i>Hobune</i> — nii ütles ta mulle — <i>olevat alles koplis.</i>
Reisijaile laususid madrused lohutavalt: „ <i>Varsti lakkab torm.</i> ”	<i>Varsti lakkavat torm</i> — nii laususid madrused reisijaile lohutavalt.

§ 48. Kirjavahemärgid kaudses kõnes.

Kui kaudne kõne moodustab endast kõrvallause, eraldatakse see nagu iga teinegi kõrvallause komaga. Kaudse küsimusega kõrvallause järele ei panda küsimärki, sest seda vaadeldakse kui küsimuse sisu lihtsat edasiandmist. Näit. *Ta küsis minult, mis ma teen.* (Vrd. iseseisvat lauset: *Mis sa teed?*)

Kui kaudse kõne juurde kuuluv pealause on küsiv, tuleb lause lõppu panna küsimärk. Näit. *Kas sa tead, mis ta mõtleb teha?* (Pealause *Kas sa tead?* on küsiv.)

Harjutus 55.

§ 49. Tsitaadid ja kirjavahemärgid tsitaadi puhul.

Tsitaatideks nimetatakse autorite teostest toodud sõna-sõnalisi väljavõtteid. Tsitaadid moodustavad otsese kõne eri liigi.

Tsitaate kasutatakse järgmistel juhtudel:

1) et kinnitada autori poolt väljendatud mõtet, näit. *Gorki oli suurim humanist. Just temale kuuluvad sõnad tulvil piiritut armastust inimese vastu: „Inimene — see kõlab uhkelt!”*

2) et anda kõnele suuremat ilmekust, kujutust, selgust, näit. *Järgmisel päeval pärast iseseisvuse väljakuulutamist oli Eesti päästekomitee atnsaks „kindlaks linnaks ja varjupaigaks” igatahes juba mitte jumal taevas, vaid kindral Seckendorf Toompeal. (V. Kingissepp.)*

Tsitaadid pannakse jutumärkidesse. Kui tsitaat esineb tekstis iseseisva lausena, siis pannakse kirjavahemärgid nii nagu otseses kõnes. Näit. *Kõneldes sellest, et Nõukogude Liit võitleb rahu eest, iseloomustas sm. Ždanov meie riigi rahupoliitika alust: „See tuleneb Nõukogude sotsialistliku riigi olemusest ... kes on huvitatud kõige soodsamate tingimuste loomisest kommunistliku ühiskonna ülesehitamise teostamiseks.”*

Kui aga tsitaat liitub autori sõnadega üheks lauseks, siis pannakse säärased kirjavahemärgid, mida nõuab selle lause ehitus. Näit. *Kõneldes sellest, et Nõukogude Liit võitleb rahu eest, ütles sm. Ždanov meie riigi rahupoliitika alust iseloomustades, et „see tuleneb Nõukogude sotsialistliku riigi olemusest ... kes on huvitatud kõige soodsamate tingimuste loomisest kommunistliku ühiskonna ülesehitamise teostamiseks”.*

Märkus. Kui tsitaadi algus või lõpp ei lange kokku lause alguse või lõpuga selles tekstis, kust ta on võetud, ja tsitaat on sisse lülitatud iseseisva lausena, siis pannakse tema

ette või järele mõttepunktid. Samuti pannakse mõttepunktid lause keskel väljajäetud sõnade asemele. Näit. Ka „Eesti Päevalehel” on vahel oma „selged silmapilgud” ja 1. mail kirjutas ta tõesti moonutatamata tõtt, kuid ei teinud muidugi paratamatuid järeldusi.

„... Jõukamad peremehed... kaotavad Saksamaa alla saamise juures võrdlemisi vähem kui ükski teine klass meie rahva hulgas. Selle kihi ja mõisnikkude klassikasude vahel pole ülepea mitte teravat ja leppimata vastuolu.” („Kellele iseseisvus, kellele ike” — Viktor Kingissepp.)

Kordamisharjutus 56.

IX. Sõnade järjekorrast lauses.

§ 50. Sõnade harilik järjekord lihtlauses.

Lauses on sõnadel teatav kindel järjekord. Sõnade järjekorra muutmisega muutub sageli ka mõte või ühe mõttevarjundi asemele astub teine.

Kui näiteks lauses *Isa aitab ema* muuta sõnade järjekord nii, et sihitis tuleb esimesele kohale, siis muutub ta aluseks ja lause saab teise tähenduse: *Ema aitab isa*.

Alus on lauses harilikult enne öeldist (niihästi pea- kui ka kõrvallauses). Näit. 1. *Poisid tulid palli mängimast.* 2. *Küll need mehed teavad, mis nad teevad.* 3. *Ema kirjutas tädile, et ta tuleks varsti meid külastama.*

Sihitis ja määrus asetsevad tavaliselt pöördsõna pöörde- lise muute järel.

Näit. *Jüri lõhkus puid. Mehed vedasid heinu. Vend kirjutas kirja. Vihm karastab põllupinda. Anna mulle piima. Mehed läksid keskhommikul metsa. Tüdruk vaatas mõttlikult kaugusse. Mees oigas unes.*

Kui lauses on pöördsõna liitmuude, siis on abipöördsõna aluse järel ja põhipöördsõna sageli lause lõpus. Sihitis ja määrus asetatakse harilikult nende vahele.

Lihtmuude	Liitmuude
1. <i>Laev sõitis kaugele.</i> 2. <i>Poiss sõi oma hommikueine ja ruttas kooli, aga unustas vihiku.</i>	1. <i>Laev on kaugele sõitnud.</i> 2. <i>Kui poiss oli oma hommikueine söönud ja kooliteele asunud, märkas ta, et oli vihiku unustanud.</i>

Kui lauses on sihitis, sihitismäärus ja määrus, siis on sihitismäärus ja määrus harilikult enne sihitist. Näit.

1. *Ema saatis mulle paki.* 2. *Ma sain õelt kirja.* 3. *Poiss võttis ruttu sahvrist leivatüki ja sammus karja juurde.*

Sageli oleneb nende lauseliikmete järjekord lauserõhust. Rõhuline sõna asetatakse sageli lause lõppu. Näit. 1. *Ema saatis paki mulle.* 2. *Mehed laadisid turvast vagunisse.* Vrd. *Mehed laadisid vagunisse turvast* (s. t. mitte mingisugust muud ainet).

Umbisikulise lause sihitis võib olla enne ja pärast öeldist. Näit. *Puid saetakse. Lapsed kutsuti tuppa. Tehti tööd ja pingutati, et ülesannet täita. Veeti laudu ja toole.*

Kui pöördsõna juurde kuulub kõrvalsõna, siis asetatakse see harilikult sihitise või määruse järele.

Söö võitleib ära.

Ta on võileiva ära söönud.

Mine sitt ära.

Ta oli sitt ära lätnud.

Omadussõnaline ja omastavas käändes olev nimisõnaline täiend on alati oma põhisõna ees. Mõnes muus käändes esinev nimisõnaline täiend võib olla ka põhisõna järel, eriti kohakäänetes. Näit. 1. *Raske veoauto liikus kolisedes mööda sillutatud tänavat.* 2. *Põgenenud sõjavang tabati.* 3. *Kolhoosi traktor töötab hästi.* 4. *Sõprade üksmeel on tervitatav.* 5. *Kõne liigutas kuulajate südameid.* 6. *Direktori vastuvõutunnid on igal hommikul.* 7. *Eesti NSV pealinnas Tallinnas leidub elanike üldarvust kõige rohkem töölisi.* 8. *Maret*

kandis röömsat punaste täppidega sitsist suvikleiti kahe suure pealeõmmeldud taskuga. 9. Paadis istus meremehe-mütsiga mees. 10. Salkkond kalureid sõudis randa. 11. Kas te olete lugenud Elmar Grini teost „Tuul lõunast“?

Märkused. 1. Luulekeeles võivad omadussõnaline täiend ja omastavas käändes olev nimisõnaline täiend olla ka põhisõna järel. Näit. 1. Noppisin marja magusa. 2. See oli tegu mehe tugeva.

2. Kui omadussõnaline täiend on hüüdnimeks, on ta harilikult põhisõna järel. Näit. Peeter Suur, Aleksander Teine.

Tähele panna! Ei ole soovitav öelda: lehekülg esimene, paragrahv kolmas, number kümnes jne., vaid esimene lehekülg, kolmas paragrahv, kümnes number või lehekülg üks, paragrahv kolm, number kümme jne.

Kui nimi- ja omadussõnaline täiend esinevad kõrvuti, siis on nimisõnaline täiend harilikult omadussõnalise ees. Näit.

1. Naaberperemehe noor hobune hakkas lõhkuma. (Vrd. Noore naaberperemehe hobune...) 2. Lugege eesti parimate sõnameistrite kunstiväärtuslikke teoseid!

da-tegevusnimeline täiend esineb oma põhisõna järel. Näit. 1. Peab olema julgust peale hakata. 2. Kunst kirjutada on kaunis vana. 3. Tal on lootust võita. 4. Administratsiooni on õigus määrata karistust eeskirjade rikkumise eest.

Lauserõhulised sõnad pannakse harilikult kas lause algusse või lõppu. Näit. 1. Täna ta ütleb nii, homme teisiti. 2. Kindlasti me tuleme. 3. Ta pole meil käinud mitte kordagi. 4. Noormees tõi kirja sinule.

§ 51. Kõrvalekaldumised harilikust sõnade järjekorrast ja sõnade järjekord liitlauses.

Õeldis seisab (pealauses) harilikult aluse ees järgmistel juhtudel:

1. kui lause algab öeldise laiendiga, näit. 1. *Eile oli ilus ilm.* 2. *Pilukil silmadega vaatas poiss äraminejatele järele.* 3. *Mööda kruusatud teed lähenes aeglaselt sammudes vanake.* 4. *Paremal seisid kõrvuti jutukas naine ja hallis pintsakus mees.* 5. *Tänaval marssisid neljakaupa sõdurite kolonnid.* 6. *Iga sõnaga muutus laul valjemaks.* 7. *Järsku kattis Soorand näo kätega.* 8. *Vadistades ja kilgates jooksid tüdrukukesed mööda heinamaad.*

2. kui pealause ees on mingi määruslause, näit. 1. *Kui tuleb sügis, lendavad kured lõunamaale.* 2. *Kuigi ilm oli ilus ja linnud laulsid, ei paranenud siiski Antoni tuju.* 3. *Kui poeg astub tuppa, keedab ema parajasti odrajahu-kõrti.* 4. *Kui valguskehad valgustasid öösiti jaama, seisid inimesed kümnete kilomeetrite kaugusel oma muldonnide ees ja vaatlesid südamevalus pommiplahvatuste tuld.*

3. kui soovlause algab tingiva või käskiva kõneviisi kolmanda pöördega, näit. *Tuleks ta ometi pea! Söögu mind susi!*

4. kui öeldis on lauserõhuline, näit. 1. *Väsitab päris ära säherdune töö!* 2. *Tekkis lühike paus, kuni keegi teine hakkas jälle jutustama.* 3. *Mürtsus mootor, auto hakkas liikuma, ja viimased sõnad jäidki kuulmata.* 4. *Tuleb mu juurde vana sõber ja küsib: „Kas tahad lugeda head juttu?”* 5. *Algas ettevalmistustöö Suure väina forsseerimiseks.* 6. *Tulid minutid, millal iga sõna tundub liigne ja otsitud.*

Märkus. Käesolevas paragrahvis toodud juhustest on paljudel korradel võimalikud ka kõrvalekaldumised, olenevalt keeletarvitaja äranägemisest. Eriti on see kehtiv juhul, kui aluseks on asesõna. Näit. *Kui ta homme ka ei tule, siis ma lähen vaatama, mis tal viga on.*

Kui lauses on liitöeldis, siis on ülaltoodud juhtudel ainult abipöördsõna aluse ees, kuna põhipöördsõna järgneb alusele. Näit. 1. *Hommikul olevat tüdruk linna sõitnud.* 2. *Marju olid*

metsaskätjad toonud koju rohkesti. 3. Kui päike looja läks, et olnud mehed tööga veel lõpule jõudnud.

Õeldise pöördelist muudet ei asetata harilikult kõrval-lause lõppu, vaid, kui võimalik, rohkem ettepoole. Näit. 1. *Kuulsin, et nad olid juba tagasi tulnud (mitte: ... et nad juba tagasi tulnud olid).* 2. *Kui mehed jõudsid sillani, nägid nad, et see oli lõhutud.* 3. *Kõigile oli teada, et ta kavatseb varsti ära sõtta.* 4. *Poeg, kes pidi oma vanaldast ema aitama, ei olnud sõjaajal suutnud oma kohust täita.*

M ä r k u s. Lühemais kõrvallauseis, olenevalt lauserõhust, võib pöördeline muude olla ka kõrvallause lõpus. Näit. *Kui ta käis, siis tundis ta jalas valu. Teadsime küll, et ta meil käinud oli, kuid mida ta tahtis, sellest polnud meil aimugi. On veel teadmata, kas ta üldse täna siia tuleb.*

Kõrvallause, eriti täiendlause, asetatakse võimalikult oma põhisõnaga kõrvuti. Näit. 1. *Käisime kadunud taskunuga otsimas mitmes kohas, kus kadumise ajal olime peatunud, kuid asjata. (Mitte: Käisime mitmes kohas otsimas kadunud taskunuga, kus...)* 2. *Nägime metsa all kõndivat naiti, kel olid suured marjakorvid käes. (Mitte: Nägime naiti metsa all kõndivat, kel...)* 3. *Lugesin aias raamatut, milles käsiteldi stipelgate elu. (Mitte: Lugesin raamatut aias, milles...)*

Kui täiendlause ja selle põhisõna vahel asetseb teisi nimisõnu, mida ei saa ettepoole tõsta, siis tuleb mõtte selguse pärast seda põhisõna uuesti korrata täiendlause eel. Näit.: *Kuomintangi võimetus Hiinat välja viia kestvast poliitilisest ja majanduslikust kriisist toob vaid veelgi ilmekamalt esile hiina demokraatliku leeri jõudude kasvu ja tugevnemise, jõudude, keda juhivad Hiina Kommunistlik Partei.*

Harjutus 57.

X. Ülevaade kirjavahemärkide tarvitamisest.

§ 52. Kirjavahemärkide tähtsusest.

Sõnad ja nende ühendid ei väljenda iseenesest veel kõike seda, mis me tahame oma kaasvestlejale öelda. Seoses sõnadega on meil veel teisi vahendeid, ja need on meie kõne rütm, pausid ja hääletoon ehk intonatsioon. Kui sõnu märgime kirjas tähtedega, millele kõnes vastavad häälikud, siis pausi, rütmi ja tooni väljendame kirjas kirjavahemärkide ehk interpunktsiooniga.

Juba see termin „kirjavahemärgid” näitab, et nad tähendavad meie kõne jaotust osadeks. Selle jaotuse aluseks on ikkagi tähenduslik külg. Peale selle märgivad kirjavahemärgid ka nende osade suhteid üksteisega.

Lõik, mis algab muide alati uult realt, näitab, et selles kõne osas on rida mõtteid, mis on üksteisega seotud, on üksteisele lähedased.

Punkt, küsi- ja hüüumärk näitavad iseseisva ühtse mõtte lõppu, kusjuures see mõte võib oma struktuurilt (ehituselt) olla väga keerukas. Lause suur algustäht osutab uue suhteliselt iseseisva mõtte algust.

Semikoolon ja koolon näitavad iseseisva, kuid keerukama mõtte koosseisu kuuluva mõtte lõppu.

Koma osutab meie kõne mitmesuguste vähemiseisivate elementide lõppu.

Peale selle iseloomustavad mõned kirjavahemärgid meie kõne üksikuid osi ka sisu poolest.

Punkt, küsi- ja hüüumärk näitavad meie kõne lõpetatud elemente kui jutustavaid, küsivaid või tahtelisi ja emotsionaalseid. Mõttepunktid osutavad kõne katkestamist, poolelijäämist.

Jutumärgid iseloomustavad sõnu, mis on nendesse pandud, kui selliseid, mis ei kuulu autorile endale.

Sulud (klambrid), mõttekriips ja komad, mis on pandud mingi sõnade rühma ette ja järele, iseloomustavad seda rühma kui niisugust, mis on asetatud teiste osade vahele, kusjuures

sulud kriipsutavad seda kõige teravamalt alla, mõttekriipsud pisut nõrgemalt ja komad veel nõrgemalt.

Koolon iseloomustab sõnade rühma, mis talle järgneb, kui mingit eelneva seletust.

Mõttekriips väljendab nende kõneelementide üldistamist, seletamist ja eraldamist, mille vahel ta asetseb.

Koma on kõige sagedamini kasutatav, kuid väheilmekas kirjavahemärk, sest peale meie kõne üksiku elemendi eraldamise on tal veel kaks täiesti erinevat funktsiooni. Koma jaotab iseseisvad mõtted väiksemateks tähenduslikeks osadeks või tähistab loetelu, ühendades selle osi üksteisega koondlauses. Koma eraldab üksteisest meie kõne elemente, mis on teiste vahel, ja ühendab loetelus neid üheks tervikuks.

Sidekriips sõnade vahel näitab, et need sõnad moodustavad sisult ühe sõna.

Vaatleme iga kirjavahemärgi tarvitamist ligemalt.

§ 53. Punkt.

Punkt on järgmistel juhtudel.

1) Jutustavate ja väitvate lausete lõpus. Näit. 1. *Paar päeva elati laagris otse ebatavalist idüllilist metsaelu.* 2. *Püsisid kaunid hilissuve ilmad.* 3. *Õöd olid soojad ja päevad mitte liiga palavad.* 4. *Oli hetki, mil meestel ununes, kes nad õieti on ja milleks viibivad metsas.* (R. Sirge.) 5. *Nõukogude Liidu ja demokraatlike maade poolt... teostatud välispoliitika on sõjajärgse rahu demokraatlike põhimõtete järjekindla teostamise eest võitlemise poliitika.* (Ždanov.)

2) Harilikult pealkirjade järel. Punkti ei tarvitata raamatute tiitellehtedel, ajaleheartiklite pealkirjade järel ja käitiste, asutiste ning kaupluste siltidel pealkirja järel.

3) Araabia numbritega märgitud järgarvude järel. Näit. *7. klass, 21. juunil 1940. a., 20. sajand.*

Märkus. Rooma numbrite järele punkti ei panda. Näit. *VII klass, 21. VI 40. a., XX sajand.*

4) Lühendite järel, näit.:

a. — aastal
aadr. — aadress
dir. — direktor
dots. — dotsent
dr. — doktor
e. — ehk
e. l. — enne lõunat
e. m. a. — enne meie aja-
arvamist
jj. — ja järgmised
jm. — ja muud
jms. — ja muud seesugust
jne. — ja nii edasi
jt. — ja teised
kand. — kandidaat
kl. — kell; klass
kod. — kodanik
kop. — kopikas
krt. ehk k. — korter
lk. — lehekülg
lp. — lugupeetud
lüh. — lühendatult
m. a. — mineval aastal
mt. ehk mnt. — maantee
märk. — märkus
nn. — niinimetatud
nr. — number

näit. — näiteks
p. l. — pärast lõunat
p. m. a. — pärast meie aja-
arvamist
p. o. — peab olema
P. S. — postskriptum (= jä-
relkiri)
pk. — postkast
prof. — professor
rbl. — rubla
s. a. — sel aastal
skp. — selle kuu päeval
sm. — seltsimees
sm-d — seltsimehed
s. o. — see on
s. t. — see tähendab
stj. — saatja
surn. — surnud
sünd. — sündinud
t. ehk tn. — tänav
tel. — telefon
vrd. — võrdle
vt. — vaata
õp. — õpetaja
õpil. — õpilane
üliõpil. — üliõpilane

§ 54. Sõnade lühendamisest.

Peale ülalesitatud traditsiooniliste lühendite võib lühendada peaaegu iga sõna. Lühendamine toimub järgmistel põhimõtetel.

1) Võetakse ainult sõna esimene täht. Näit. **a.** — *aasta*, **e.** — *ehk*.

2) Võetakse tähed sõna algusest kuni teise või kolmanda silbi esimese vokaalini, kusjuures lühend lõpeb järgmist silpi alustava konsonandiga. Näit. **homm.** — *hommikul*, **gramm.** — *grammatika*, **mitm.** — *mitmus*, **ains.** — *ainsus*.

3) Võetakse sõnast kas kõik konsonandid või osa neist, kusjuures vokaalid jäetakse välja. Näit. **vrd.** — *võrdle*, **nr.** — *number*.

4) Liitsõnades tarvitatakse lühendamisel harilikult algustähti. Näit. **sm.** — *seltsimees*; **nn.** — *niinimetatud*; **lk.** — *lehekülg*.

Kui mitme sõna lühendiks on selline tähtede ühend, millega eesti keeles ei alga ükski sõna, siis pannakse punkt ainult lühendi lõppu. Kui aga lühendis esineb tähtede ühend, millega võib eesti keeles mingi sõna alata, tuleb panna punkt iga sõna lühendi järele.

Lühendis on ainult üks punkt selle lõpus	Lühendis on mitu punkti
jj. — ja järgmised jm. — ja muud jne. — ja nii edasi jt. — ja teised skp. — selle kuu päeval	e. l. — enne lõunat m. a. — mineval aastal n.-ö. — nii-öelda p. l. — pärast lõunat p. o. — peab olema s. a. — sel aastal s. t. — see tähendab

Punkti ei tarvitata:

1) ainult suurtähtedest koosnevate lühendite järel, näit. **NSVL** — *Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liit*, **ENSV** — *Eesti Nõukogude Sotsialistlik Vabariik*; samuti

juhul, kui suurtähtede vahel on väiketäht, näit. *KrK* — *Kriminaalkoodeks*, *TsPK* — *Tsiviilprotsessi koodeks*;

2) rahvusvaheliste lühendite järel: a) meetermõõtude lühendite järel, näit. *m* — *meeter*, *l* — *litter*, *a* — *aar*, *g* — *gramm*, *t* — *tonn*; b) matemaatikas, füüsikas ja keemias esinevate lühendite ja sümbolite järel, näit. *log* — *logaritm*, *r* — *raadius*, *Ag* — *hõbe*.

§ 55. Hüüumärk.

Hüüumärki tarvitatakse:

1) hüüd-, käsk- ja soovlausete järel, näit. 1. *Pange ruttu kartulid keema!* 2. *Ajagem vaenlased maalt välja!* 3. *Mürise, meri, väära ning murra! Kui oled sa tõusnud, siis võitle ka korra!* (Tuglas.) 4. *Appi!* 5. *Kui hästi sa tegid, et meile tulid!* 6. *Kui ometi kiiremini kevad saabuks!*

2) üksikute hüüatussõnade järel, näit. *Oh!* *Ah!* *Nonoh!* *Säh!*

3) ütte järel, kui see väljendab tundmusi, näit. *Seltsimehed! Kaitskem oma sotsialistlikku kodumaad!*

4) lausete ja sõnade järel, mis peavad lugejais imestust äratama, näit. 1. *Kui kapitalistlike riikide tööstustoodang kasvab 1913. a. kuni 1948. a. 20—30% võrra, siis Nõukogude Liidu tööstustoodang moodustas 1940. a. võrreldes 1913. aastaga 1200% (!). Ja selle ajajärgu algul oli 7 (!) sõja-aastat!* 2. *Vanamees tõstnud üksinda 150-kilogrammise (!) viljakoti vankrile.*

§ 56. Küsimärk.

Küsimärk esineb:

1) küsiva lause järel, kui küsimus on pealauses, näit. *Miks peaks inimene andma eluõiguse võitluseta?* (R. Sirge.)

Kas mäletad seda, kui me mõlemad veel noored olime? „Kas sa oled ammu juba vabrikus tööl?” küsisin mina.

2) üksiku küsiva sõna järel lauses, näit. *Küsimusele „kellelt?” vastab alaltütlev kääne.*

3) lause keskel üksikute sõnade järel sulgudes, kui vastava sõna mõte tundub arusaamatu, uskumatu või seda tuleb lugeda veaks, näit.

Õpilane vastas, et Eestimaal leidub tuldpurskavaid mägesid(?) ja suuri jõgesid.

Märkus. Küsimärki ei panda põimlause lõppu, kui küsimus on kõrvallauses. Kui lause on ainult vormilt küsiv, sisult aga jutustav, hüüd- või käsklause, siis pannakse sellise lause lõppu sisule vastav märk (punkt või hüüumärk), näit. *Kas ma sellest vähe olen rääkinud! On see nüüd kellegi tegu!*

Harjutus 58.

§ 57. Koma.

Koma tarvitatakse järgmistel juhtudel.

1) Koondlauses korduvate aluste, öeldiste ja öeldistäidete ning samaliigiliste täiendite, sihitiste ja samatähenduseliste määruste eraldamiseks, kui nende vahel ei ole sidesõna **ja, ning, ega, ehk, või, kui ka**. (Vt. § 3, 4 ja 10.) Näit. *Õtge, teadusliku maailmavaate omandamiseks on vaja uurida Marxi, Engelsti, Lenini ja Stalini teoseid.*

Komaga eraldatakse koondlauses põhisõnu koos laienditega. Näit. *Vanamehed istusid pingil, tõmbasid piipu ja ajasid omavahel juttu.*

Märkus. Eriliigilisi täiendeid, sihitisi ja määrusi ei eraldata komaga. Näit. *Tütarlapsel oli seljas uus villane triibuline kleit.*

2) Sõnade *see on*, lühendatult *s. o.*, *see tähendab*, lühendatult *s. t.*, ja *nagu (on)* ees, millega algab lauses mingi

seletus või täpsustus. Näit. *Rahvas, s. o. valijad peavad oma kandidaati tundma.*

3) Ütte eraldamiseks. Näit. *Miks sa nutad, lillekene?*

4) Sõnade **jah** ja **ei** ning hüüdsõnade eraldamiseks lause algul järgmistel juhtudel: a) kui *jah* ja *ei* järel on lause, millega jaatust või eitust kinnitatakse, näit. *Jah, me käisime linnas. Ei, me pole teda näinud.* (Kui **jah** tähendab **küll**, pole koma vaja, näit. *Jah käisime.* Vrd. *Käisime küll.*) b) kui hüüdsõna järel on väike hääldamispaus, näit. *Oh, küll see kasstpoeg oli naljakas! Tohoo, mida see siis tähendab?* (Vrd. *Ah tühjal! Tohoo sõge! Oh inimene!* Neis väljendeis hääldamispausi sõna järel ei ole.)

Märkus. Kui hüüdsõna on eriti tugevasti rõhutatud, nii et ta moodustab nagu iseseisva hüüdlause, mille järel on veidi pikem paus, pannakse koma asemel hüüumärk. Näit. *Oh! No mis ma teen! Uih! Kuidas see koer mind ehmatas!*

5) Põhisõna järel seisva lisandi eraldamiseks. Näit. *Kreutzwald, „Kalevipoja“ koostaja, on pärit Virumaalt.*

Märkus. Kui põhisõna järel asetsev lisand on omastavas, siis pannakse koma ainult lisandi ette, kuna järele ei panda. Näit. *Kreutzwaldi, „Kalevipoja“ koostaja sünnikoht on Virumaal.*

Kui aga lisandi omastavaline põhisõna on lauses täisihitiseks, siis pannakse koma lisandi ette kui ka järele. Näit. *Ta kutsus Koidu, oma parima sõbratari, sünnipäevale.*

6) Põhisõna järel esinevate täiendiliste kesksõnaliste ja omadus- ning nimisõnaliste lauselühendite eraldamiseks. Näit. *Veoauto, koormatud raskete ktiividega, liikus kolisedes üle silla. Mehed, pikast reisist väsinud, heitsid kohe puhkama.*

7) *des-* ja *mata-*tegevusnimeliste lauselühendite eraldamiseks, kui nad asetsevad lause keskel või kui nad on pike-
mad (eriti lause lõpus) (vt. § 35). Näit. *Ta kuiv ning pruun*

näonahk oleks nagu soojalt hõõguma hakanud, levitades seda sooja hõõgumist väljapoolegi. (A. Jakobson.)

8) Määruseliste nud-, tud-lauselühendite eraldamiseks. Näit. *Põllule jõudnud, asusid mehed kohe kaera niitma.*

9) Absoluutse nimetava ja osastava eraldamiseks. Näit. *Ta istus pingil, käed koos, pea mõtteid täis.*

10) Kiillausete ja kiilsõnade eraldamiseks (kui need ei ole sulgudes või mõttekriipsude vahel). Näit. *Sa oled, ma näen, päris tubli poiss.*

11) Rindlauses lausete eraldamiseks, kui nende vahel ei ole sidesõna **ja**, **ning**, **ega**, **ehk**, **või**. Näit. *Seintel kõikusid varjud, väljas akna taga kahises külma talvetuul, mööda laual lebavat ajalehte hulkus väike hall rõskuseputukas.* (A. Jakobson.)

12) Põimlauses kõrvallausete eraldamiseks. Näit. *Kui ta üles vaatas, nägi ta, et taevas oli endiselt täiesti pilvitu ja säras silmapiirist silmapiirini tuhandetest tähtedest.* (A. Jakobson.)

Harjutus 59.

§ 58. Koolon (kaksikpunkt).

Koolonit tarvitatakse:

1) loetelu ees koondlauses, näit.

Meie tingimused parteisse vastuvõtul on: partei programmi ja põhikirja tunnustamine, tingimatu alistumine partei ja ta organite otsustele, liikmemaksud, kuulumine partei ühte organisatsiooni. (Stalin.)

2) rindlauses lause ees, mis eelmise lause mõtet seletab või lähemalt määrab, näit. *Lillekesed, kummarduge siia künkale: selte peidus mulla põues puhkab emake!* (K. E. Sööt.)

3) otsese kõne ees, näit. *Sm. Molotov ütles oma kõnes Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni 30. aastapäeval: „Meie ajal viivad kõik teed kommunismile!”*

4) perioodis tõusu ja mõõna vahel, näit. *See koht, kus me teadmisi ja oskusi omandasime, mida elus vajame; see koht, kus kujunes meie marksistlik-leninlik maailmavaade; see koht, kus me kasvasime suure sotsialistliku kodumaa patriootideks: see koht on meie nõukogude kool.*

Harjutus 60.

§ 59. Semikoolon (punktcoma).

Semikoolonit tarvitatakse:—

1) koondlauses loetelu alajaotuse eraldamiseks, näit. *Soome-ugri keelte hulka kuuluvad järgmised keeled: soome, eesti, liivi, isuri, karjala, aunuse, vadja ja vepsa (läänemere-soome keeled); kaks mordva keelt — ersa ja mokša — ning mari (tšeremissi) keel (volga-soome keeled); udmurdi (votjaki) ja komi — sūrja-komi ja permi-komi (permi-soome keeled); saami (lapi); ungari (madjari), mansi (voguli) ja handi (ostjaki) (ugri keeled).*

2) rindlauses pikemate lausete eraldamiseks, eriti kui neis leidub komasid, näit. *Toas valitsev soojus oli ta tillukesed, idamaiselt harevil seisvad sarnad punaseks värvinud; puhuti avanesid ta laud kitsasteks praokesteks, mille põhjast välgatasid kord helesinised üirised, kord tükike pisut võikalt lätgatavat silmavalget... (A. Jakobson.)*

3) perioodis ühe ning sama sidesõnaga või siduva asesõnaga algavate pikemate kõrvallausete eraldamiseks (vt. § 45).

§ 60. Mõttekriips.

Mõttekriipsu tarvitatakse järgmistel juhtudel.

1) Koondlauses loetelu järel kokkuvõtva sõna ees. Näit. *Hirm kapitalt pimedada jõu ees... mis proletaarlase ja väikeperemehe elu igal sammul ähvardab talle tuua ja toob „äki-*

list", „ootamatut", „juhuslikku" laostumist, hukatust, muutumist kerjuseks, pauperiks, prostituudiks, näljasurma — vaat siin on nüüdse religiooni alus... (Lenin.)

2) Elliptilises lauses väljajäetud sõnade asemel. Näit. *Küll leib saab sööja, sat — sõtkuja. Noorusaeg — külviaeg.*

3) Kiillausetē eraldamiseks. Näit. *Kultuurirevolutsiooni tähtsaim saavutus — kõtgile kohuslik üldharidus — on Nõukogude Liidus kõikjal teostatud.*

4) Säärase lauseosa eraldamiseks, mida tahetakse eriti esile tõsta. Näit. *Ma lähen — tingimata! — juba homme minema.*

5) Ootamatu ning üllatava sõna või mõtte ees. Näit. *„Tohoo, see on ju hunt!" mõtles Madis, tõmbas kähku püssi õlalt, sihtis ja pidi juba päästikule vajutama, kuid jäi siis veel terasemalt silmitsema — see oli Raigla Juhani Polla, suur hundikoer.*

6) Poolelijääva sõna või mõtte järel ja üldse katkeliste lausete osade ja lausete vahel. Näit. *Poiss tuli joostes ja lõõtsutades ning sai suure vaevaga sõnad suust: „Me — meie maja põleb — välk lõi sisse — terve maja kohe tuld täis — teatage — ma lähen — jooksen — otsin isa üles —!"* Eelistatavalt tuleks neil juhtudel kasutada mõttepunkte.

7) Eri isikute kõneosade eraldamiseks dialoogis. Näit. *„Kas homme kalale tuled?" — „Ei tule." — „Miks siis mitte?" — „Pole aega." (Kui iga kõneosa alatakse uue reaga, pole mõttekriipsu vaja.)*

Harjutus 61.

§ 61. Mõttepunktid.

Mõttepunkte tarvitatakse:

1) vahelejäänud sõnade või tähtede asemel, näit. *Mu sõber elas tol korral T ... linnas.*

2) ootamatu ning üllatava sõna ees, näit. *Mihkel sõitis oma uhke tākuga kōtge ees, kihutas, kihutas ja ... otsekohe kraavi. Võit juba paistis ... ja siis järsku ... istume katkise küna juures.* (Neil juhtudel tuleks siiski eelistada mõttekriipsu.)

3) katkeliste lausete ning lauseosade vahel, näit. 1. *Ssst! ... kuule! ... kopp-kopp-kopp! ... Koputatakse jälle ...* 2. *Ei, me ei ole löödud ... Ka selle praegusega mitte.*

Harjutus 62.

§ 62. Jutumärgid.

Jutumärkidesse pannakse:

1) otsene kõne, näit. *Ning ema küsis edasi: „Kas ta oli ... vahva soldat?” — „Sinu lastest tuleb öelda, et nad on kõik vahvad,” naeratas kondise näoga mees.* (A. Jakobson.)

2) teise autori teosest sõna-sõnalt võetud väljendid (tsitaadid), näit. *„NSV Liidu kodanikel on õigus tööle,” on öeldud konstitutsiooni §-s 118.*

3) ütlused, millele tahetakse anda pilkeline varjund, näit. *Kui ta oli plehkuminekul terve nahaga pääsenud, siis hakkas ta meie ees oma „julgusega” hooplega.*

4) kirjutuste, raamatute, ajalehtede jne. pealkirjad, laevade, teatrite jne. nimed, näit. *Eduard Vilde romaan „Külmale maale”. Kõnesolevast uudisest lugesin „Rahva Hääles”. Kooperatiiv „Tarbija” kaupleb hea eduga. Ristleja „Kirov” peatus Tallinna reidil.*

5) sõnad või laused, mida ei anta nende harilikus tähenduses, vaid grammatiliste vormidena, näit. *Omadussõna „hea” keskvärre on „parem”. „Poiss jookseb” on latendamata lihtlause.*

Harjutus 63.

§ 63. Sulud (klambrid).

Sulgudega eraldatakse kõiksugused seletavad vahemärkused ja sõnad, s. o. kiillaused ja -sõnad, näit. *Kirjanik Ernst Särgava (endine perekonnanimi Peterson) on töötanud kauemat aega (alates a. 1906) Tallinna koolides.*

§ 64. Sidekriips.

Sidekriipsu tarvitatakse:

1) poolelijäävate sõnade lõpus ja sõnade silbitamisel ning poolitamisel, näit. *kir-ju-ta-mi-ne*; sõna „kirjutamine” tüvi on „kirjuta-”;

2) liitsõna osa asemel, mis jäetakse kordamata, näit. *kodu- ja metsloomad*;

3) lugemise hõlbustamiseks, näit. *kuu-uuriija, õtgekeelsus-sõnaraamat, plekk-karp*;

4) pärisnimedes nagu *Põhja-Eesti, Ida-Euroopa, Lõuna-Ameerika*;

5) kokkukirjutamisel, kui liitsõna üheks osaks on number, täht, märk või sõnaosá, näit. *12-aastane poiss, Z-kujuline raud, x-jalad, da-tegevusnimi*;

6) sõnade ühendamisel, näit. *edasi-tagasi, aeg-ajalt, elu-olu*.

§ 65. Apostroof (ülakoma).

Apostroofi tarvitatakse:

1) väljajäetud tähe (hääliku) märkimiseks, näit. *Aga kui torm minu kandlelt kostab siiski kõrvu sull', siis sa ise oled süüdi: miks nii armas oled mull'!* (A. Haava.)

2) pärisnimede käänamisel, näit. *Palgi't, Kase'le, Shakespeare'ile*.

§ 66. Kõrvutiolevate kirjavahemärkide järjekorrast.

Kõige sagedamini tarvitatakse teiste vahemärkidega kõrvuti jutumärke ja mõttekriipsu. Üldreeglik on, et kui jutumärgid või mõttekriips käivad ainult eelneva lause *o s a* (näiteks sõna) kohta, siis kirjutatakse nad kõrvaloleva vahemärgi ette; vastasel korral, s. o. kui jutumärke või mõttekriipse tarvitatakse *k o g u* eelneva lause lahutamiseks järgnevast, asetatakse nad kõrvaloleva vahemärgi järele. Näit. *Missugusesse käändkonda kuulub sõna „koer“?* (Jutumärgid on küsimärgi ees, sest jutumärkidega on eelnevas lauses eraldatud ainult sõna „koer“.) *„Missugusesse käändkonda kuulub see sõna?“ küsis õpetaja.* (Jutumärgid käivad kogu eelneva lause kohta ja on seepärast küsimärgi järel.) *„Missugusesse pöördkonda kuulub sõna „õppima“?“ küsis õpetaja.* (Sõna „õppima“ jutumärgid on küsimärgi ees, kogu lause jutumärgid küsimärgi järel.) *Küllap ta teadis — miks ei pidanud ta seda teadma? —, et sa homme kavatsed ära sõita.* (Mõttekriipsudega on eraldatud eelneva lause osa; küsimärk, mis käib sama lauseosa kohta, on mõttekriipsu ees; koma, mis käib kogu eelneva lause kohta, on mõttekriipsu järel.) *Ma tean, kes eile meil käis, — onu!* (Mõttekriips eraldab kogu eelneva lause sõnast *onu* ja on seepärast koma järel.)

Kui autori sõnad on kiillausena paigutatud otsese kõne vahele, siis asetatakse jutumärgid esimese koma järele ja kiillause teine koma on jutumärkide ees. *„Loodan,“ ütles isa, „et sa järgmisel aastal veel paremini õpid.“*

Kordamisharjutused 64—73.

Kolmas osa.

XI. Semasioloogia ehk tähendusõpetus.

§ 67. Sõna ja selle tähendus. Leksikaalne sõnaühend ja idioom.

Inimene on ühiskondlik olend. Ühiskonna aluseks on töö, s. o. materiaalne tootmisprotsess. Inimesed on algusest peale elanud kollektiividena ja tootmine on seega ühiskondlik nähtus. Tootmiseks valmistavad inimesed tööriistu, s. o. tootmisvahendeid.

Tööprotsessis on inimestel vaja astuda teatavasse suhtesse omavahel ja nende asjadega, millega nad tegelevad. Neid suhteid aga on vaja mõista, sest tootmine on teadlik ja sihikindel protsess. Tööprotsessis on inimestel vaja suhelda ka üksteisega, s. t. neil tekib vajadus üksteisele midagi öelda ja mõista seda, mida öeldakse.

Töö on inimese loonud ning tootmisprotsessis on tekkinud mõtlemine ja keel. Loomad ei tooda ja seepärast ei ole neil ka mõtlemist ega keelt. Keel on Marxi ja Engelsi poolt antud definitsiooni järgi „praktiline reaalne teadvus”. Mõtlemine ja keel on tekkinud ja arenenud tootmise ning kogu ühiskondliku elu arenemise alusel.

Keel on inimestevahelise suhtlemise vahend. Suhtlemisühikuteks on laused, mis sõnadega väljendavad mingit mõtet, tahet või tundmust. Lause koosneb sõnadest, mis tähistavad

asju, olendeid, nähtusi, tegevusi, omadusi, suhteid või nende kujutlusi ja mõisteid. Mõiste on asjade, nähtuste jne. üldiste ning oluliste omaduste (tunnuste) ja suhete peegeldus inimese peaaugus. Näit. *maja, kuusk, lehm, masin, seadus, kolhoos* jt.

Sõna üldistab, sest iga sõna (peale pärisnimede) väljendab asjade liiki ehk klassi nende suhetes teiste asjadega ja inimeste suhtumist nendesse asjadesse. Näit. sõna *hobune* tähendab igasugust hobust, hobuse omadusi ja suhteid ning inimese suhteid hobusega. Inimestele on tähtis asja otstarve ehk funktsioon, s. o. milleks vajatakse teatavat asja, missuguseid inimeste tarbeid ehk vajadusi ta rahuldab. Selle järgi, missuguseid inimeste vajadusi rahuldab ühed või teised asjad, hakatigi neid eraldama üksteisest ja anti neile nimetused. Asjade looduslike omadusi arvestati nende nimetamisel niipalju, kuipalju nad tulid nähtavale inimeste tarvete rahuldamisel. Olulise tunnuse järgi anti asjadele nimetus. Hilisemal ajal tekkinud sõnade juures on seda näha. Näit. *lennuk* (masin, mis lendab), *puusepp* (töeline, kes teeb püst asju ja ehitab maju), *raudtee* (tee, mille olulisemaks osaks on raudrööpad, mida mööda rong liigub), *aurulaev* (laev, mis liigub auru jõul) jms.

Et inimesed hakkasid asju eraldama ja neid nimetama nende funktsiooni järgi, selgub meile, kui võrdleme kodu- ja metsloomade nimetusi. Igal metsloomade liigil on ainult üks nimetus, koduloomadel aga on nimetused ka ea ja soo järgi. Näiteks 1) *vasikas, mullikas, lehm, pull, härg* (liigi üldnimetust *veis* tarvitatakse harva); 2) *hobune, mära, täkk, ruun, sälg, varss*; 3) *kana, kukk*. See on sellepärast, et igaühel neist on oma eriline ülesanne inimese majapidamises: *l e h m* annab piima, *h ä r g* on veoloomaks jne. Et metsloomadel on igal liigil ainult üks nimetus, näit. *karu, hunt, orav, jänes* jm., see tuleneb sellest, et inimestele on ükskõik, kas metsloom on isane või emane, noor või vana.

Sõna on häälikulises aineses kehastatud mõiste, millele tegelikus elus vastab reaalne asi, olend, nähtus jne. Sõna on ühtlasi ka keele lühim iseseisev osa suhtlemisühikus. Näit. lauses *Kolhoosnikud kutvendavad sood* on suhtlemisühikul kolm osa, mis võivad esineda iseseisvalt.

Sõna on üldine ka selles mõttes, et ta kuulub tervele keele kandvale kollektiivile (hõimule, rahvale). Kõik ühe kollektiivi liikmed mõistavad ja tarvitavad üht sõna ühtemoodi, s. o. ühes ja samas tähenduses.

Sõna tähenduse moodustabki mõiste, mis tekib asja ühiskondliku funktsiooni põhjal, s. o. üldistus, mis sõnas on kinnistatud ja mille tõttu teatav sõna võib tähistada mitte ainult ühte asja, vaid kõiki sellesse liiki kuuluvaid ühesuguseid reaalsuse asju ja nähtusi.

Mõnikord võivad üht mõistet väljendada kaks ja isegi rohkem sõna, näit. *tööd tegema = töötama, juttu ajama = vestlema, aru saama = mõistma, abi andma = abistama, suitsu tegema = suitsetama, suud andma = suudlema, ära andma = reetma, end üles pidama = käituma* jne. Siia kuuluvad ka *osa võtma, alla andma, sisse tegema, üles ütleva, lüüa saama, järele andma* jne.

Niisuguseid sõnaühendeid, mis väljendavad üht mõistet, nimetatakse leksikaalseiks sõnaühendeks.

Leksikaalse tervikuna funktsioneeriv sõnaühend, mille liikmed on aja jooksul ühte kasvanud nii, et neid ei saa osadeks lahutada, on idioom. Idioome ei saa harilikult sõna-sõnalt teise keelde tõlkida. Näit. *ülepeakaela tegema, auku pähe rääkima, vahele jääma, sisse vedama, haljale oksale saama* jt.

Selleks, et inimesed võiksid üksteise kõnest aru saada, peab igal sõnal olema oma täpne ja kindel sisu ehk tähendus, nii et selles ei saaks tekkida mingisuguseid kahtlusi või kaksipidi-arusaamist. Eriti tähtis on sõnade sisu täpne piirit-

lemine teaduslikus väljenduses. Väga täpne peab olema ka näiteks juriidiliste normide sõnastus.

Tähtsamate sõnade sisu määravad kindlaks vastavais käsiraamatuis nende piirangud ehk definiitsioonid (näiteks geomeetrias: mis on sirgjoon, paralleeljoon, kolmnurk jne.). Kuidas saada korralikke definiitsioone ja üldse korralikku mõtlemist ning mõtete täpset väljendust, seda õpetab loogika. Seda osa keeleteadusest, mis käsitleb sõnade tähenduslikku külge, nimetatakse semasioloogiaks ehk tähendusõpetuseks.

Iga kultuurkeel sisaldab palju üld- ja erimõisteid, mille kasutamisel peame teadma nende õiget ja täpset sisu. Väärarusaamisest ja kasutuist vaidlustest päästab meid tarvitatavate sõnade sisu loogiline analüüs, selgusele jõudmine selles, mida keegi täpselt ühe või teise sõnaga mõtleb. Meile tundmata sõnade seletusi leiame igasugustest (rahvusvaheliste, uus-, oskus- jne. sõnade) sõnaraamatuist.

Harjutus 74.

§ 68. Sõna konkreetne ja abstraktne tähendus.

Monoseemia ja polüseemia.

Iga sõna (välja arvatud pärisnimed) on üldistus, sest ta nimetab asjade liiki või klassi. Üldistuse aste võib olla väiksem või suurem. Võrreldes mõisteid *kask* ja *puu* ning *hobune* ja *loom* näeme, et *puu* ja *loom* on üldisemad kui *kask* ja *hobune*.

Üldistus on niisugune protsess, milles mõtlemine üldistab tervetele asjade või nähtuste liikidele omased olulised tunnused üheks mõisteks, jättes kõrvale mõned erilised ja mitteolulised tunnused. Nii saame sellised üldised mõisted ja sõnad nagu *taim*, *loom*, *mateeria*. Tehakse vahet konkreetsete ja abstraktsete mõistete ja sõnade vahel. Abstraktsioon võib tekkida sel teel, et me eraldame oma-

duse asjast ja kujutleme seda omadust iseseisvana. Näit. *suurus, väärtus, vaprus, kohustus, tarkus* jt.

Abstraktsioon võib areneda sõna konkreetsest sisust eemaldumise ja tema üldistatud tähenduses kasutamise võimaluse tõttu. Abstraktsed mõisted-sõnad tekivad ühiskondliku elu ja mõtlemise arenemisel konkreetsetest mõistetest-sõnadest.

Näiteks sõna *nõu* tähendas algul arvatavasti mõnd riista. Praegu on ta konkreetse tähenduses sõnus *söögi-* ja *joogi-nõud*. Siis hakkas ta tähendama vahendit (vrd. sõna *abinõu*). Hiljem sai *nõu* sõnalise abistamise tähenduse. (Vrd. *Ta andis mulle head nõu*.) Kui kunagi vanal ajal *andis nõu* tähendas seda, et andis tööriista või vahendi, siis nüüd antakse *nõu* sõnadega. Suure Sotsialistliku Oktoobri-revolutsiooniga läks riigivõim nõukogude kätte ja nüüd on sõnal *nõu* ühiskondliku ja riikliku korra tähendus.

Üks ja sama sõna võib ühes sugulaskeeles (või isegi murdes) tähendada üht asja ja teises hoopis midagi muud. Nii näiteks on häälikulooliselt ühed ja samad sõnad soome ja eesti keeles sageli erineva tähendusega.

Soome sõna	<i>katsoa</i>	tähendab	eesti keeles	<i>vaadata,</i>
	<i>puhua</i>	„ „ „		<i>juttu ajada,</i>
	<i>siunata</i>	„ „ „		<i>õnnistada,</i>
	<i>vaimo</i>	„ „ „		<i>naine,</i>
	<i>sulhanen</i>	„ „ „		<i>peigmees,</i>
	<i>kesä</i>	„ „ „		<i>suvi,</i>
	<i>ilo</i>	„ „ „		<i>rõõm</i> jms.

Kui sõnal on ainult üks tähendus, siis sellist sõna nimetatakse *monoseemiliseks* sõnaks. Kuid on palju sõnu, millel on mitu tähendust. Neid nimetatakse *polüseemilisteks* ehk paljutähenduselisteks sõnadeks. Niisugused sõnad on näiteks:

sulg —	1) linnusulg, 2) terassulg
tera —	1) viljatera, 2) noatera

- klass** — 1) rühm õpilasi, 2) ruum, milles õpetatakse, 3) ühiskondlik klass (näit. kapitalistid ja töölised, mõisnikud ja talupojad), 4) asjade liik jne.
- leht** — 1) puuleht, 2) paberileht, 3) adraleht, 4) ajaleht jne.
- koor** — 1) puukoor, 2) piimakoor jt.
- pea** — 1) inimese pea, 2) valitsuse pea, 3) naelapea, 4) viljapea jne.
- silm** — 1) nägemisorgan, 2) nõelasilm, 3) võisilm pudrus jt.
- paik** — 1) koht, 2) lapp riidel
- terve** — 1) mittehaige, 2) kogu, kõik
- maa** — 1) muld, 2) pinnas, maapind, 3) kellelegi kuuluv maatükk, 4) riik, 5) küla, 6) kuiv- e. maismaa, 7) planeet jne.
- käsi** — 1) ihuliige õlast kuni sõrmeotsteni, 2) käelaba, pihk, 3) võimu, jõu, juhtimise sümbol, 4) allkiri, 5) abielu, abiellumise sümbol, 6) pool, külg jms.
- büroo** — 1) kirjutuslaud, 2) kontor, 3) inimesed, kes töötavad büroos, 4) rühm inimesi, kes asutist või organisatsiooni juhivad, näit. *politiline büroo*.
- operatsioon** võib olla: 1) sõjaline, 2) rahaline, 3) meditsiiniline jt.
- reaktsioon** võib olla: 1) keemiline, 2) füsioloogiline, 3) psüühiline, 4) ajalooline (ühiskondlik) jt.

Kõigil neil juhtudel on ühel ja samal sõnal mitu tähendust. Polüsemia tekib ühiskondliku arenemise põhjal. Ühe asja nimetus kantakse üle teisele asjale ja mõlemad võivad

jäada keelde, või ühe asja funktsioon muutub, mille tagajärjel sõna saab uue tähenduse. Näiteks vanasti kirjutati linnusulega. Kui aga tarvitusele tuli terrassulg, nimetati see ka suleks funktsiooni alusel. Sõna *tööline* tähendab kapitalistlikus ühiskonnas ekspluateeritava ja rõhutud, ilma õigusteta klassi liiget, kellel ei ole tootmisvahendeid ja kes müüb oma tööjõudu kapitalistile, kes ei maksa talle kogu toodetud produkti eest. Nii loob tööline kapitalistile lisaväärtust, millest tulebki viimase kasum. Nõukogude Liidus aga tähendab sõna *tööline* valitseva klassi liiget, keda keegi ei ekspluateeri. Sellele klassile kuuluvad tootmisvahendid ja ta teostab proletariaadi diktatuuri, tõmmates kõik töötajad sotsialismi ülesehitamise tööle. Ühine on sel sõnal neil ja meil see, et tööline töötab tööpingi taga." Nii tekivad paljutähenduselised sõnad.

Sõna täpne tähendus saab meile selgeks kontekstis, s. o. koos teiste sõnadega lauses. Võrrelge näiteks sõna *asi* tähendust järgmistes lausetes: *Pane see asi siia. See on vajalik asi. Igal asjal on oma funktsioon ja koht inimeste elus. Asjad ja nähtused peegelduvad inimeste ajus. See pole sinu asi. Sellest saab asja. Ma tulin teile asja pärast. Asja ees, teist taga. See on meie ühine asi. Asi on räbal. Mis asju sa siin ajad? Töö on meil auasjaks* jne.

§ 69. Homonüümid.

Homonüümideks nimetatakse sõnu, mis häälikuliselt on samakõlalised, kuid tähenduselt erinevad. Homonüümideks ei ole paljutähenduselised sõnad, s. o. sõnad, millel on mitu tähendust, nagu *klass*, *büroo* jt., vaid erinevad sõnad, mis on aja jooksul ainult juhuslikult muutunud samakõlalisteks. Näit.:

saar —	1) puu, 2) osa maismaad meres
tee —	1) jook, 2) koht liiklemiseks
rahu —	1) vaikus, 2) nääre, 3) veealune kalju
aru —	1) kuiv rohumaa, 2) mõistus
tint —	1) vedelik kirjutamiseks, 2) kala
matt —	1) mõõt, 2) kaotus malemängus, 3) läiketu
soostuma —	1) nõusse jääma, 2) sooks muutuma

Täielike homonüümide hulka ei kuulu sõnad, mille sarnasus piirdub vaid mõne üksiku vormiga, näit. kiil (om. kiilu ja kiili), viil (om. viili ja viilu), sool (om. soola ja soole), anne (om. ande ja andme), samuti sõnad, mida eristab *h* nende algul: allikas — hallikas, agu — hagu, igi — higi, aru — haru jne.

Harjutus 75.

§ 70. Sünonüümid.

Sünonüümid on sõnad, mille tähendus on enam-vähem üks ja sama, kuid mis häälikuliselt erinevad. Sisuliselt erinevad nad üksteisest tähendusvarjundi või emotsionaalsuse poolest. Ka leksikaalsed sõnaühendid võivad koos sõnadega sünonüümidenä esineda. Näit.:

A. seltsimees — sõber

seltsimees — inimene, kes kuulub samasse ühiskondlikku klassi, omab sama maailmavaadet, kellega koos töötatakse ja ühise asja eest võideldakse: *Olime head seltsimehed ja töötasime ühes partisansalgas.*

sõber — lähedane seltsimees, inimene, kellega igasuguste küsimuste üle nõu peetakse ja keda vastastikku abistatakse: *Me oleme lapsepõlvesõbrad.*

proletaarlane — tööline

proletaarlane — palgatööline kapitalistlikus ühiskonnas, kellel ei ole tootmisvahendeid ja kes on sunnitud oma tööjõudu kapitalistile müüma ning talle lisaväärtust looma: *Kõigi maade proletaarlased, ühinege!*

tööline — kapitalistlikus ühiskonnas — sama mis proletaarlanegi; Nõukogude Liidus — füüsilist tööd tegev valitseva klassi liige, klassi, kellele kuuluvad tootmisvahendid ja kes ehitab sotsialismi: *Töölised ületasid plaani.*

e-smärk — siht — suund — otstarve

eesmärk — etteseatud märk, asi, koht, ideaal, mille poole püüeldakse, mida tahetakse saavutada: *Meie eesmärk on kommunsism.*

siht — püsiv tee millegi poole liikumiseks; koht, kuhupoole läheb liikumissuund: *Ta võttis oma liikumise sihiks suure tamme järve kaldal. Meil olgu selged sihid silmade ees.*

suund — liikumise või tegevuse siht; joon, mis kuhugi poole viib: *Politiitiline suund on õige. Väeosa liikus Riia suunas.*

otstarve — ülesanne, mis millelgi on täita, funktsioon, milles miski on: *See ei täida oma otstarvet (ülesannet).*

tagajärg — tulemus — järeltus

tagajärg — see, mis paratamatult järgneb teole: *Sel sammul oli hea tagajärg,*

tulemus — sihikindla tegevuse tagajärg, mingi teguri saadus, resultaat: *Meie püüdeil oli tulemust. Millised on su õppimise tulemused?*

järeldus — millegi kohta tuletatud otsus; otsuse tuletamine: *Ta tegi sellest õige järelduse.*

B. aru saama — mõistma — oskama — käsitama

aru saama — selge olema, selgeks saama: *Ta sai sellest kohe aru.*

mõistma — mõistusega sisuliselt vastu võtma, keerulisest olukorrast aru saama: *Ma ei mõista, mis te sellega öelda tahate. Ta näis mind mõistvat.*

oskama — oskust omama: *Ta ei oska seda teha.*

käsitama — mõistma, aru saama millestki teataval viisil: *Ta käsitas küsimust marksistliku dialektika seisukohalt.*

avastama — leiutama

avastama — mingit senini tundmata nähtust selgitama, midagi olemasolevast teatavaks tegema: *Kolumbus avastas Ameerika.*

leiutama — midagi uut välja mõtlema, koostama, ehitama, eriti tehnika alal: *Polzunov leiutas esimesena auru-
masina.*

C. kena — ilus — kaunis — suurepärane

julge — mehine — vahva — vapper

uhke — kõrk — upsakas

D. enese, enda — oma

enese, enda — osutab isikule, kellele tema oma tegevus on tagasi sihitud; tarvitatakse verbiga ja kaassõnades: *Jättis enda ilma. Aino vaatab enese ette.*

oma — väljendab kuuluvust, päraltolekut; tarvitatakse nimisõnaga: *Tõi oma raamatud siia. Ta sai oma kaastöolistega hästi läbi.*

miski — mingi

miski (om. millegi) — nimisõna asemel: *Miski vaevab mind.*

mingi (om. mingi) — omadussõna asemel: *Mingi mure vaevab teda.*

mingi — mõni

mingi — sisult ebamäärane: *Sita sobiks mingi seinamaal.*

mõni — arvult ebamäärane: *Vajaksime veel mõnd Kõleri maali.*

mõlemad — kumbki

mõlemad — asjaosalised kuuluvad ühisesse rühma: *Mõlemad töötavad samal erialal.*

kumbki — asjaosalisi käsitatakse eraldiolevatena: *Kumbki töötab oma erialal.*

kõik — kogu

kõik — kui mõtleme üksikutele osalistele: *kõik tegelased.*

kogu — kui mõtleme tervikuliselt: *Olin kogu aja seal.*

teine — muu

teine — vastandliku tähenduse korral: *teine, mitte seesama küsimus.*

muu — ülejääv: *Muu mind ei huvita.*

seesugune — niisugune — selline — säärane

seesugune, niisugune: *Niisugust otsust ta ei oodanud.*

selline: *Sellises olukorras tuleb võidelda.*

säärane: *Säärast viga tuleb vältida.*

E. ikka — üha

ikka — üldises mõttes: *Ikka sajab veel.*

üha — ikka veel, aina (järjest kasvava nähtuse korral):
Sajab üha rohkem ja rohkem.

ja — ning

ja — üldine ühendav sidesõna

ning — stiililine variant eelmisele; võib olla lisatähendusega *seejuures, ühtlasi:* *See on kuues ning viimane tund.*

kuid — aga — ent — vaid

kuid — toonitab tugevat vastandlikkust: *Olen haige, kuid töötan siiski.*

aga — keskmine vastuolu: *Lennuk sai vigastada, aga lendur jäi terveks.*

ent — väljendab kergelt vastuvihjet, mida peetakse enesestmõistetavaks ja vastuvaidlematuks millegi küsitava ja vaidlusalususe tõestamiseks: *Olime sunnitud taanduma, ent taandumine ei tähenda veel kaotust.*

vaid — eitava lause või sõna järel: *Mitte inglased ega ameeriklased, vaid Nõukogude armee purustas fašistliku Saksamaa sõjalise jõu.*

Harjutused 76 ja 77.

§ 71. Sõnade sugulasrühmad ehk pesakonnad.

Ühest põhitüvest ehk juurest võib liidete abil tuletada rea teisi sõnu, millel on tähenduse poolest midagi ühist. Nii näiteks saame sõnast **meel**: meeldima, meelitama, meeeldi, meelsus jt.; sõnast **käsi** saame käeline, käendama, käsilane, käsiline, käsinik, käsitu, kättelema, kättama jt.

1) **käsitama** — 1) aru saama, mõistma; 2) ümbritsema, sisaldama: *Mees käsitas (= mõistis) seda nit, et maa kuulub riigile. Sotsioloogia käsitab (= sisaldab) kõiki ühiskonnateaduste alasid.*

käsitlema — tegemist tegema, arutama (küsimust): *Seda küsimust käsitleb autor põhjalikult.*

käsitsema — käte abil tegelema, tarvitama: *Õpin relva käsitsema.*

2) **juht** (om. juhi) — juhtiv isik või organisatsioon: *Seltsimees Stalin on Nõukogude Liidu rahvaste juht.*

juhtima — tegevust suunama (näit. riiki, asutist, organisatsiooni juhtima): *Kommunistlik partei juhib töölisklassi.*

juhatama — juhatust, seletust andma, kätte näitama: *Juhatab koosolekut.*

juha — väike juhtiv toru e. kanal (organismis)

juhe (om. juhtme) — juhtiv asi (traat, toru)

juhend — juhtnõör, instruksioon

juhendama — juhtnõore andma, õpetama

juhinduma — juhitud olema: *Selgete põhimõtete alusel on kerge juhinduda.*

juhtkond — asutise või organisatsiooni juhtivad tege-
lased

juhis — reegel (näit.: *õigekirjajuhised*)

- 3) **juht** (om. juhu) — üksik sündmus, asjaolu, ettetulnud
üksikseik: *Tulen igal juhul.*

juhtuma — ette tulema, ootamata, ettenägematult toi-
muma

juhtum — juhtunud asjaolu, juht, kord

juhus — juhuslik, ettenägemata sündmus, hea võima-
lus, soodus juhtum: *See oli vaid juhus, et pääse-
sime nii, et keegi seda ei näinud.*

juhuslik

juhtumus — erakordne sündmus, seiklus

- 4) **kohus** (om. kohtu) — asutis õiguse mõistmiseks; õigu-
semõistmine

kohtunik; kohtulik; kohut mõistma; **kohut** käima; **koh-
tusse** kaebama; **kohtualune; ülekohtune**

- 5) **kohus** (om. kohuse) — kohustatud olek: *Täidame
kodaniku aukohust.*

kohustus — kohuse üksikjuhtum, kohus: *Võtsin endale
erikohustused aktstooni läbiviimisel.*

kohuslik — vajalik, sunduslik

kohustama: *See kohustab mind paremini töötama.*

kohustuma: *Kohustusin teda aitama.*

- 6) **andma**

anne (om. ande) — 1) vaimuanne, talent; 2) mingi
kirjandusliku väljaande osavihk: *Tal on hea kõne-
anne. Raamat ilmus annete kaupa.*

andekas

andekus — andekas olek

anne (om. andme) — antud teade, teadaolev fakt; tin-
gimus: *Meil on küllalt andmeid selle kohta, et
Tšehhoslovakkia, Ungari, Poola, Bulgaaria ja
Rumeenia lähevad sotsialistlikule arenemisteele.*

and (om. anni) — andmine, kingitus, näit. *hea piima-anniga lehm*

andam — riigimaks, panis

annetama — kinkima

annus — antav määr; portsjon, doos, ose

üleannetu — vallatu

anduma — end andma: *Andusin tööle.*

andumus — enda andmine

7) liikuma — ühest kohast teise minema, liikumises olema: *Kõik liigub.*

liigutama — liikuma panema

liiklema — püsivalt, korduvalt ühest paigast teise liikuma, liikumise teel ühendust pidama: *Suurlinnas on vilumatul raske liigelda.*

liiklus — ühest kohast teise liiklemine liiklemisvahenditega

liikuv

liikvel — *Oli küll vara, kuid inimesed olid juba liikvel.*

8) liige (om. liikme) — organismi osa (näit. käsi); organisatsiooni ühik (näit. *parteilige*)

liigend — liikekoht (näit. liigend noal, hing uktsel)

liigendama — liikmeteks, üksikosadeks lahutama

liiges — luuoste ühenduskoht

9) üks (om. ühe); **ühte panema; ühendama; ühinema**

ühik — aja, ruumi, mõõdu jm. üksus

ühing — selts, organisatsioon

ühistu — kooperatiivühing

ühisus — ühine olek

ühiskond — inimestevaheliste suhete kogum, suhete, mille aluseks on materiaalne tootmine

ühiskondlik

10) oma

omama — oma olema: *Oman autot.*

- omadus** — laad, olek, tunnus, iseärasus
- omand** — kellegi päralt olev või kellelegi kuuluv asi või varandus (näit. *eraomand*)
- omandus** — omandamine, kellegi päralt olev varandus
- omandama** — omaks võtma, endale saama; endale muretsema; ära õppima: *Kolhoos omandas veski. Ärge omandage halbu harjumusi! Poiss ei oma enam kõiki neid teadmisi, mis ta koolis oli omandanud.*
- omastama** — omaks tegema, omavoliliselt endale võtma: *Omastas raamatukogu raamatu.*
- omistama** — omaks lugema või pidama: *Ta omistab sellele suurt tähtsust.*
- omane** — kellelegi või millelegi iseloomulik, tunnuslik: *Kommunistile on omane töötada ühiskonna heaks.*
- omanik** — valdaja: *Selle maja omanik on meie kättise tuntud lööktöoline.*

11) tundma

- tunne** (om. tunde) — tajutav tundeeluline nähtus, füüsiline ja mõistuslik (näit. *valutunne, rahvustunne*)
- tundmus** — meeleliigutus, emotsioon: *Ta oli tundmuste meelevaldas.*
- tundlik** — mingit tunnet omav; mingit tunnet hõlpsasti tajuv, näit. *külmatundlik, valutundlik. Mimoos on tundlik puudutuse vastu.*
- tundlikkus** — tundlik olek
- tundmatu** — mitte tuntud
- tunnetama** — ära tundma asjaolude või nähtuste olemust ja seost: *Meie võime asju tunnetada.*
- tunnetus** — asjade ja nähtuste tunnetamine
- tunnus** — tundemärk
- tunnustama** — kehtivaks või väärtuslikuks hindama või

pidama: *Selle kirjaniku teosed on üldiselt tunnustatud.*

tunnistama — (kohtus) kellegi kohta teatama, mida on nähtud või mida teatakse; väitma: *Kohtus tunnistas ta end süüdi.*

12) **tegema**

tegelema — tegelikult töötama mingil alal: *Ma sellega ei tegele.*

tegelane — tegeleja mingil alal (näit. *avaliku elu tegelane*)

tegelik

tegelikkus — tõelisus

tegevus

tegevusetus

tegelinski — tegelane (halvustavas tähenduses)

teesklema — silmakirjalikult näitama, simuleerima

tegu

tegur — kaasamõjuv asjaolu, jõud

tegutsema — millegagi tegemist tegema, tegevuses olema

tehing — äriline operatsioon

teos

teostama — teoks tegema

teostuma — teoks saama

teokas — tegujõuline, teguderohke

tehe (tehte) — mingi tegevus, operatsioon

On sõnu, mis on tuletatud ühest juurest ja väljendavad eri mõisteid, kuid häälikuliselt erinevad ainult ühe või kahe hääliku poolest (näit. sõnapaarid *omadus* ja *omandus*, *tunnustama* ja *tunnistama*) või langevad mõnes muutes täiesti kokku (*anne*, *ande* ja *andme*). Et neid sõnu õigesti tarvitada, on neid vaja tunda. Toome mõned sellised sõnad.

asetama — paigutama, panema: *Aseta raamat riitulile!*

asendama — asemele panema, aset täitma: *Praktikant asendas õpetajat.*

etendama — mängima või ette kandma (näidendit): *Etendati A. Jakobsoni „Elu tsitadellis”.*

edendama — edasi viima, arendama, edenema panema: *Sotsialistlikku kultuuri tuleb edendada.*

esitama — ette või esile tooma; tutvustama: *Me esitasime oma seisukohad.*

esindama — asemik olema, kellegi nimel esinema: *Sm. Tuulik esindas ametiühingu komiteed.*

esildama — esile tooma: *Ta esildas töölisklassi elu USA-s.*

puuduma — ära või puudu olema: *Mul puuduvad andmed.*

puutuma — millegi vastu ulatuma, käega katsuma; kellegi või millegi kohta käima: *See ei puutu minusse.*

eristama — eri liiki asetama: *Neid taimi on raske eristada.*

eritama — välja eraldama, sekreteerima: *Mete keha eritab higi.*

kujutama — kujude kaudu esitama; silmale nähtavaks tegema: *See teos kujutab klassivõitlust.*

kujutlema — ette kujutama

kujundama — kuju andma, vormima: *Kooli ülesandeks on nõukogude inimese kujundamine.*

moodustama — kokku seadma, tegema, looma: *Moodustati uus valitsus.*

toimima — talitama: *Peab energiliselt toimima.*

toimuma — teostuma, sündima: *Valimised toimusid hästi.*

joonistama — maalima

joonestama — jooni tõmbama, joonte abil plaani tegema

kohandama — kohaseks tegema, kohanema panema

kohaldama — rakendama

alluma — kellegi või millegi alla kuuluma, all olema: *See allub ministrite nõukogule.*

alistuma — alla anduma, end alla heitma, nõustuma, subordineeruma: *Sa pead sellele otsusele alistuma.*

asuma — kuskil olema, leiduma (olendite kohta); midagi tegema hakkama: *Komitee asub linnas. Ta asus tööle.*

asetsema — leiduma, aset olema (esemete kohta): *Maja asetseb tänavanurgal.*

järgnema — järgmisena tulema, järele tulema või minema: *Talvele järgneb kevad.*

jälgima — jälgi mööda järele minema, uurima; tähelepanelikult silmas pidama: *Politseinuhk jälgis revolutsionääri.*

järgima — järeltulijaks, järglaseks olema; midagi silmas pidama: *Ta järgib seadust.*

loetlema — üksteise järel nimepidi üles lugema

loendama — arvuliselt ära lugema, arvu kindlaks tegema

näide: näiteks (mitte näituseks!)

näitus — asjade väljapanek, et nendega teisi tutvustada

näidis — eeskuju-näide, muster, proov, skeem

Harjutused 78 ja 79.

§ 72. Antonüümid.

Antonüümideks ehk vastandsõnadeks nimetatakse sõnu, millel on üksteise suhtes vastandlik (vastukäiv) tähendus. Näiteks *päev* — *öö*; *töölisklass* (*proletariaat*) — *kodanlus*; *minevik* — *tulevik*; *kasulik* — *kahjulik*; *ehitama* — *lõhkuma*; *armastama* — *vihkama*; *jah* — *ei* jne.

Sõnade sisu täpsemaks mõistmiseks on neid sageli kasulik vastandada. Eriti vaidlustes toob antonüümide kasutamine vajalikku selgust. Ka sünonüümide täpsustamiseks on kasulik antonüüme tuua. Sõnadele *uus* ja *noor* on antonüümiks *vana*.

Sellest selgub, et sõnal *vana* on kaks tähendust — *uue* ja *noore* vastandina.

Rahvusvaheliste kultuursõnade hulgas leidub palju kindlakujunenud antonüümsete sõnade paare, millega on vaja olla tuttav. Eriti tähtis on teada antonüüme ühiskondliku elu alalt. Niisugused internatsionaalsed antonüümsed sõnad on näiteks *sotstalism* — *kapitalism*; *materialism* — *idealism*; *subjekt* — *objekt*; *analüüs* — *süntees*; *positiivne* — *negatiivne*; *konkreetne* — *abstraktne*.

Sageli on antonüümid moodustatud vastavate prefiksite abil, näit. *eksport* — *import*; *sümpaatia* — *antipaatia*; *harmoonia* — *disharmoonia*; *mobiliseerima* — *demobiliseerima*; *poliitiline* — *apolitiiline* jm.

Eesti keeles on antonüümide moodustamise vahendeiks eesliited *eba-* ja *mitte-* (näit. *ebateadlik*, *mitteametlik*) ning omadussõnaline liide *-tu* (näit. *andetu*, *surematu*).

Harjutus 80.

§ 73. Sõna tähenduse muutumise seadusi.

Sõna tähendus võib ajaloo kestel muutuda, kuna sõna häälikuline külg võib jääda seejuures muutumata. Sellel tähenduse muutumisel on oma seaduspärasus.

Kõigepealt on keeles niisuguseid sõnu, mille sisu muutumine seisab selles, et sõna on varemalt tähendanud üht asja, hiljem aga on hakanud tähendama teist asja. See on olnud võimalik sellepärast, et ühe asja asemele inimeste elus on astunud teine asi, mis hakkas täitma esimese funktsiooni ehk otstarvet. Näiteks kuni 19. sajandi keskkohani kirjutati hane *sulega*. Siis leiutati metallist kirjutusvahend, mida hakati ka *suleks* nimetama. *Sulega* ei ole sel terasest asjal muud midagi ühist kui funktsioon, sest temaga kirjutatakse samuti nagu hanesulega.

Varem al ajal valgustas petrooleumi lamp tuba. Nüüd on meil selleks otstarbeks elektrilamp, mis oma osade, ehituse ja materjali poolest on hoopis midagi muud kui petrooleumilamp, kuid teda nimetatakse ka lambiks ühise funktsiooni alusel petrooleumilambiga. Sama lugu on sõnaga *jalg*. Inimesel ja loomal on jalad, millel nad seisavad ja liiguvad. Ka laual ja mõnedel teistel asjadel on jalad, millel nad „seisavad“.

Nõukogude keeleteadlane, Kaukaasia jafeedi keelte uurija akadeemik N. Marr näitas, et nii mõneski keeles on sõna *käsi* (*käpp*) saanud *kept* või *ktivt* tähenduse, sest kepil ja kivil oli käe funktsioon toidu hankimisel ja enda kaitsmisel. Töö kujundas inimese. Käsi oli esimeseks, looduse poolt antud tööriistaks. Käega hakkas ta keppi ja kivi tarvitama. Need pikendasid ja tugevdasid kätt. (Vrd. vene sõnu *pal-ets* = sõrm ja *pal-ka* = kepp. Neil on ühine osa *pal*.)

Akadeemik N. Marr näitas ka, kuidas ühe looma nimi on teisele üle kantud, kui selle looma asemele astus teine tema funktsioonis. Nii on ladina sõnadel *caballus* = hobune ja *camelus* = kaamel ühine osa *cabal-* ja *camel-*, milledes *b* on vaheldunud *m*-ga. Eesti sõna *lehm* on mordva keeles *lišme*, mis tähendab hobust.

Akadeemik N. Marr seletas ka, mispärast ladina sõnad *sol* = päike ja *sal* = sool on ühist algupära. Päikese käes kuivatati kala, et teda hoida riknemise eest. Sool astus selles majanduslikus funktsioonis päikese asemele ja sai temalt oma nimetuse. Ladina *pecunia* = raha on tulnud sõnast *pecus* = kari, sest kariloomad olid vanal ajal vahetusvahendiks, milleks pärast sai raha.

Sõna *veis* on tulnud sõnatüvest *vedama*.

Praegu nimetatakse *kojameheks* seda kepikest, mis autoklaasi puhta hoiab, samuti funktsiooni järgi, sest *kojamehe* ülesandeks on õu ja maja puhas hoida. Ühe sõnaga võivad olla väljendatud ka asi ja tema funktsioon (näiteks

sõna *keel* tähendab organit ja kõnelemist, s. o. suhtlemisvahendit). Eriti liitnimisõnades, mille täiendsõna on omastavas käändes, on funktsionaalsuse põhimõte selgesti näha. Näiteks sõnades *söögituba*, *veoauto*, *kraadiklaas*, *rahakott* väljendavad täiendsõnad põhisõnade funktsiooni.

Ühe asja nimetus kantakse üle teisele ka sarnasuse järgi. Asjade sarnasus võib olla välises vormis, kuid ka sisetes omadustes.

Võtkem näiteks sõna *leht*. Kui raamatuleht nimetati puulehe järgi, siis oli siin arvatavasti funktsionaalse semantikaga tegemist, sest varemalt kirjutati taimede lehtedele. Kuid adraleht on igatahes välise sarnasuse põhjal lehega nimetatud leheks.

Sõna *kraana* (= tõstemasin) on tulnud ingliskeelsest sõnast *crane* (krein), mis tähendab kurge. Ka eesti keeles on *adrakured* jt. Välise sarnasuse järgi on ka püssikukk nimetatud kukeks. Nii on naelapea, hanejalad jt.

Sõna *oranž* tähendab apelsini (prantsuse keeles), seega apelsini järgi on hakatud nimetama värvust.

Ühe asja nimetus kantakse teisele üle ka asjade naabruse põhjal. Näiteks *käis* on tulnud sõnast *käsi* naabruse põhjal. Sõna *büroo* tähendab teatavat kirjutuslauda, kontorit (tuba, kus selline laud on) ja niisuguse laua taga töötavate inimeste rühma, s. o. asutist või organisatsiooni. Sama põhimõtte järgi on sõnast *kabinet* saadud *ministrite kabinet* jne.

Sõna *klass* tähendab õpilaste rühma, aga ka seda ruumi, milles see rühm õpib.

Nimetus antakse asjale ka aine ehk materjali järgi, millest ta on tehtud või saadud. Nii on sõnast *rohi*, mis tähendab taime, saadud *rohi*, mis tähendab arstimit ehk ravimit, sest arstimeid saadi rohttaimedest.

Sõna *stid* tähendab ka siidrõivaid, s. o. rõivaid, mis on tehtud siidist (vrd. *käib üleni siidis*).

Sõnad *kana, kala, lammas* võivad ülekantud tähenduses märkida ka *k a n a - , k a l a - , l a m b a* praadi.

Ainet ehk materjali peetakse silmas ka paljude liitnimi-sõnade moodustamisel. Näit. *raudkapp, siidsukk, paberraha, klaaspurk, nisleib* jt.

Sageli antakse asja osale terviku nimetus. Nii näiteks tähendab sõna *kirss* kirsipuud ning ka kirsimarja kui selle puu olulisemat osa.

Marr näitas ka, et üks sõna võib saada vastandlikud tähendused. Üks ja sama sõna võib ühes keeles märkida üht, teises keeles teist, vastandlikku mõistet. Ka ühes ja samas keeles saab sõna väljendada vastandlikke mõisteid. Nii näiteks võib eesti keeles sõna *ots* tähendada algust ja lõppu. *Jutt sai otsa. Algame uuesti otsast peale.* Viimases lauses *otsast alata* tähendab *algu* *sest alata*. Eesti sõnale *pea* vastab mordva keeles *pr'a*, endine *pir'a*, s. o. sama sõna mis eesti *pära*. Sõna *pea* tähendab ülemist või esimest kehaosa, sõna *pära* aga alumist või tagumist kehaosa. Mordva keeles aga on sõna *pära* *p e a* tähenduses. Vene sõna *zemlja* tähendab maad, saksa keeles aga sõna *himmel*, mis muistses saksa keeles kõlas *zemel*, tähendab *t a e v a s t*. Kunagi oli see sõna arvatavasti maailma tähenduses ja jagunes siis kaheks mõisteks, mis on teineteise suhtes vastandlikud.

See terviku jagunemine kaheks vastaspooluseks põhineb dialektilisel arenemisel, sest nähtustes tekivad vastandid, mis teineteisega võitlevad. Kuid need vastandid on ühe terviku osad, olgugi vastandlikud. Nii moodustavad ka elu ja surm ühtsuse, sest elada tähendab samal ajal surra: organismis surevad teatavad rakud ja tekivad uued rakud.

Tuleb ka seda meeles pidada, et ühiskonnas, kus on olemas antagonistlikud klassid, on see, mis ühele klassile on hea ja kasulik, teisele paha ja kahjulik.

Harjutused.

§ 1.

Harjutus 1. Leida samanimelised ja samaliigilised lauseliikmed, kirjutada nende järele küsimused ja märkida, missugused lauseliikmed nad on.

1. Venelased, ukrainlased, eestlased kui ka teised Nõukogude Liidus elavad rahvad võitlesid üksmeelselt saksa fašistlike anastajate vastu. 2. Kommunistlik Noorsooühing kasvatab noortes vaprust ja püsivust ning põlgust arguse ja hirmu vastu. 3. Nõukogude rahvas tegi esimesena maailmas lõpu inimese ekspuataerimisele inimese poolt, likvideeris ekspuataatorlikud klassid ja lõi uue ühiskondliku korra. 4. Patriotism on armastus rahva ja tema töö, viljakandvate põldude, kauniste majade, vabrikute ja tehaste, kultuurisavutuste ning rahva ajalooliste lahingute ja võitude vastu. 5. Plaanikindel sotsialistlik majandus ei tunne tootmis-anarhiat, konkurentsi, kriise, töötaolekut ja kõige sellega seotud tohutut tootlike jõudude raiskamist. 6. Kõik liiduvabariigid aitavad Eesti NSV-d taastada ja arendada oma rahvamajandust, aitavad teda ehitada, aitavad täita viie aasta plaani. (*N. Karotamm.*) 7. Ema viis liha ära, tangud ka, leiva aga pani lauale. Poeg võttis selle vastu, murdis esimese viilukakese kokku ja laskis oma teravad hambad neist mõlemast korruga läbi. (*E. Särgava järgt.*) 8. Juhan läks talli, viskas hobusele heinu ette ja silitas sõrmeotstega hobuse valget pehmet mokka. (*O. Tooming.*)

Harjutus 2. Leida samanimelised ja samaliigilised lauseliikmed, tõmmata sõnale, millest nad sõltuvad, joon alla ja kirjutada peale, milliste sõnaliikidega on need lauseliikmed väljendatud.

1. Laadimisplatvormi kasutasid poisid oma mängudeks, ronimiseks ning kolistamiseks. 2. Kirjanik E. Vilde kujutas

sotsiaalsel elu, klasside vahekordi, nende kokkupõrkeid ja mitmesuguseid sündmusi. 3. Nõukogude ajalugu valgustab mineviku revolutsioonilist liikumist ja masside osavõttu sellest, avastab NSV Liidu rahvaste ajaloolise mineviku suurepäraseid rikkusi, tõestab eesrindliku vene ühiskondlik-poliitilise mõtte iseseisvust ja originaalsust, hindab õigemalt ja täpsemalt mineviku silmapaistvamaid tegelasi. („*Eesti Bolševik*”). 4. Mees näris kiiresti liha, leiba, kurki. 5. See ei olnud raske, sügavast südamest tõusev ohe, vaid kerge õnnelik hingetõmme. (*O. Toomnga järgt.*) 6. Enne külvikampaania algust kutsuti kolhooside ja sovhooside vastutavad töölised maakonnalinna nõupidamisele. 7. Rahulikult, väarikalt, mõõdukate žestidega jutustas parteiorganisaator eelseisvatest ülesannetest.

§ 2.

Harjutus 3. Jätkata lauseid, lisades samanimelisi ja samaliigilisi lauseliikmeid, ning panna nende vahele vastavad sidesõnad.

I. Ühendavad sidesõnad.

1. Meie viljapuuaias kasvavad õunad....
2. Sõitjate silmade eest möödusid laiad rukki-..... põllud.
3. Taevas ei olnud näha kuud.....
4. Mind huvitab niihästi matemaatika....

II. Eraldavad sidesõnad.

1. Taevakehasid ja nende liikumist uurib astronoomia.....
2. Kas hakkad õppima.....
3. Tule liuväljale.....

III. Vastandavad sidesõnad.

1. Talvel paistab päike küll,.....
2. Vend ei õpi mitte meie koolis,.....

3. Suurest Isamaasõjast ei võtnud osa mitte ainult mehed, ...
4. Ära mine kinno,

Harjutus 4. Täita lüngad vajalike sidesõnadega.

1. Me peame eesrindlikud olema õppimises..... distsipliinis.
2. Sügisel lendavad pääsukesed ööbikud soojale maale.
3. Siberis on palju huvitavat põllumajanduses tööstuses.
4. Selle fotoaparaadiga võib teha kiirülesvõtteid päikese- paistelise pilvise ilmaga.

§ 3.

Harjutus 5. Laused ära kirjutada, samanimelistele ja sama- liigilistele lauseliikmetele joon alla tõmmata ja seletada, mispärast on nende vahel koma.

A. 1. Üsna arglikult ilmusid maa alt esimesed nirekesed, paisusid, tungisid edasi. 2. Vesi jooksis hirmsa jõu ja müri- naga kraavi. 3. Mitte ainult poisikesed ja noored, vaid ka mehed ja naised, isegi vanad kaevurid jooksid kraavi äärt mööda veega kaasa. (*O. Toomingu järgi.*)

B. 1. Maharaiutud männid surusid enda alla väiksemad puud, põõsad ja rohu. 2. Ta pidi ise teie juurde tulema, kuid hakkas kõhklema. 3. Ma armastan noorte mängu ja laulu, tantsu ja nalja. 4. Jakobson kummardab viisakalt, võtab kor- vist muusikariista ja läheb töötuppa. 5. Mina muidugi ei püsinud paigal, vaid järgnesin temale. (*O. Lutsu järgi.*) 6. Nad ei võinud ometi teistest maha jääda, vaid pidid neist ette jõudma.

§ 4. ja 5.

Harjutus 6. Leida kõik täiendid ja määrata, kas nad on sama- või eriliigilised.

1. Kapis leidus ilusaid siniseid, kirjuid ja valgeid kindaid, villaseid, puuvillaseid ja siidist rätte ning pehmeid musti ja halle sokke. 2. Vend luges suurt toredakõitelist venekeelset raamatut. 3. Maret'i ees oli lumine reejalaseist sõtkutud tee. 4. Toomas suunas oma läikiva unistava pilgu aknast välja hallile madalale taevale. 5. Vanake läks üle lumise õue raske aeglase kõnnakuga. 6. See oli vaskne, lame-rik, mahuka bensiinikehaga tulemasin. 7. Madalad, lapitud ja kühmuvajunud majad toetusid seljaga vastu lepametsa. 8. Väikeses rannakülas asus trobikond halle, tuulest ja vihmast luitunud majakesi, mõni kidur puu ja vaesed liivased põllud. (*E. Männik.*) 9. Poisi suured mõtliku pilguga silmad otsekui kaalusid seda, mis oli juhtunud. 10. Rahareformi teostamine oli NSV Liidu suur välispoliitiline võit, järjekordne tõendus nõukogude riikliku ja ühiskondliku korra üleolekust ükskõik missugusest teisest riiklikust või ühiskondlikust korrast.

Harjutus 7. Järgmistest lausetest moodustada koondlauseid, sõrendatult trükitud nimisõnadele juurde lisades kaks või enam samaliigilist täiendit, mis märgivad esemete samaliigilisi tunnuseid.

N ä i d i s. Kaupluses müüakse (v i l l a s t) riiet. — Kaupluses müüakse villast, puuvillast ja linast riiet.

1. Me loeme (v e n e - . . .) keelseid raamatuid.
2. Selles sovhoosis kasvatatakse (k õ r s - . . .) vilja.
3. Talvel kannavad inimesed (n a h a s t . . .) jalanõusid.
4. Kas sa sööd (l i h a - . . .) suppi?
5. Kas ta kannab (s i n i s t . . .) ülikonda?

§ 7.

Harjutus 8. Analüüsida järgmised koondlauseid. Alus, öeldis, sihitis, sihitismäärus ja määrus eraldada üksteisest kaksikpüstjoonega koos niisuguste laienditega, mis nende

koosseisu kuuluvad. Korduvad lauseliikmed koos oma laienditega eraldada ühe püstjoonega. Korduvatele lauseliikmetele joon alla tõmmata ja küsimused juurde kirjutada.

Näidis. Ühistud ^{alus} || muretsevad ^{õeldis} || oma liikmeile ^{sihitismäärus} ||
 palju suuremas ulatuses ^{määrus} || vajalikke masinaid, ^{1. sihtis} ||
 põllutööriistu, ^{2. sihtis.} | kunstväetist ^{3. sihtis} | ja kõike ^{4. sihtis}
 m u u d. ^{mida ?} ^{mida ?} ^{mida ?}

1. Nõukogude kord seab teadusele, kirjandusele ja kunstile uued, vastutavad ülesanded. 2. Vaevaliselt, suurte pingutustega, mitu korda kukkudes ja jälle tõustes jõudis ta teisele kaldale. 3. Leninlik-stalinlike ideede elavast ja ammendamatu allikast ammutavad bolševistlik partei ja kõigi maade kommunistid võitmatut jõudu, kindlat veendumust ja juhtivaid näpunäiteid oma võitluses kommunismi võidu eest. 4. Maareformi seaduse põhiliseks ülesandeks oli varustada endised sulased, maatamehed ja väikemaapidajad maaga ja luua neile kindel majanduslik alus. 5. Rahvamajade tööplaanides peavad olema ette nähtud niihästi massilised kunstilised ettekanded kui ka poliitilised üritused. 6. Tšernõševski oli sügavate ja mitmekülgsete teadmistega inimene, väljapaistvate teaduslike tööde autor filosoofia, ajaloo, majandusteaduse, kirjandus- ja kunstiteooria ning kirjandusajaloo valdkonnas. 7. Belinski propageeris alatasa oma revolutsioonilisi ideid nii suuliselt kui ka oma arvukais teoseis.

Harjutus 9. Ärakirjutamisel tõmmata samanimelistele ja samaliigilistele lauseliikmetele joon alla. Kui korduvad lauseliikmed on lause kõrvalliikmed, siis tõmmata nende põhisonale kaks joont alla.

1. Töölised mõtlesid suurtest asjadest, uuest elust ja hiilgavast tulevikust. 2. Ta oli vaevalt kaheksateistkümnenda-aastane noormees, sihikindel sõnas ja teos. 3. Te olete asja käsitleanud taiplikult, meetoodiliselt õigesti ja praktiku silmaga. 4. Uue olukorra ees seisis mees segasena, arglikuna, kobavana. 5. Õun ülalehtede vahel, otse silmade kohal oli juba punapõseline. 6. Põlenud palgid, purunenud telliskivid, kõveraks kaardunud raudtalad ning lömmilitsunud metallesemed moodustasid mingi nimetu kaose. (*E. Männik.*) 7. See oli avar suurte akendega, kuid võrdlemisi madal ruum. 8. Marksistlik-leninlik teooria aitab meil maailma muuta, teda ümber teha sotsialistlikuks, kommunistlikuks. 9. Suure Isamaasõja raskeis võitlustes jäi võitjaks Nõukogude karehallis sinelis sõdur, endine lukksepp Lenini linnast tööpingi tagant, talupoeg Ukraina viljapõldudelt, kalur Saaremaa kadakaselt kaldalt.

Harjutus 10. Ära kirjutamisel tõmmata samanimelistele ja samaliigilistele lauseliikmetele joon alla ja panna koma, kuhu vaja.

1. Ainult meie sotsialistliku põllumajanduse tõttu võis meie kodumaa Suure Isamaasõja ajal varustada vajalike põllumajandussaadustega meie armeed ja samuti ka tagalat kogu meie rahvast. 2. Sotsialistlik majandussüsteem on kindlustatud kapitalistliku majandussüsteemi likvideerimise suurtööstusettevõtete transpordi- ja sidevahendite natsionaliseerimise tagajärjel eesmärgil täielikult kaotada inimese eksploatatsioon inimese poolt ja üles ehitada sotsialistlik ühiskond. 3. Eesti NSV kodanikel on õigus ainelisele kindlustusele vanaduses kui ka haiguse ja töövõime kaotamise puhul. 4. Kogu nõukogude võim Liidu Ülemnõukogust kuni külanõukoguni valitakse rahva poolt üldise otsese ja ühetaluse valimisõiguse alusel salajasel hääletamisel. 5. Üldine ja kõikehaarav ülesanne on ilmtingimata täita viisaastaku töö-

plaan tööstuses põllumajanduses transpordi alal samuti kultuuri ja kõigil muudel aladel. 6. Iga filosoofia põhiküsimuseks on küsimus mõtlemise suhtumisest olemisesse vaimu suhtumisest loodusesse. 7. Nõukogude heliloojate näitlejate kunstnike skulptorite ja režissööride nimed on tuntud kaugel väljaspool Nõukogude Liidu piire. 8. Kommunistlik Noorsooühing peab kasvatama noori bolševismi ideede vaimus nõukogude patriotismi vaimus piiritus andumuses sotsialistlikule korrale äratama noortes uhkust oma suure isamaa tema teaduse ja kultuuri vastu juurutama neisse nõukogude inimese kõrgeid omadusi. 9. NSV Liidu majanduslikku elu määrab ja suunab riiklik rahvamajanduse plaan ühiskondliku rikkuse suurendamise töörahva ainelise ja kultuurilise taseme järjekindla tõusu NSV Liidu sõltumatuse kindlustamise ja ta kaitsevõime tugevdamise huvides. (*NSV Liidu konstitutsioon.*) 10. Akna alla lükatud laud pikad pruuniks värvitud pingid ukse taha seinale kinnitatud tööriiete nagi pliidi kõrval veeämbrite laud ja selle kohal seinal lihtne sakiliseks lõigatud paberitega riiul — see oli toa kogu sisustus. 11. Emagi oli niisama käbe püsimatu rahulolematu. (*O. Toominga järgi.*) 12. Seltsimehed, ma tänan teid kui sõpru kui nõukogude inimesi kui tublisid kaevureid. (*O. Tooming.*) 13. Lydia Koidula sündis Pärnumaal Vändra kihelkonnas 12. detsembril 1843. aastal. 14. Nõukogude Eesti valitsuse otsusel toodi suure eesti luuletaja Lydia Koidula põrm Kroonlinnast Tallinna 11. augustil 1946 luuletaja 60-ndal surmapäeval. 14. Kiri oli adresseeritud Tartumaale Ahja valda Valgesoo kolhoosi.

§ 8—10.

Harjutus 11. Panna koma, kuhu vaja.

1. Virgul kootakse ja õmmeldakse heegeldatakse ja tikitakse. (*E. Vilde.*) 2. Vene rahva hulgast kerkisid esile suu-

red väejuhid nagu Peeter I Suvorov ja Kutuzov laevastiku-
juhid Ušakov Nahhimov ja Makarov. 3. Hääl lainetas aga
aegamööda soo peale rõkkas metsas vastu ja kustus siis
kuskil kaugel. (*F. Tuglas.*) 4. Õiguse pärast oleks tema
nimi küna mõhk suur ilma varreta supilusikas või jumal
teab mis pidanud olema. (*A. Kitzberg.*) 5. See oli pisuke
madal veidralt sopiline ja nurgeline tuba. (*A. Jakobson.*)
6. Ühel oli mobiliseeritud poeg teisel mees kolmandal vend
neljandal ja viiendal kallim kuuendal ja seitsmendal isa.
(*A. Jakobson.*) 7. Joosep ja Miina samuti teised lähedaloli-
jad jooksid kiiresti õnnetuskohale. 8. Nellil oli seljas uus
kirjувärviline kleit ja villane ruuduline kootud jakk. 9. Me
ei saanudki kokku Minnaga vaid tema õega. 10. Ei Andres
ega teised tema kaaslased olnud nõus meiega kaasa tulema.
11. Ta liigub kahel nõtkuval jalal peatub pöörab pead kord
ühele kord teisele poole mõtleb ning astub jälle. 12. Nii
metsavaht ise kui ka ta poeg olid läinud jahile. 13. Kord
kõvemini kord tasemini lainetas tuhandete lauljate suust
tulev mühisev laul üle inimestemere peade. 14. Kirjanik
Tammsaare on sündinud Järvamaal Madise kihelkonnas Albu
vallas 30. jaanuaril 1878. 15. Kaseiinvärvid ei kuiva nii
ruttu kahvatuvad kuivades vähem ja on vastupidavamad
niiskusele. 16. Kirjanduslikku ja ajakirjanduslikku tegevust
alustas Kitzberg väga vara, tarvitades viimasel alal varju-
nimesid Riia-Priidu Pipramäe-Tõnu Tiibuse Jaak. 17. Pärast
koera kodustusid veis ja lammas nooremal kiviajal siga ja
kits samuti hobune noorema kiviaja lõpus või pronksiaja
alguses. 18. Oma Tartu ajajärgul on Koidula kaasa aida-
nud väga mitmes rahvuslikus kultuuriürituses mitte ainult
oma lauludega vaid ka oma hingestatud isikuga mõjutanud
kujunevat eesti intelligentsi ning oma laialdase kirjavahe-
tusega tutvustanud Eestit välismail. 19. Keskajal esines
Euroopas keskkool kloostri- ja toomkoolide hiljemini ka
linna- ehk ladinakoolide näol. 20. Kalapüügil püütakse liht-

õngega särge ahvenat vimma latikat säinast linaskit teiba-
viidikat jt. spinningiga haugi lõhe iherust ahvenat jt. libli-
kaga hõrnast iherust ärni teibaviidikat jt.

Harjutus 12. Panna koma, kuhu vaja.

1. Õhutemperatuur oleneb geograafilisest laiuusest ajast meteoroloogilistest ning muudest tingimustest. 2. Õunasor-
tide liigituse aluseks on nii nende välised (kuju koor ja värvus) kui ka sisemised (liha tihedus värvus maitse südamekambri kuju) omadused. 3. Reaktsioon ärritusele võib avalduda liigutustena näärmetenõristustena aistingutena afektidena jne. 4. Ööloomadel esinevad sageli ühtlane laiguline või tähniline ähmane pruunikas või hallikas värvus vaiksed liigutused ja meelte teravus. 5. Õppetegevus ülikoolides toimub peamiselt loengute seminaride praktiliste ja laboratoorsete tööde ning harjutuste teel. 6. Tarvis on vabrikuis suurt tähelepanu pöörata vanale töölistkaadrile tema säilitamisele tema eest hoolitsemisele. 7. Partei algorganisatsioon seob tööliste talupoegade ja intelligentsi masse partei juhtivate organitega. 8. Muistset kindlust piiras kõrge sakiline paekividest müür ja sügav veega täidetud kraav. 9. Kirjanik Eduard Vilde suri 26. detsembril 1933. aastal kell 10 õhtul. 10. Asukoha järgi liigitatakse umbrohud aia- põllu- karjamaa- heinamaa- prügihunniku- ja aiaääreumbrohuks. 11. Tekkelt liigitatakse turbad pilliroo- tarna- pruun- sambla- lepa- ja madalsooturbaks. 12. Tina on hõbedaläike- line hästi taotav ja valtsitav metall. 13. Paremat vilti valmistatakse kähharast lambavillast jänese- kopra- ja muskusveise- karvadest, kuna odavamate sortide jaoks tarvitatakse lehma- ja kitsekarvu. 14. Voltaire'i kirjavahetuses tulevad eriti ilmekalt esile ta elavalt reageeriv vaim iroonia ja sapisus. 15. Riistvõimlemises kasutatakse varbseinu ronimiseks ja hüppeiks ja poome keha mitmekesiseks läbitöötamiseks. 16. Hüppeid sooritatakse hobusel kitsel hüppelaual vedru-

hoolaul üle nõori. 17. Võistlus sportlikel aladel on jõu ja võimete katsetamine osavuses kiiruses tugevuses ja vastupidavuses. 18. Bolševike partei on kasvatanud ja kasvatab väsimatult nõukogude rahvast patriotismi rahvaste sõpruse ja piiritu truuduse vaimus kodumaale. 19. Tatarlased ja baškiirid kasahhid ja tšuvašid marid ja udmurdid jakuudid ja karjalased Dagestani ja teised rahvad asusid juba 1918. aastal vene töölisklassi kaasabil uue vaba elu ülesehitamisele Venemaa rahvaste üheõiguslikkuse alusel. 20. Enne Isamaasõda andis Ukraina NSV poole kogu Nõukogude Liidus toodetavast kivisöest ligi kaks kolmandikku malmist ühe kuuendiku masinatest ligi kolmveerand suhkrust üle kuuendiku nisusaagist. 21. Väga tähtis on põllumajanduses sordiseemnete küsimus teravilja põlluheina loomatoidujuurikate kõõgivilja jne. alal.

Harjutus 13. Panna vajalikud kirjavahemärgid.

1. Kitzbergi ilukirjanduslik toodang langeb kahte pealiiki jutustused ja näidendid. 2. Eesti NSV suuremad jõed on Emajõgi Narva jõgi Pärnu jõgi ja Kasari jõgi. 3. Lause liikmed on järgmised alus öeldis sihtis määrus ja täiend. 4. Inimesed metsloomad linnud kalad kõik tulid kuulama Vanemuise laulu. 5. J. Sütiste Juh. Liiv ja L. Koidula need on tema lemmikluuletajad. 6. Koolipeo kavas olid järgmised palad üks Beethoveni sonaat Fadejevi romaani „Noor Kaardivägi” lavastus mõned võimlemisettekanded ja lõpuks popurrii kooli orkestrilt. 7. Kirjanduse lugemine muusika ja sport need olid Kaljo armsaimad ajaviited. 8. See on küll tüdruk, kes niihästi kodus kui koolis nii töö kui puhkuse ajal igal pool ning alati on rõõmsameelne ja lahke. 9. Lahingu ettevalmistamise töö nõuab juhtkonnalt suurt loomisvõimet kuid ühtlasi mitte vähemal määral kainet mõistust organiseerimisoskust reaalistest tõsiasiadest lähtuvaid kaalutlusi ettenägelikkust ja tungimist väikseimategi pisiasjadeni.

10. Saksale vastuhakkamise ja saksa lõomise süü eest läheb Võllamäe peremees haagikohtuniku ette ... 11. Ta on suur ja tugev mees aga juba vana kehajõud tööst kurnatud tervis halvast toidust ja varasematest hoopidest nõrgendatud. (E. Vilde.) 12. Ainult üks viga oli Toomal ta jõi vahel ja oli siis äkiline ja riiakas. (E. Särgava.)

Harjutus 14. Panna kõik vajalikud kirjavahemärgid.

NSV Liidu tähtsamad territoriaalsed ühikud on 1) Vene NFSV-s Altai Krasnodari Krasnojarski Ordžonikidze Primorje Habarovski krai Amuuri Arhangeliski Vologda Voroneži Gorki Ivanovo Irkutski Kalinini Kirovi Krimmi Kuibõševi Kurski Leningradi Molotovi Moskva Murmanski Novosibirski Omski Orjoli Pensa Rostovi Rjasani Saraatovi Sverdlovski Smolenski Stalingradi Tambovi Tuula Tšeljabinski Tšita Tškalovi Jaroslavli oblast Tatari Baškiiri Dagestani Burjaadi-Mongoli Kabardiini Kalmõki Komi Mari Mordva Põhja-Osseedi Udmurdi Tšuvaši Jakuudi autonoomne nõukogude sotsialistlik vabariik Adõgee Juudi Oirooti Hakassi Mägi-Altai Tšerkessi Tuva autonoomne oblast 2) Ukraina NSV-s Vinnitsa Volõõnia Vorošilovgradi Dnepropetrovski Drogo-
bõtši Žitomiri Zaporozje Ismaili Kamenets-Podolski Kiievi Kirovogradi Lvovi Nikolajevi Odessa Poltaava Rovno Stalino Stanislavi Sumõ Taga-Karpaatia Ternopoli Harkovi Tšernigovi ja Tšernovtsõ oblast 3) Aserbaidžani NSV-s Nahhitševani ANSV ja Mägi-Karabahhi autonoomne oblast 4) Gruusia NSV-s Abhaasi Adžaari ANSV Lõuna-Osseedi autonoomne oblast 5) Usbeki NSV-s Buhhaara Samarkandi Taškendi Fergana Horesmi oblast ja Kara-Kalpaki ANSV 6) Tadžiki NSV-s Garmi Kuljabi Leninabadi Stalinabadi oblast ja Mägi-Badahšani autonoomne oblast 7) Kasahhi NSV-s Akmolinski Aktjubinski Alma-Ata Ida-Kasahstani Gurjevi Džambuli Lääne-Kasahstani Karaganda Kzõl-Orda Kustanai Pavlodari Põhja-Kasahstani Semipalatinski Lõuna-

Kasahstani oblast 8) Valge-Vene NSV-s Baranovitši Bresti Vileika Vitebski Gomeli Minski Mogiljovi Pinski Polesje oblast 9) Turkmeeni NSV-s Ašhabadi Marõ Tašausi ja Tšardžou oblast 10) Kirgiisi NSV-s Džalal-Abati Issök-Kuli Oši Tjan-Šani ja Frunze oblast.

Harjutus 15. Panna kõik vajalikud kirjavahemärgid.

1. Kehvveresust võivad põhjustada mitmesugused haigused rasked või sagedad verekaotused rasked pikaldased nakkushaigused pikaldased mürgitused arseenist elavhõbedast seatinast jne. 2. Kadakapuust pütid lännikud lüpsikud puust ja karrast lusikad kõik need kolisesid perenaise osavate käte vahel läksid vette ja tõusid sealt puhaste paledega. (*F. Tuglas.*) 3. Nõrk helepunakas pirruhelk valgustab peremehe hõlma kõva konarlikku nägu loitleb perenaise närtsinud põskedel värvib tüdrukute noori punapõski kurva unise kumaga. (*E. Vilde.*) 4. Elu käis talus endist rada lüpsiti lehma pandi karjapoisile võid kannikasse ja piima pudelisse luisati vikateid võeti loogu ning Indrek lõikas soos kraavi. (*A. H. Tammsaare.*) 5. Muinasrahvad tarvitasid primitiivseid relvi oda mõõka nuija kärpi nooli ja kilpi. 6. Päikese ümber tiirlevad rändtähed ehk planeedid on Merkuur Veenus Maa Marss Jupiter Saturn Uuran ja Neptuun. 7. Vanemad inimesed hakkasid juttu ajama noored tantsima lapsed mängima. 8. Kalevipojal oli kolm koera üks oli Irmi teine Armi kolmas murdja Mustukene. 9. Varjevärvus metsloomadel võib esineda kas aasta läbi või ainult teatavil aastaaegadel kas kogu kehal või ainult osal sellest. 10. Madalate kruusavallide ja liivaluidete ahelikud katkestavad siin-seal pinna üldist taset. 11. Keeleteadlasena on Jõgever tähtis eesti vanema keelekuju ja murrete uurijana ning keeleteaduse tollaegsete uuemate saavutuste tutvustajana. 12. Juhtmete põikilõige valitakse vastavalt soojenemisele läbiva elektrivoolu toimel mehaanilisele tugevusele luba-

tavale pingelangusele või võimsuse kaole. 13. Merelise ilmega ilmastu on jaheda sajuse ja pilvise suvega ning pehme talvega. 14. Jämedamat ümmargust ja kandilist puitkaupa müüakse kas üksikult või puidumassi järgi. 15. Lõhutud puitkaup läheb peamiselt püttide tünnide vaatide valmistamiseks ja on mitmesuguste mõõtudega. 16. Piima ja piimasaaduste kontrollimisel määratakse rasvaprotsent erikaal happekraad ja mustus. 17. Puhas plaatina on hästi taotav valtsitav ja venitatav hall metall. 18. Kindral-leitnandi korraldusel kuulusid kontrollimisele sisekord õppetöö planeerimine ja arvestus kõigi astmete komandöride ettevalmistus õppuste organiseerimine punaväelaste-miinipilduritega raskekuulipilduritega suurtükiväelastega tankitõrjepüssi-meestega automaaturitega sidelastega ja luurajatega poliitilis-agitatsioonitöö organiseerimine ja läbiviimine isikulise koosseisu hulgas väekoondise polgu pataljoni ja divisjoni staabi töö tagalaasutiste töö meditsiin- ja sanitaartenistus.

§ 11.

Harjutus 16. Kirjutada ära esiteks koondlauseid (s. o. lihtlauseid), siis liitlauseid.

A. 1. Muuseas on onu Viir vana soldat ning täiskarsk-lane; ta tunneb poliitikat ja maailma ajalugu. 2. Mul pole suuremat huvi tema katsepõldude vastu, kuid ma ei taha vanameest solvata. 3. Õieti need on ainult katsepeenrad, kuid jäägu temale kui peremehele õigus neid nimetada põldudeks. 4. Ent see pole veel kaugeltki kõik, seal piki kraavikallast lokkab riba hiiglapikka rukist ja kaera; ning iga peenra juures seisatab onu Viir, kobab kuuma mulda ja raputab pead: kuiv, kuiv.

5. Kõnnime heinamaasse sõtkutud rennisarnasel teerajal, ja jälle tõuseb otse meie jalge eest seesama linnupere; aga nüüd laskub noolena parve sekka üks kiskja sealt ülalt ja

viib ühe neist ära. Teised laskuvad hirmunult pilliroogu, ning jälle on ääretu vaikus kogu ümbruses.

6. Onu Viir silmitseb mind naeratelles mõne hetke, väris-
tab oma halli habet, võtab siis katkise kuue taskust mingi
vilepillitaolise mänguriista ja puhub sellest mõne vana ning
armsa viisi. 7. Laskun heinale, vahin sinisesse taevasse,
kuulan vilepilli helisid. 8. Linn oma elanikkudega jääb
kuhugi mõõtmatusse kaugusse, võib-olla seda pole olemaski
praegusel hetkel. 9. Laman siin, otsekui maailma teisel
äärel, kuid siiski oma päriskodus. (*O. Lutsu järgi.*)

B. 10. Koidula isamaalaulude põhimotiivideks on truu-
dus isamaale, võitlus oma rahva õiguste eest, eesti rahva
mineviku-kannatused võõraste võimualusena, kaastunne rahva
valudele ja muredele, Muinas-Eesti vabadus ja virgutamine
tööle ja võitlusele helgema tuleviku nimel.

C. 11. Revolutsioonilises võitluses kaitses Belinski kõige
resoluutsemaid meetodeid, pooldas halastamatut arveteõien-
dust revolutsiooni vaenlastega. 12. Lakkamata rõhutas Herzen
tsaarivalitsuse kahepaiksust ja otsustamatust, häbistas iga
taandsammu, paljastas reaktsioonilisi võtteid ja protestis
„väikeste, osaliste paranduste viletsa süsteemi vastu”.
13. Marx ja Engels elasid küll erinevates tingimustes, kuid
jõudsid kumbki omal teel ühele eesmärgile: rangelt teadus-
liku ja revolutsioonilise maailmavaate väljatöötamiseni.
14. Marksismi ideede edasist läbitöötamist jätkasid Lenin ja
Stalin, need ideed prooviti järele suurimas revolutsioonis ja
maailma esimese sotsialistliku riigi ülesehitamise praktikas.
15. Kommunistlik noor peab oskama väliselt süütute faktide
taga näha kodanliku natsionalisti riugast, väliselt süütu loba
taga ära tunda Nõukogude-vastast propagandat. 16. Rõhu-
vale enamikule endistest sulastest ja maatameestest on loo-
dud iseseisvad elamistingimused ning kulaklike ja jõukate
elementide eksploatatorlik-majanduslik alus on tublisti pii-
ratud. 17. Noortele kommunistidele tuleb pidevalt selgitada

nõukogude võimu ja bolševike partei poliitikat, sotsialistliku ühiskonna ülesehitamise teid Eestis, — see tähendab relvastada neid võitluseks klassivaenlase vastu. 18. Mees vaatas üle öla tagasi, hüüdis midagi naisele ja paat pöördus otse-sihis. (*E. Männik.*)

Harjutus 17. Kirjutada ära esiteks rindlaused, pärast põim-laused. Viimastes märkida pealause.

1. Iga kord teen enda teada kindla otsuse mitte kunagi enam tulla ööseks järvele, kuid ma tulen siiski. 2. Juba lau-päeva hommikupoole olen veidi rahutu ja õhtul mind ei pea kinni ükski vägi. 3. Juba aegsasti enne päikese tõusu oleme jälle järvel, sest meie ahnus ei tunne piire. 4. Ma norin Taavetiga tüli, otsekui oleks tema süüdi, et järvel on tihe udu ja karge vilu.

5. Suuremaa järves on vähki veel nii tihedasti, et üsna sagedasti võib kaabata isegi kaks või kolm tükki korraga. 6. Juhtub sedagi, et otse lootsiku serva juures musta nuiana tukub mõni haug. 7. Üks part prääksub kuskil ja kohe see-peale kostab püssipauk. 8. Valulik võpatus läbibistab kogu mu olemuse, ja koju, koju tahaksin. 9. Ülal siravad hõbedased tähed ja kaldal vannub keegi purjus mees tulist kurja.

10. Lökkame lootsiku valge kase juurde, Peep loeb vähid kotti ja siis poeme Oasti küüni, värsketesse heintesse. (*O. Lutsu järgt.*)

Harjutus 18. Kirjutada kümme koondlauset ja kümme liit-lauset.

§ 12.

Harjutus 19. Laused ära kirjutada, alustele ja öeldistele joon alla tõmmata ning seletada, missugusesse liiki kuulub sidesõna.

1. Avaneb tagakambri uks ja vanaema tõmbab mu sõna lausumata endaga kaasa. 2. Kitsas ruumike on minu äraolekul veelgi kitsamaks muutunud, kuid esialgu ma ei oska selle põhjust seletada. 3. Ilus suvi on väljas, kala võtab hästi, aga mina pean toas istuma. 4. Rukkipõllu kohal sõuab üksik vares ning kuskil lahmib tiibu vana tuuletalaja. 5. Poiss on kärsitu nagu elavhõbe, ega ta püsiks vist paigal pudeliski. 6. Parajasti tulebki kaupmees üle silla, kuid ta ei vaata meie poolegi. 7. Nii on see asi ja nii käib meie käsi. (*O. Lutsu järgi.*) 8. Darwin peaaegu ei puudutanudki organismide muutlikkuse põhjusi, kuid Mitšurin pani esmakordselt bioloogia ajaloos teadusliku aluse organismide vormide muutlikkuse põhjuste uurimisele, seepärast võime nüüd plaanipäraselt mõjutada loodust.

§ 13.

Harjutus 20. Ära kirjutamisel täita lüngad rinnastava sidesõnaga (*aga, ja, ometi, sest, kuid, ega, vaid, samuti, seepärast, kuna*) vastavalt lause tähendusele.

1. Eesti rahvamõistatuste hulgas on palju täiesti algupärast loomingut see haarab mõndagi meie talupojakuultuuri eluavaldustest. 2. Hilisemad mõistatused pakuvad ka kultuuriloolist huvi ka etnograafilise arengu momente võib neis leida. 3. Kreutzwaldi kriitika oli karm, arvas lauluisa noorel Veskel olevat eeldusi luuletajaks. 4. Seminaris osutas Jakobson andekust, ta paistis alati silma oma eraklikkusega. 5. A. 1871 kavatses ta hakata Tallinnas ajalehte välja andma, oodatud luba jäi seekord tulemata. 6. Ajalehe sulgemine a. 1879 oli Jakobsonile rängaks hoobiks, tal puudus nüüd kontakti pidamise võimalus rahvaga, samuti relv vaenlaste ründamiseks. 7. Formaalselt näisid Krõlovi valmid klassitsismi jüngri tüüpilise loomin-

guna, sisuliselt kandsid nad ümbritseva elu targa realistliku vaateleja tundmusi, püüdu paljastada aadli-Venemaa piiratust ja harimatust. 8. Suur vene kirjanik A. Gribojedov kujunes klassitsismi mõju all, siiski oli just tema surematu komöödia „Häda mõistuse pärast” realismi tõeliseks aluseks vene draamakirjanduses. 9. Lermontovi luuletus „Poeedi surm” oli omapärane isevalitsusevastane proklamatsioon, ta levis välkkiirelt ära kirjades. 10. Gogoli „Ohtud talus Dikanka ligidal” on täis realismielemente, tõeliseks realismi triumfiks on tema komöödia „Revident” ja proosapoeem „Surnud hinged”. 11. Õpetajate instituudi töö kõrval oli Kunder vabakuulajaks Peterburi ülikoolis, õppis ta käsitöökursustel. 12. Valged kajakad veel ei lenda vee kohal partide uhke pere ei uju järvel; ainult kaks varest kiskleb seal kuskil. 13. Tšehhovit lausa ei keelatud lugemast, siiski leiti natuke vara olevat meil lugeda sellist lektüüri.

14. Rongi minekuni on veel paar tundi aega, enne pühi on alati palju reisijaid, ma siis hakkas üsna varakult vaksalisse marssima. 15. Ammani isa juba ootab poega hobuse juures, on kohal ka Peeter Aruski küüdi-mees; mitu teistki hobusemeest on seal, kõik on võõrad. 16. Amman võtab minu tunnistuse, ei hakka seda kohe lugema, hoiab käes minu kallist paberit, silitab põlvel, liputab käes, lahti ei tee; kõneleb ühest kui teisest, meenutab vanu asju ja püüab ennustada meie tulevikku, kobab taskuis, otseku otsiks prille, minu tunnistusega tal näikse olevat aega vist küll kuni Kaavere jaamani. (O. Lutsu järgt.)

Harjutus 21. Liita ühe numbriga all olevad lihtlauseid üheks lihtlauseks, tarvitades vajaduse korral sidesõnu, ning panna vajalikud kirjavahemärgid. Seletada, missugune vahekord on neil lauseil.

1. Ema ketras küll valitseja emandale mõisa. Palju sellega jõuab teenida. (*E. Vilde.*) 2. Soojade ilmade saabumise-ga on kevadiste põllutööde hoog vallas tunduvalt tõusnud. Iga uue päevaga suureneb kündjate hulk põldudel. Mitmel pool on algust tehtud kaera ja suvinisu külviga. 3. Hobune ootas ikka. Meest ei tulnud. 4. Mees kündis higist nõretades rabaveerel kämblalaiusel näljapõllul. Ta naine ketras samal ajal küla nõlvakul viletsa hurtsiku ees. 5. Mulje on muutunud. Uus varjund on juurde tulnud. Meeleolu on teiseks saanud. 6. Kolm täiskasvanut istus laua taga. Laps vahtis üle nende õlgade akende poole. 7. Miili oli hallis riides. Ta must pea oli paljas. Ta hoidis valget rätikut käes. 8. Ehitati hiigeltelhaseid klaasi tootmiseks. Klaas muutus moodsa elu tähtsaks teguriks. 9. Vabrikute korstnatest kerkisid rõõsa taeva poole mustad suitsujoad. Üksteise järel huugasid viled.

Harjutus 22. Liita ühe numbri all olevad laused üheks rind-lauseks, tarvitades vajaduse korral sidesõnu ja, ning, ega, ehk, võt, kuid, aga, ent, vaid, sest, seepärast jne., ning panna koma, kuhu vaja.

1. Pikne on möödas. Ilm seab end pikale sajule. (*O. Luts.*) 2. Päike paistis heledasti. Lumi sirendas. Puudel olid klaasist oksad. (*E. Vilde.*) 3. Päike paistis juba üle pärnalatvade ja härrastemaja. Veel nõretasid rohuaia roosid öisest kastest. (*Juh. Liiv.*) 4. Öö oli vaikne, täis tuska ja leina. Kaste kaalus maha värisevat maarjaheina. Kuu kahvatult valgustas sauna seina. Mustad varjud magasid väljade peal. (*F. Tuglas.*) 5. Seltsimees doktor, kas see raskesti haige vana inimene peaks veel ellu jääma? On ta päevad juba loetud? 6. Novembris-detsembris peavad inimesed hakkama juba sooje riideid kandma. Kare talv võtab ikka enam ja enam võimust. 7. Hiina rohkearvuline rahvas-tik elatub eeskätt põllumajandusest. Hoopis kõrvalisema

tähtsusega on loomakasvatus. 8. 12. sajandi lõpus said liivlased esimestena saksa ordurüütlike vallutamise objektiks. Pärast Riia linna asutamist a. 1201 sunniti nad mõne aasta jooksul alistuma. 9. Liivlaste jõukus põhines nende maa soodsal kaubanduslikul asendil. Siit käis läbi elav kaubaliiklus ida- ja läänepoolse Põhja-Euroopa vahel. 10. Nagu eestlastel, esitab leedulastelgi ühislaulu eeslaulja. Koor laulab ainult refrääni või kordab värsse. 11. Algul oli Maltsvet väljarändamise vastu. A. 1860 hakkas ta rahvast õhutama väljarännule. 12. Üle kolme aasta pidasid eesti kodanluse nuhid ööd ja päevad jahti Viktor Kingissepale. Nad ei suutnud teda tabada. 13. Majandusliku laose vastu võitlemise periood ei ole veel kaugeltki lõpule jõudnud. See on juba andnud tagajärgi. 14. Vahemeri võimaldab ühelt poolt otsest pääsu Euroopa lõunarannikule. Teiselt poolt on ta tähtsaks lüliks Euroopa ja India ning Vaikse ookeani vahelisel merelisel liiklemisel. 15. Sisemise silindri pöörlemisel imeb vaakumpump õhku vastava toru kaudu. Teise toru kaudu paisatakse õhku välja. 16. Udukogudest suurim — Andromeda udukogu — on nähtav varustamata silmale. Väiksemad on fotografeeritavad ainult suuremate teleskoopide abil.

§ 14—16.

Harjutus 23. Panna koma, kuhu vaja.

1. Algul käisid poisid kahekesi hiljem hakkas pisi ke Miina ka ühes käima. 2. Laar oli enne ärasõitu Antonit otsimas käinud aga ta ei saanud oma sõbraga kokku. 3. Küll sa oled aga palju lugenud! 4. Siin oli vesi vagune ainult suurt tõusu ja vajumist oli märgata. 5. Kõik kuulasid laulikut ja ununud oli elutüdimus ning hingevaev. (*A. H. Tammsaare.*) 6. Võiksid ju veel katset teha ehk ongi seekord parem tulemus. 7. Nagu unenägija vankusin kaks korda kaksküm-

mend neli tundi läbi siis läksin otsust tooma. (*Juh. Liiv.*) 8. Kohisev laine ajab laeva taga aga see kargab nagu osav turnija laine harjale ja ainult veidikese osa vett jõudis laine üle ääre laevale paisata. 9. Ta ei istunud enam siin kalda all armetuna mahajäetuna vaid oli kõrgel merel ja hoidis mehiselt tüüri. 10. Aga nüüdki käib rebane igal talveööl talude ümbruses luuramas kuid ei näita end inimestele. 11. Ants oli juba ammu kadunud naabertalu hoonete varju ja Maali istus alles akna all ning vaatas unistades talle järele. 12. Kas te kavatsete sõita meiega koos linna või on teil ette näha mõni töö, mis kaasatulekut takistab? 13. Varsti on uued ahtelademed maas pindad võetakse varnast paarid heidavad kokku ja edasi läheb öösine töötants üle sahiseva vilja läbi paksu halli tolmu ja pillimänguks on jälle pintade igavene ning kõigile nii tuttav kilk-kõlk! kilk-kõlk! kilk-kõlk! (*E. Vilde.*) 14. Kasakad sõudsid kiiresti oma kahetüürilistes paatides surusid tugevamini aerudele möödusid ettevaatlikult madalikest ning kõnelesid oma atamanist. 15. Vahuri keelu vastu ei hoidunud Tambet eemale sakslastest vaid hakkas juba varakult nende keelt õppima. (*E. Bornhöhe.*) 16. Lähemale jõudis hunt aga lähemale ka Saariku talu. (*F. Tuglas.*) 17. Ära lase jutul võita tööd vaid lase tööil võita jutt! 18. Hobused hirnusid lojused ammusid ja päike näis läbi tolmupilve nagu veri. 19. Nad läksid temast mööda ega vaadanud ta poolegi. 20. Ants imes tugevamini piipu ja laskis paksu suitsu suust. 21. Temaga on pidanud midagi juhtuma või ta otsustas homseni oodata ja täna ei hakanudki tulema. 22. Ära mitte minegi ega sind seal keegi oota! 23. Sajad killud vihisesid tema ümber kuid Mikk ei hoolinud neist. (*E. Männik.*) 24. Looduse arene mine tervikuna ei ole lihtne looduse samade elementide kasv vaid see on üleminek uuele uute nähtuste tekkimine. 25. Vanu inimesi suri lapsi sündis juurde tüdrukuid läks

mehele mõnda tallu sigis vana hoone asemele uus üks või teine peremees kasvatas varsast hobuse talu õuelt kadus mõni pimedaks jäänud Muri ja asemele astus noor Krants. (*P. Viiding.*)

Harjutus 24. Panna semikoolon või koma, kuhu vaja.

1. Rahaline teenistus oli siin kehvast nurgast üldse vaevaline iseäranis kevadepoolsel talvel talupoeg ajas oma jõuga läbi ega võtnud naljalt välisabi ümberkaudsetes mõisades oli tööjõudude arv täis. 2. Linaharimine oli lõpetatud vähene puuriumine Jaani haiguse ajal teistele antud. (*E. Vilde.*) 3. Vaatke, rohke rukis hällib uhke nurme nõlvadel tõuvili töötab anda rohket saaki sügisel! (*M. Veske.*) 4. Marjul käidi ainult kahes lähemas metsas kaugemale minek oli väsitav ja ülearune. 5. Aga ta oli esimeste õpetajate eksimuste läbi kooliskäimise himu sootuks kaotanud ja ta istumispaik koolitoa viimases pingis jäi nädalate kaupa soojendamata ja ta raamatuis rõõmustasid koid kõige rahulikuma pesapaiga üle, mida nad iganes maa pealt leidnud. (*E. Bornhöhe.*) 6. Pilvedesse peitis ennast päike taevakaarelt ähvardab meid äike mure musta pisarsilmaga saadab pilgu üle kodumaa. (*F. Kuhlbars.*) 7. Kuskil istusid kahvatanud nägudega päevatööst väsinud mehed ja pidasid nõu hilise õõni, mis teha järgmisel päeval oma kasvandiku kasuks kuskil üksikul vahipostil seisis sõdur kuskil lõpetas keegi oiates oma raske päevatöö ning saatis viimase tervituse omastele ja kasvandikule kelle eest oli seisnud rinnaga kuskil juhtis keegi päevitunud mees adrasahka kuskil suitsunud hoones tagus rauda nõgine Jaan Parvei kuskil kantseleis higistas keegi Jüri Peets ametlikkude paberite kallal kuskil ehtasid soonelised käsi-varred silda kuskil seisis raudteemee tuisus ei kuskil pidi tõesti keegi olema kes hoolitses kasvandiku eest. (*O. Lutsu järgi.*)

Harjutus 25. Panna koolon, kuhu vaja.

1. Neiu Kaasike lahkus kauemaks ajaks köstrimajast ta viidi ühte ligidalolevasse mõisa õmblejaks. (*E. Särgava.*)
2. Teel paistab alles tähepalg, ilm näeb alles und, kuid kurvalt seisab sõnajalg talt läinud õitsmetund. (*J. Tamm.*)
3. Madis ajas enese sirgu ja vaatas kodu poole perenaine Madli vihtus koeri suure hooga ja vaigistas neid. (*E. Särgava.*)
4. Andresel oli veel ainult üks soov siin maailmas näha oma silmaga, kuidas võhivõõrad inimesed tulevad Vargamäe jõe äärde ja hakkavad siin midagi tegema. (*A. H. Tammsaare.*)
5. See suvi oli halb sadas sageli vihma ja ilmad olid vilud.
6. Teel juhtus katastroof autoratas purunes ning sõiduk veeres kraavi.
7. Seal juhtus Hurdale õnnetus ta isa jäi pimedaks.
8. Aga sinna ei saanud sisse minna, ei olnud jalaga astumise ruumi kakskümmend saarlast-puulõikajat magas põrandal. (*A. Kitzberg.*)
9. Ometi oli Ott üsna harilik poiss müts pisut kuklasse lükatud, pintsak palja särgi peal ja säärsaapad jalas. (*A. H. Tammsaare.*)
10. Tahan teda kuidagi aidata, ent onu Viir tõrjub käega pole siin midagi aidata. (*O. Luts.*)

Harjutus 26. Panna puuduvad kirjavahemärgid.

1. Nõukogude ühiskonnas ei saa olla kaht kirjakeelt rahvale määratud keelt ja intelligentsi keelt.
2. Kollased leetpõõsad torkasid ülespoole oma püramiidseid latvuvalge ristikhein kirendas päevavarjutaoliste niitudena tihedikus ajas pead taevas teab kust siia sattunud nisukõrs.
3. Tegija käed leiavad tööd magaja magu näeb nälga.
4. Jälle kulus Vargamäe Andresel üks talv, kus polnud öö ega päeva vahet ta vedas materjali, et uut rehetuba ja rehelalust ehitada. (*A. H. Tammsaare.*)
5. Kambrite ehitamise ajal olid Oru mehed ja hobused kutsumata appi tulnud nüüd ei tulnud nad kutsudeski sedavõrd oli üleaedsete vahekord aastate jooksul muutunud (*A. H. Tammsaare.*)
6. Valgeid

laaste pidi olema terved virnad ning pukkide all sõredat saepuru rohkem kui jahu nende suures kirstus. (A. H. Tammsaare.) 7. Pealegi oldi lastega nüüd palju karmim ei lubatud neid paljalt enam tuppa ega rehe alla lumehangest ja aida- või laudateest rääkimata. 8. Kohale jõudes nägi Andres, mis Matu soosillal teinud Pearu turbaaugud olid palju suuremaks kasvanud ja turbalade sillal läbipääsematuseni kõrgeks tõusnud. (A. H. Tammsaare.) 9. Tänavu sõideti Eesperest kahe hobuse ja reega ning sõitjaiks olid vanuse järgi Liisi Maret Andres Indrek Ants ja Liine. (A. H. Tammsaare.) 10. Ometi oli selle tammi iga lühem kui kahel esimesel tema lõhuti nõnda, et Pearu õieti ei teadnudki, kes ta lõhkus. (A. H. Tammsaare.) 11. Vaesus tuleb siin loodusele appi ja aitab väetikest haiguste ja tõbede vastu panetada alasti või poolalasti palja jalu ja palja peaga nii kasvab popsilaps üles vihmas ja lumes tuules ja tormis kuivas ja märjas. (E. Vilde.)

§ 17—20.

Harjutus 27. Panna puuduvad kirjavadhemärgid.

1. Habe oli nagu öeldud Peetri au. (A. Kitzberg.) 2. Poiss oli aga nagu tulevane jutumees kunagi suure kujutlusvõimega ja seepärast mis seal salata natuke arg. (M. Nurmik.) 3. Victor Hugo loe: ügoo on tuntud prantsuse kirjanik. 4. Peeter pidi olema nii arvati vähemalt väga kaval. 5. Mitmed uuemal ajal tarvitusele võetud sõnad nagu „mainima”, „suhtuma”, „saavutama” jne. paljud neist on laenatud soome keelest on nüüd tuttavad igale koolipoisile. 6. Mihkel Veske surn. 1890 oli mitte ainult luuletaja, vaid ka keeleteadlane. 7. „Teie olete ju koolitatud inimene” vastasin ma „ja saate asjast aru küll!” (E. Särgava.) 8. Mehed jooksid nad kartsid nimelt hiljaksjäämist nii et tolm tuiskas taga. 9. Paljud inimesed näiteks sinagi on väga uudishimulikud. 10. Läksime

seekord see oli juba ammu Kõrvemetsa küttepuid tooma. 11. Läksime nimelt mina ja mu vend juba varakult teele. 12. Istuge olge hea siia toolile! Juba poiss läinud no mis sa oskad öelda jälle jõeale kala püüdma. 13. Tuleb lumine veski-poiss ilm on vahepeal tuisule läinud tulevad Lesta Tali Luts ja veel mõned teised. (*O. Luts.*) 14. Kõik, kes seda imeasja nägid ja seda nägid kõik mõistsid, et Maiel ja Kaarlil peab midagi olema või neil peab midagi tulema muidu see olla ei või. (*A. H. Tammsaare.*) 15. Sellepärast siis kuna supp keeda poriseb käi sirbiga või vikatikriipsuga head selleks ei võeta mööda aiaveeri ja põllupeenraid koobitse ja korja kitku ja kanna, sest see on perenaise kohus. (*A. H. Tammsaare.*) 16. Esimese lume saabumisel tänavu tuli ta varakult olid kõik välistööd korras ainult paar viljaauna seisis veel väljakul. (*A. H. Tammsaare.*) 17. Võttis suure ridva otsis pihlakat aga leidis toominga painutas sellest suure pikerguse võru, millele perenaine õmbles külge tüki särgialase riiet. (*A. H. Tammsaare.*)

Kordamiseks.

Harjutus 28. Panna kirjavahemärgid, kuhu vaja.

A. 1. Sakslased ei vallutanud Moskvat kuid seevastu valutas Nõukogude armee Berliini. 2. Nõukogude kord on osutunud mitte ainult riigi majandusliku ja kultuurilise tõusu organiseerimise parimaks vormiks rahuaegse ülesehituse aastail vaid ka rahva kõigi jõudude mobiliseerimise parimaks vormiks vastupanu avaldamiseks vaenlasele sõjaajal. 3. Mälestus Leninist mitte ainult ei ela vaid võtab ikka enam ja enam maad inimeste teadvuses. 4. Sõdu ei tule vaadelda isoleeritult vaid seoses sõjale eelneva poliitikaga. 5. Pariisi Kommuuni eesotsas seisis kaks parteid blankistid ja prudonistid kuid kumbki neist ei olnud kommunistlik. 6. Karl Marx

ja tema poolt juhitud tööliste rahvusvahelise koostöö peanõukogu I Internatsionaal pidasid sidet Kommuuni tegelastega andsid neile nõu juhtisid tähelepanu vigadele paljastasid reaktsioonilise ajakirjanduse laimu. 7. Klassivõitlus kestab ta on ainult muutnud oma kuju ja meie ülesanne on allutada kõik huvid sellele võitlusele. 8. Sõda on kapitalistlikele maadele niisama loomulik ja seaduslik olukord nagu tööliklassi ekspluateeriminegi. 9. Uus tööstus vajas vaba palgatööd samal ajal aga elas talupoegade enamik pärisorjuses. 10. Viimaste aastakümnete vältel enne Suurt Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni parandas tööliklass veidi oma olukorda lühenes tööpäev suurenes palk tööliklassi ladvakihil võimaldus pisut paremini elada. 11. Kuid ühes sellega suurenes ka tööliste ainelise olukorra kindlusetus kuna ühes kapitalismi arenemisega sagesid kriisid, mille ajal sajad tuhanded tööliselised vallandati töölt ja tehaste värvavate juures suurenes tööliste tagavaravägi. 12. Viiskümmend miljonit tonni malmi kuni kuuskümmend miljonit tonni terast mitte vähem kui viissada miljonit tonni sütt ja kuuskümmend miljonit tonni naftat aastas nii palju toodame me viieteistkümne kahekümne aasta pärast. 13. Maa-alalt ja rahvaarvult võrdub Ukraina NSV Prantsusmaaga ja on rohkem kui kümme korda suurem Taanist. 14. 1948. a. algul jõudis lõpule kõigi Balkani riikide välja arvatud Kreeka liitumine tugevate majanduslike ja poliitiliste sidemetega omapäraseks sõbralike riikide pereks.

B. I. „Jah ilus on ta küll aga lori,“ vastas Anton. „Ja pealegi mitte üksi lori vaid võimatu. Niisugune kirjutus on inimese mõtete arusaamise õige mõistuse suretamine ja pimestamine. Hobusevaras jätab sul jah hobuse võtmata jõulujutluse pärast! Oota seni!“ (E. Särgava järgi.) 2. Nõnda oli elutuba igast neljast küljest muude ulualustega täidetud eespool eeskoda taga ladu kõrval kamber ja rehealune. 3. Jaan toetas jalad vastu ahju tallaalused läksid pikkamisi soojaks.

4. Noores eas Tartu ülikoolis õppimise ajal oli ta küll paberosse suitsetanud oli odavam aga nüüd ei teinud ta seda tükil ajal. (*E. Särgava.*) 5. Rong lähenes jaamale vähendas käiku vilistas heledasti vagun kaldus pöörangu kohal tasakesi küljelt küljele. 6. Komina nii nimetatakse meie pool väikest pimedat ruumi üks avaneb nii järsku ja ootamatult, et me kõik võpatame.

Harjutus 29. Panna kirjavahemärgid, kuhu vaja.

1. Koosna peremees jutustab edasi pooleldi emale pooleldi endale: „Kuhu kuramus see masin jääbki nii kauaks? Ja ise veel lubas tulla hästi vara see Tonska August. Kas hakkas eile jälle pummeldama või said bensiin ja õli otsa?”

2. Aga tuleb niihästi masin ja tulevad ka külalised. 3. Varsti käib Koosna rukkiväljal puhanud inimeste kibe töö. 4. Mehed tõstavad ja nõotavad hobused veavad masin uriseb ja undab ning neelab vihke. 5. Naised nende hulgas Millagi koristavad õlgi ja riisuvad hakkide asemeid kaks tüsekat ja punapõselist on koguni allalaskjad. 6. Jüri ise tegutseb terakottide juures ja võtab vastu, mida loodus tänavu oma helde käega nii rohkesti on õnnistanud. 7. Aga kes vähegi mahti saab ja seda ikkagi leidub heidab usutleva ja hindava pilgu Milla poole need on juba kuulnud teavad...

8. Pärast pruukosti tuleb väljale veel üks inimene keegi keskealine naisterahvas, suurrätik õlul ja korvike käes; Koosna Juuli õieti küll endine Koosna Juuli tuleb jah nii kaunis aeglaselt, vaatab ringi ja annab lähemalolijaile jõudu. (*O. Lutsu järgt.*)

9. Kubjas rändab edasi talust tallu ei ainustki peremeest kodus. 10. Naised lapsed hirmu täis majapidamine ui ainuttu ja ohkamist kõik kohad täis. 11. Sepa talu toa peavalgustajaks oli ainult ukse sisse lõigatud suur auk sest see käelaiune nõgise klaasitükiga täidetud avanduseke ei võinud naljalt akna nime pälvida. 12. Mainitud suurest ukseaugust

tossas suits välja ja pääses väline valgus sisse. 13. Sealt hüppasid sisse ja välja kanad kass ja koer ning mõnikord toetas siga oma tõsise mõtleva nina ta servale. 14. Sellest august tuleva valguse paistel tehti päeva ajal ära kõik tubased tööd ja toimetused seal kedrati kraasiti villu kooti kangast tahuti pütilaudu või vankrikodaraid pandi teomehele leivakotti söödi soeti päid riidetuti kirikuminekuks. 15. Vilets nagu süng ise oli ka selle sisu pahnaks magatud õled küljaluseks õlevihk peapadjaks igapäevane kampsun selle pehmemdamiseks ja vana katkine kasukatükk soojendajaks väiksbaks. 16. Kogu ruumi üle valitses aga võimsalt määratu ahi see talumaja auväärt kivikants. 17. Ahju külgi elustasid rahulikult jalutavad prussakad ja selle pragudes pidasid kilgid laulupidu. 18. See andis sooja tervele toale oli keedu ja küpsetuskohaks ning kinkis tuhka leeliseks millega pesu pesti sest seep oli taluinimesele tol ajal liiga kallis leelis ja kurikas täitsid selle aset. (*E. Vilde järgi.*)

§ 21.

Harjutus 30. Laused ära kirjutada, siduvale sõnale üks ja pealause sõnale, mida kõrvallause laiendab, kaks joont alla tõmmata ning ära märkida, missuguseks kõrvallause liikmeks on siduv sõna.

1. Praegu pole olemas ühtegi ahviliiki, keda võiksime pidada inimese eelkäijaks. 2. Kaasani ülikoolis töötas matemaatik Lobatševski, kes on mitte-eukleidilise geomeetria looja. 3. Ta avaldas julgelt oma ideid, mis olid sügavalt revolutsioonilist laadi. 4. Tšernõševski oli suur vene demokraat, kelle sulest on ilmunud väljapaistvaid teaduslikke töid filosoofia ja ühiskonnateaduste alalt. 5. Kuid ta oli sotsialist-utopist, kes unistas üleminekust sotsialismile poolfeodaalse talurahva külakogukonna kaudu. 6. A. 1840 ilmus Ševtšenko „Kobzar“, mis on tema ukrainakeelsete luuletuste kogu. 7. Pio-

neeride organisatsiooniline tegevus on rajatud laste omaalgatusele, mida kindlakäeliselt suunavad pioneerijuhid. 8. Koolides, lastekodudes ja pioneerilaagrites on loodud pioneerimalevad, mis ühendavad endas teatava kooli, lastekodu või pioneerilaagri pioneere. 9. Vanem-pioneerijuht kui ka pioneerirühmade juhid on parimad, autoriteetsed ja algatusvõimelised kommunistlikud noored, kes pühenduvad täie vastutustundega noorte pioneeride kasvatamisele. 10. Rahvusvahelise Demokraatliku Naisföderatsiooni kõrgeimaks organiks on kongress, mis tuleb kokku üks kord kolme aasta jooksul. 11. Meie partei võitleb halastamatult kodanliku ideoloogia mõjutuste vastu, mis võivad saada tõsiseks takistuseks meie arenemises. 12. Lenin mõistis kõiki neid määratud eeliseid, mis on nõukogudel võrreldes kodanliku parlamentaarse korraga. 13. Nõukogude demokraatia erineb täielikult igast kodanliku demokraatia vormist, mille aluseks on tootmisvahendite eraomandus. 14. Nõukogude ühiskond koosneb tänapäeval kahest sõbralikust klassist — töolistest ja talupoegadest, kellega on tihedalt seotud nõukogude intelligents. 15. Kas sa oskad vastata küsimusele, kuidas tekib vihm? 16. Lahtiseks jäi tookord küsimus, kui palju oli ta vahepeal jõudnud teha. 17. Täna on see viimane päevake, millal me seda kooliteed ühes käime. 18. Isegi minu sõpra Eedi Noormäge, kes muidu on üks varasemaid, ei ole veel koolitoas näha. (*O. Lutsu järgi.*) 19. Imperialistlikul ajajärgul püüavad suured tööstuslikud monopolid haarata endale ka välisurget, kus nad vihases võitluses põrkavad paratamatult kokku samasuguste välismaiste kapitalistide monopolistlike organisatsioonidega. 20. Kogu maa elab nüüd selle tähe all, et uus viie aasta plaan mitte ääristada, vaid ka ületada.

§ 24.

Harjutus 31. Sihitislauseid ära kirjutada ja alistavatele sidesõnadele ning siduvatele sõnadele joon alla tõmmata.

1. Militsionäär küsis, kuhu ta õige mõtleb minna. 2. Ema jutustas pojale, mis tal oli tulnud okupatsiooniajal läbi elada. 3. Ma kuulsin, et sinu poeg oli ka võtnud osa lahingutest Velikije Luki all. 4. Pühapäeval raiume siis jää sisse augu ja katsume, kas saame taliõnega kätte mõne ahvena. (O. Luts.) 5. Ja siis äkki küsiti, mispärast ma seda kohe ei teinud. 6. Keegi ei teadnud, millega asi lõppes. 7. Tule ja räägi nüüd ise, kuidas see lugu õieti oli. 8. Jutustan meestele lühidalt, milline õnnetus oli mu koolivennal. 9. Valimiste tulemused näitasid, et eesti rahvas on kindlasti otsustanud ühendada oma saatuse nõukogude võimu ja bolševike parteiga. 10. Ta seletas meile pikalt ja laialt, kuidas ta üle jõe tuli. 11. Ta hästi ei mäletagi, kui kaua nad seal istusid. 12. Kõik tahtsid teada, miks ma hiljaks jäin. 13. Ma tõesti unustasin küsida, kas nad said minu kutse kätte. 14. Ta nägi unes, et oli paadiga merel. 15. Keegi ei oodanud, et Jakobson sellise väikese pillikesega võib teha nii suuri asju. (O. Luts.)

§ 25.

Harjutus 32. Kahest liitlause osast koostada põimlause; kõrvallause asetada selle sõna järele, mida ta laiendab; laused vihikusse kirjutada ja vajalikud kirjavadhemärgid panna.

1. a) aurulaev valmistus kaugesõidu vastu
b) mida ma nägin sadamas
2. a) ma hakkasin suure innuga lugema uut raamatut
b) mille meie raamatukogu oli hiljuti saanud
3. a) aiast tõi tuulepuhang õitsvate õunapuude õrna lõhna
b) mis ulatus elumaja juurest alla jõeni
4. a) raamat jutustab ühe inimese huvitavast eluloost
b) mille mulle kinkis mu seltsimees

5. a) palkonilt paistsid silma aasad ja metsad
b) mis kiretasid lilledest
6. a) õue sõitis kolmetonnine veoauto
b) kus jooksid hobused
7. a) mets oli teisel pool jõge
b) kus lapsed suvel marjul käisid
8. a) ma õppisin tundma selle õpetaja tütart
b) kes meile õpetab eesti keelt ja kirjandust

§ 26 ja 27.

Harjutus 33. Ära kirjutamisel iga lause järele märkida, kas see on aluslause, öeldistäidelause, sihitislause või täiendlause.

1. Kõrgendatud stipendiumi saab see, kes õpib väga hästi. 2. Mõnedki Virumaa alevid, mis asuvad põlevkivitööstuse rajoonis, on nüüd linnadeks kasvanud. 3. Meil on teada, et ta oli okupatsiooniajal partisaniks. 4. Ainult see saab kõrge hinde, kellel ei ole ühtegi viga. 5. Laine jõud oli niisugune, et löi mehe jalust maha. 6. Kes otsib, see leiab. 7. Juba seegi tegi mind ärevaks, et Arusk ei vastanud meie tervitusele. (*O. Luts.*) 9. Millega seletub, et Nõukogude Liidu tööstus suurenes kahe maailmasõja vahel olnud puhkeaja jooksul peaaegu kaheteistkümne-kordseks? 10. Suureks trööstiks on mulle see, et ikkagi on mul lähedal Amme jõgi ja ma olen kodu lähedal. (*O. Luts.*) 11. Ta tahtis minna merele ainult selle eesmärgiga, et näha võõraid maid ja rahvaid. 12. Küsi, kuhu ta läks. 13. Seekord jäi teadmata, kas naaber taipas tema plaani. 14. Muidugi oleks kõige loomulikum, kui valiksin kuldse kesktee. 15. Kogu aeg oli tunne, nagu väriseks maa meie jalgade all. 16. Ime, et mu kõrvad pea küljest lahti ei tulnud ja temale pihku ei jäänud nagu kaks alustassi. (*O. Luts.*) 17. Vahel juhtub sedagi, et mõnel hommi- kul kaabin toanurgast veidi lund ja torkan Taavetile krae

vahele. (*O. Luts.*) 18. Muidugi küsin kõigepealt, kuidas käib vanaema käsi. 19. Mõttele ise, kas on niisuguse külмага hea käia palja jalu. 20. Tasakesi mindi kööki ja võeti sealt, mis näppu hakkas. 21. Aiman, kuhu ta sihtis oma jutuga. 22. Aga kellele ma seda kohe kõnelen, on mu vaikne ja kurvameelne sõber Eedi. 23. Lapsel peab ometi midagi olema, millega aega viita. 24. Minu arvamine on, et ta täna siia ei tule.

§ 28.

Harjutus 34. Laused ära kirjutada, alistavatele sidesõnadele ja siduvatele sõnadele ning pealauses vastavale näitavale asesõnale üks ja pealauses sõnale, mida laiendab kõrvallause, kaks joont alla tõmmata. Märkida, missugusele küsimusele vastab kõrvallause.

1. Õpilased said aru sellest, mis õpetaja neile füüsikatunnis aatomituuma ehitusest seletas. 2. Insener andis tööstuskooli õpilastele seletusi selle kohta, kuidas tuleb masina eest hoolitseda. 3. Nõukogude Liidu delegatsiooni esimees sm. Võšinski oma esinemisel Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni peaassamblee istungil juhtis kogu progressiivse inimkonna tähelepanu sellele, et reaktsioonilised monopolistliku kapitali poliitikud õhutavad uut maailmasõda. 4. Meile teatati alles eile õhtul sellest, et homme hommikul asume matkale. 5. Kes vastutab selle eest, et sa õigeaks ajaks tagasi tuled? 6. Me oleme uhked selle üle, et meie Eesti Kaardiväe Laskurkorpus võitles saksa fašistlike vägede vastu. 7. Nõukogude korra tugevus seisab ka selles, et ta on täielikult kehtestanud rahvaste võrdõiguslikkuse. 8. Kolhoosi juhatus peab erilist tähelepanu pöörama sellele, kuidas on paigutatud töötajad ja eriteadlased. 9. Millest nad seal sosistavad, seda ei tea keegi, kuid seda saame varsti kuulda. (*O. Luts.*) 10. Ma ei saa aru, kus oli minu taip.

Harjutus 35. Tõmmata kõrvallauseile joon alla ja määrata nende liik.

1. Me käime mere ääres enamasti iga pühapäeva pärastlõunal, kui ilm lubab. 2. Et just vanaema neid muinasjutte jutustab, siis võin ma neid kuulata ükskõik mitmendat korda. 3. Siis hakkas ta raamatut lugema, kuni tuli magus ja kosutav uni. 4. Meile tuli kutse, kust me seda kõige vähem ootasime. 5. Ta läks, kuhu tahtis. 6. Alles siis, kui jõuame lähemale, naeratab poisike ja ütleb: „Tere.” 7. Nad ei mahuks elama sellesse kitsasse tuppa, kui see poleks ühendatud kõrvaloleva väikese kambriga. 8. Viimaks lepiti nõnda kokku, et üks läks põllule, teine metsa. 9. Nad olid tol õhtul nii lõbusad, et tahtsid ainult laulda ja tantsida. 10. Lapsed kaovad kohe värava tagant, niipea kui maanteel silmavad mõnd hobust. 11. Siis käib nii kõva piksekärgatus, et ma kukun maha ja sulen silmad. 12. Need sõnad rahustasid poisikest sedavõrd, et ta kogeles õpetajale tänusõnu ja tahtis uksest välja minna. 13. Forelle on hea püüda seal, kus jõe vesi jookseb kiiresti. 14. Kulus hulk aega, enne kui külarahvas Otsa talu uue perega tuttavaks sai. 15. Anna imestus oli suur, kui nende brigaadi juhiks osutus tüdruk. 16. Vanas eas armastas ta istuda vagusalt seal, kus keegi teda ei seganud. 17. Ta töötab nüüd juba teist aastat seal, kuhu ta saadeti pärast instituudi lõpetamist. 18. Kui kapitalistid muutuvad monopolistideks, kaob neil huvi tehniliste täienduste vastu. 19. Milleks teha kulutusi uute masinate ostmiseks, kui võistlejaid ei ole ja turg on niikuinii kindlustatud? 20. Imperialism teritab vastuolusid töö ja kapitali vahel sel määral, et viib töölisklassi revolutsioonile.

21. Oma suure nüri taskunoaga pean pihlaka kallal näsima kaua aega, enne kui saan enam-vähem korraliku kepi omanikuks. 22. Võin seal rahulikult töötada, niipalju kui ise soovin. 23. Mind peetakse tema sõbraks, seepärast et ühes läheme kooli ja ühes tuleme koju. 24. Lapsed on targemad,

kui neid tavaliselt hinnatakse. 25. Ants kõneleb nii magusalt, otsekui tahaks määrada mett oma kaaslase keelele. 26. Varsti ta kaob vallamaja õue, ilma et lausuks mulle sõnagi. 27. Mina jooksen kodu poole nii kiiresti, et lumi tuiskab. 28. Kui kaugel maa taha ei tunta veel sõitjat ennast, siis hobust tuntakse kindlasti. 29. Ja siis kobime vankrile nii hästi-kurjasti, kui sinna mahume. 30. Ma olen nii soojalt pakitud onu Ludvigi kasukasse, et mind pärast jalutuskäiku üle soo ja järve hakkas unemees meelitama oma hõlma. 31. Kõigepealt on mulle vastik tema hele ja kriiskav hääl ja põhjuseta lõkerdamine, kui ta kellelegi tahab näidata oma erilist lahkust. 32. Väike tedretäheline Nirk itsitab rusikasse, otsekui oleks temalgi sellega asja. 33. Mida kauem me käime, seda lähemale jõuame koolimajale. 34. Olgu siis pealegi nii, kui see on sinu soov ja tahtmine. 35. Suur on mu rõõm, kui paar päeva hiljem võtame labidad ja hakkame tegema peenraid. 36. Vastuse asemel annab Jaan pakule kirvesilmaga mehise kõlaku, otsekui tahaks oma vaenlast enne uimaseks lüüa ja alles siis teda lõhkuma hakata. 37. Ja ometi õitses see sirel möödunud kevadel just siinsamas õues, nagu kasvas üks kask ühes tuntud laulus. 38. Oh, kui siin oleks ka väike Eedi Noormägi, mis mul siis veel puuduks! 39. Kui teistes kohtades asuti asja juurde suure raginaga ja ülearuse sissejuhatusega, siis siin tehakse kõik vaikselt, ainult mõne sõnaga. 40. Kui ta istuks minu kõrval, küllap ma siis varsti uuriksin talt välja selle saladuse. 41. Kui ma veidikese aja pärast uuesti ringi vaatan, siis pole teda enam klassitoas nähagi. 42. Toomas näib töötavat just niipalju, kui seda on hädapärast vaja. 43. Seepeale läheb Karu üsna rahulikult oma kohale, ilma et vaataks hüvakule või vasakule. 44. Väiksel Tõrukesel on nii vintske vaim, et ta isegi pärast sellist obadust ei unusta oma ametikohuseid. 45. Vaatlen seda ülivena elusekeldust enda ümber, ilma et ütleksin ei või jaa. 46. Mu laup ja kogu keha on higine, otsekui oleksin.

praegu tulnud saunast. 47. Ilukirjatunnis tõukab tige naaber korduvalt mu kätt, nii et teoksil olevale leheküljele tekib varesejalgu ja tindiplekke rohkem kui midagi muud. (*O. Lutsu järgi.*)

Kordamisharjutused.

Harjutus 36. Tõmmata kõrvallauseile joon alla, määrata nende liik ja panna koma, kuhu vaja.

1. Lenini õpetus on tuletorn mis valgustab töörahva võiduka vabadusvõitluse teed. 2. Viktor Kingissepp oli elukutse-line bolševistlik revolutsionäär kes kogu oma jõu ja oskuse andis võitlusele töörahva parema tuleviku eest sotsialismi eest. 3. Jüri pani uued kingad mis isa talle oli kinkinud mai-pühal esmakordselt jalga. 4. Kõik ei ole kuld mis hiilgab. 5. Inimene kes teist petab on alatu. 6. „Aga tulid mind siiski usutama?” küsis Päärn ja pööras oma tugeva tõmmu veidi rõugearmilise näo mille üle praegu aga nagu päikese-paiste voolas tüdruku poole. (*E. Vilde.*) 7. Kevadel kui muld alles lume alt vabanes loitis vanaema pilk tihti kaua üle alles toore ja jaheda mullase pinna. 8. Sügisel kui merel on tihedad udud ja tormid on leetseljakud laevnikele kardetavad. 9. Mis hiirtel viga elada kui kassi pole kodu. 10. Koer kase all ajab oma valget sabaotsa taga mida ta aga kunagi kätte ei saa. (*Juh. Lito.*) 11. Ikka suuremaks võrsuvad imed mis tärkasid mullapõuest, täites õueaedu ja viljapõlde. (*O. Luts.*) 12. Kevadel kui maa-allikad vulisevad kõik salasooned vett üles keedavad ja taevas kangeks vihmavalanguks puhkeb hakkab Emajõgi paisuma. 13. Rein kangutab kirve kännust välja katsub kas see varre otsas logiseb sülgab pihku ja uus hoop käib vastu kannatliku kännu pead. 14. August Kitzberg on esimene eesti suurejoonelisem ja viljakam näitekirjanik kelle teosed ühtlasi üle oma rahvuse kitsaste piiride on ulatunud. (*F. Tuglas.*) 15. Mu isamaa on minu arm kel südant

andnud ma. (*Koidula.*) 16. Kevadel kui soe päike muutis kõigi puude pungad helerohelisteks lehtedeks pakatas ka meie paju. 17. Koppel helises karjakelladest ja Muska heatahtlikust haukumisest millega see ühte või teist looma kiiremale käigule sundis. (*A. H. Tammsaare.*) 18. Olite jalgpallimeeskonna seisukorras kes küll võidu juba käest on mänginud kuid iga hinna eest taotleb vähemalt auvaravat. (*H. Raudsepp.*) 19. Üks varesepoeg paistis ülal kuuseokstes kuhu ta oli rippuma jäänud taeva ja maa vahele. (*A. H. Tammsaare.*) 20. Et ta tammepuust oli seda teadis üksi Jaak tõendada. (*A. Kitzberg*) 21. Mõnikord kui muldõnnis küdes väike raudahi ja selle valgus väreles piki seinu tekkis seersandil lust jutustada oma meresõitudest. 22. Pärast proletarse revolutsiooni võitu ei hukku kodanlik klass silmapilkselt ning jäägitult vaid temast jäävad veel mõneks ajaks elavad riismed kes püüavad igati vastupanu osutada uuele ühiskonnale eriti ideoloogilisel rindel. 23. Et see nii on sellest annavad tõendust Nõukogude Eesti kogemused. 24. See kuidas raamatut lugeda sõltub eesmärgist mis iseõppija endale üles seab ja sellest mida kujutab endast läbilugemiseks määratud raamat.

Harjutus 37. Panna koma, kuhu vaja.

Ühiskondlik
ühiskondlik

1. Ühiskondlik majand peab juba lähemas tulevikus kujunema maal majanduslikuks ja kultuuriliseks keskuseks mille heakäekäik huvitab ühistu iga liiget. 2. Osavõtuga ühiskondliku majandi tööst kasvab ühistu liikme huvi oma ühistu ja selle ürituste vastu kasvab arusaamine ühiskondliku töö ja ettevõtte tähtsusest. 3. Nõukogude armee juhtkond koostatakse samast keskkonnast kust on pärit reameeste koosseiski tööliste talupoegade ja intelligentsi hulgast. 4. Nõukogude armees ei ole ega või olla klassivaenu nagu see on kapitalistlike maade armeeades ohvitseride ja sõdurite vahel. 5. Nõukogude armee komandörid ja võitlejad moodustavad

ühise võitluspere kes on ühte liidetud mitte ainult kõrge sõjalise distsipliiniga vaid ka sügava sisemise kõlbelis-poliitilise ühtsusega vaadete püüdluste eesmärkide ühtsusega piiritu truudusega Nõukogude kodumaale. 6. Nõukogude sotsialistlikul süsteemil kulus ainult kolmeteistkümme aastat et tõestada oma üleolekut kodanlikust süsteemist. 7. Rahvas avaldab aktiivsust algatusvõimet entusiasmi ning rakendab kõik oma jõud selleks et täita kodumaa käsku. 8. Inimesed on alati olnud ja jäävad alati pettuse ja enesepettuse rumalateks ohvriteks poliitikas kuni nad õpivad kõigi kõlbeliste usuliste poliitiliste ja sotsiaalsete fraaside deklaratsioonide ja lubaduste tagant otsima ühtede või teiste klasside huvisid. (*Lentn.*) 9. Ukraina NSV on Euroopa suuremaid riike võimsa tööstuse ja arenenud põllumajandusega mis on nõukogude võimu ajal loodud. 10. Nõukogude noorsoo otseseks organiseerijaks ta töö otseseks juhtijaks on meie Kommunistlik Noorsooühing kes koondab oma ridadesse tublimad noored meie seast. 11. Marksistlik dialektika relvastab meid teadmistega kuidas saab mõjutada ühiskonna materiaalse elu tingimusi ja kiirendada nende arenemist.

12. Lume helendav vaelevus otsekui rebis alasti kogu selle tohutu hävitustöö mille olid sakslased seal korda saatnud. 13. Kõigile tundus nagu heliseks midagi iseäralikku ja püha-päevast poisi hääles. 14. Isegi küsimus kas pojalt on õigus või mitte ei häirinud teda enam. 15. See puu on vanem kui kõige vanem rauk kogu vallas kelle habe on lumivalge ja kes väga pikkamisi astub, hoolega kepi najale toetudes. 16. Tiina oli ilus kui noor karuohakas kui selle lehed ja okkad kaste uduterakesi täis on ja need päikese paistel läigivad. (*A. Kitzberg.*) 17. Kes teraselt vaatab see näeb kuidas ta pruuniks põlenud käsivarrest veri välja tungib ja varrukasse valgub. 18. Tuldagu aga tema juurde ja ta panevat või kõige suurema haava kohe kinni just nagu oleks sellele prunt ette pistetud. (*A. Jakobson.*) 19. Tulen kohe niipea kui mahti

saan. 20. Olime maha matkanud umbes kolmkümmend kilomeetrit nii et olime õige väsinud kui koju jõudsime. 21. Kui põleva maja juurde jõudsime nägime et kraam oli juba välja kantud ja leegid lõid katusest välja. 22. Meie ei tundnudki reisiväsimust olgugi et olime maha matkanud üle 50 kilomeetri sellest pikast teekonnast mille eile alustasime. 23. Mõnikord kui Ants jääb kraavide vahele loomi tõrjuma et need jõe äärde ei pääseks ja kui Indrek tundi kaks kupulehtede vahel õngekorki vahib valutab tal süda veel kaua aega pärast seda. (*A. H. Tammsaare.*) 24. Aga mis sõda see ka on kus mitte haigetki ei saa või mis mees pealegi sõjamees see kes hoopigi kanda ei jaksa. 25. Mehed ja naised kes olid alles äsja samuti sihitult tänavast tänavasse hulkunud olid nüüd aset võtnud väikeste kandiliste laudade ümber mille klaaskatted peegeldasid laevõlve ja enda kohale kummarduvaid nägusid. (*A. Jakobson.*) 26. Mees möödus saunast siis pikast vanast laudast kus tuul kõigutas kaevupange koogu otsas nagu lingukivi hoovõtuks. 27. Õpetlane Koch kes avastas tuberkuloosikepikese eraldas neist tuberkuloosimürgi mida nimetatakse tuberkuliiniks. 28. Juhul kui sooled haigestuvad tuberkuloosi areneb visa kõhulahtisus mida on tihti väga raske ravida. 29. Narkootilisteks vahenditeks nimetatakse aineid mis avaldavad keskergukavale pärssivat ja halvavat mõju mille tagajärjel tekib sügav uni. 30. Lepavõsa-vahe-line madal rabatee mida oli püütud täita ja parandada telliskiviprügiga pani vankri väänlema ja oigama. (*P. Vallak.*) 31. Iga kord kui ta madalamale kummardus langes talt suuri veepiisku mis tasase kabinaga pudenesid põrandal vedelevatele valgetele raielaastudele. (*A. Jakobson.*) 32. Ja siis hakkas langema esimesi laiu lumeräitsakaid mis hõljusid alla kahkjaist pilvedest kuni kõrgemad künkad kattusid nagu paksu õrnvalge hallituskorruga. (*A. Jakobson.*) 33. Sest ta teadis nüüd juba üpris selgesti et tal seisavad juba varsti ees suured raskused mis võivad tõesti muutuda kõikelaosta-

vaks hävinguks. (*A. Jakobson.*) 34. Tulge siia poisid ja vaadake mis ma leidsin! 35. Me tarvitame ühiskonna abi iga päev ilma et me seda tähelegi paneme.

Harjutus. 38. Analüüsida laused, selgitades koma, kooloni, semikooloni ja mõttekriipsu tarvitamise põhjused.

1. Nõukogude rahvas vaatab julgelt tulevikku ja läheb kindlalt edasi oma rahvamajanduse ja kultuuri uue õitsengu — kommunismi — kõrguste poole. 2. Pärast Teist Maailmasõda, milles nõukogude rahvad päästsid hitlerlikust ikkest kogu maailma, on Nõukogude Liidu autoriteet võrratult kasvanud. 3. Nõukogude Liidu hää, mis kutsub vastupanu avaldama sõjasüütajaile ja kindlustama rahu ning julgeolekut, kostab kõikjale ja sisendab kõikjal sügavat austust Nõukogude Liidu ja tema targa juhi suure Stalini vastu. (*N. Karotamm.*) 4. Ajaloosetadus on niisugune: vastuoludel põhinevas ühiskonnas sünnivad ühiskondlikud pöörded siis, kui valitsev klass on jõudnud oma jõu ja võimu kõrgemate astmeteni. (*V. Kingissepp.*) 5. Sotsialismi võit meie maal muutis Nõukogude riigi võimsaks tööstus- ja kolhooside riigiks, kes osutus võimaliseks kaitsema nõukogude rahva au, iseseisvust, õigust ja vabadust. 6. Maailmas ei olnud teist jõudu, mis oleks suutnud peatada ja purustada hitlerlased, kui Nõukogude Liit. 7. Lenin ja Stalin, kogu bolševistliku partei ajalugu õpetab meid, kuidas teostada maal õiget poliitikat: toetuda kehvatalupoegadele, koondada enda ümber kesktalurahvas, mitte hetkekski unustada võitlust kulakute vastu. 8. Parteiliikmeks loetakse igauht, kes tunnustab partei programmi, töötab ühes tema organisatsioonidest, alistub partei otsustele ja tasub liikmemaksud. 9. Marksismi-leninismi klassikute Marxi, Engelsi, Lenini ja Stalini teosed annavad meile suurepärase eeskuju, kuidas vaadelda nähtusi nende arenemises. 10. Öö ja päeva vaheldumine, aastaegade kordumine ja kuu faaside muutumine toimub praegu täpselt samuti nagu tuhandeid aastaid

tagasi. 11. Inimene oma ühiskondliku tegevuse protsessis mõjutab teda ümbritsevat loodust, muudab teda, kujundab teda ümber ja sunnib teda enda teenistusse. 12. Territooriumilt on Valge-Vene NSV tunduvalt suurem sellistest Euroopa riikidest nagu Belgia, Šveits ja Holland. 13. Nõukogude patriotism, mis võrsus nõukogude korrast, on saanud meie ühiskondlikku arenemist edasiviivaks jõuks. 14. Hetketi ma ei taha sedagi hästi uskuda, et ses majas elavad mu ema, isa ja vend; hetketi elan nagu muinasjutus, ja jälle tuleb see mõte, et elan täiesti üksi siin maailmas. (O. Lutsu järgi.) 15. Jalamaid jätab rahule selle vesiroosi ja kohkunult vaata ringi: mis see oli? 16. Tasapisi tärkab minu sisimas senitundmata mõte: kas mina omalt poolt ei saaks ka Peetrile midagi teha. (O. Luts.) 17. Paremaks meeldejäämiseks kantakse konsekti servale märkused läbiloetu kohta: sündmuste tähtpäevad, vajalikud arvud, nimed, seletust nõudvad terminid, peamõtte suunda rõhutavad sõnad, mõningad täiendused tsitaatidele jne.

§ 33.

Harjutus 39. Ära kirjutamisel ühendada noole abil lause lühendi peasõna lause selle liikmega, mida lühend laiendab.

N ä i d i s. Päike paistis viltu läbi tuules rabeleva kasesalu. Ta tõstis käe prillide juurde, neid närviliselt kohendades. _____↑

1. *Kehitades end paremini istuma*, vaatas ta venda kõõrdi kulmude alt. 2. Vanamees silmitses meid teravasti, *varjamata oma meelepaha*. 3. Poiss lonkis *jalgu järele vedades* taadile järele. 4. Puud seisid aias *norgu lastud* okstega. 5. Nad läksid *kikivarball astudes* üle hoovi. 6. *Seljataha jääv* rong hakkas jälle liikuma. 7. *Nõjatanud* kukla vastu sein, jäi ta

innuga kuulama. 8. Oli vaikne lõunatund ja siin-seal tuiskliivas istus pruuninäolisi lapsi, *käratsedes oma nukkudega*. 9. Päike paistis viltu läbi *tuules rabeleva kasesalu*. (*A. Jakobsoni järgi*.) 10. Kas olete näinud, kuidas *hobustega harjumata* noor inimene peru hobuse selga istub? (*Juh. Liiv.*) 11. Taavet on ehmunud nagu *pesast kukkunud* linnupoeg. (*O. Luts.*) 12. Siis kraaksub metsas üks vares, *otsekui hüüdes kedagi*. 13. Juhani äratas *suures kaares lauale lendav* kaardimapp. 14. Vanemseersant läks tuhkjast lumest läbi nagu tank, *jättes enda taha suurte ja sügavate vildijälgede raja*. 15. *Hävitanud endise sõjaväelise organisatsiooni*, asendas Pariisi Kommuun selle kodanike miilitsaga, s. t. relvastatud rahvaga. 16. Mõned mööduvad temast *ainult veidi imestunud* nägudega, *teretust vastu võtmata*. 17. Me sõitsime mööda *sõjas hävinud* hoonete varemetest. 18. *Olles koolis käinud kõigest kaks aastat*, oskas Rein siiski juba hästi lugeda. 19. *Kommunistlike noorte organiseeritud* ekskursioon Moskvasse tuleb kahe nädala pärast tagasi.

§ 34 ja 35.

Harjutus 40. Ärakirjutamisel *des-* ja *mata-*tegevusnimelistele lauselühenditele joon alla tõmmata ja panna koma, kuhu vaja.

1. Uurides kapitalismi arengut pärast Pariisi Kommuuni avastas Lenin seaduse kapitalismi ebaühtlasest arenemisest ja lähtudes sellest pani aluse teooriale sotsialismi võidu võimalikkusest ühel maal ja sotsialismi üheaegse võidu võimatuses kõigis maades. (*E. Päll.*) 2. Oktoobrirevolutsioon võttis mõisnikelt ja kapitalistidelt tootmisriistad ja tootmisvahendid ning muutis need ühiskondlikuks omandiks seades kodanlikule omandile niimoodi vastu sotsialistliku omandi. 3. Töölise ja talupoegade liitu tugevdades on meie partei saavuta-

nud kogu nõukogude rahva moraalse ja poliitilise ühtsuse. 4. Juhtides masse ja võideldes mahajäänud meeleeolude vastu arvestas partei tõsiselt masside suurt usaldust ja loovat revolutsioonilist valmisolekut. 5. Kui üle kogu kapitalistliku maailma veereb järjekordne kriisilaine murdes kohutava orkaanina maha kõik tõkked oma teelt lüües segamini igasugused konjunktuurid tuues endaga kaasa rasked majanduslikud vapustused töörahvale aga tööpuuduse ja viletsuse siis nagu imeväel jääb see laine seistama Nõukogude Liidu piiridel olles võimetu sealt üle minema. (*E. Päll.*) 6. Oraator kõneles peast ilma konspekti kasutamata. 7. Meie maa kogu ajalugu kolmekümne aasta jooksul Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võidumomendist alates on nõukogude rahva võitlustee Lenini-Stalini partei juhtimisel. 8. Andes loosungi masside üleskutsumiseks võitlusele lähtub partei alati sellest, kas masside teadvus on küps selle loosungi vastuvõtmiseks. 9. Teine Maailmasõda andis kapitalistlikule süsteemile uue löögi veelgi rohkem kõigutades tema positsiooni. 10. Siis astus onu Äрни jälle edasi paremale ja vasakule vaatamata. 11. Nõukogudemaa hoolimata sõjaõhutajate ässitustest elab ja töötab juba mitu aastat rahuliku ülesehitustöö õhkkonnas. 12. Võttes hoogu hüppas Tiit teisele poole aeda maha. 13. Mõni auto tormas silmade põledes mööda. 14. Uks avanes heites tänavale varju ja kollaka kahvatu valgusriba. 15. Tundes poissi üleni värisemas otsustas ta teisiti. 16. Juhan vaatas üle õla tagasi ja otsekui luges oma vana sõbra ning seltsimehe silmist kindlat käsku hakkas jooksma eemalt paistva traataia poole. 17. Ülo arvates pidi sellest paugust kogu küla ärkama. 18. Nüüd valiti neli peavanemat saadikuiks ja veel samal tunnil ratsutasid need rahva palavamaid õnnesoove kaasa võttes laagrist välja orduväge otsima. (*E. Börnhöhe.*) 19. Juba ainuüksi siin võis ordurüütleid koos olla kuue-seitsme tuhande ümber rääkimata veel neist, kelle laagrid asusid mujal.

Harjutus 41. Ära kirjutamisel määruselistele *nud-* ja *tud-* lauselühenditele joon alla tõmmata ja panna koma, kuhu vaja.

1. Metsa jõudnud hakkasin marju korjama. 2. Lõpetanud gümnaasiumi astus Faehmann Tartu ülikooli arstiteadust õppima. 3. Kaup ostetud mindi turult koju. 4. Vähemad partisanisalgad olnud vaenlase vägedega alalises kokkupuutes püüdsid hoiduda otsustavast lahingust suuremate väesalkadega ning tülitasid vaenlast igal võimalikul juhul. 5. Asunud sõjaajal kannatada saanud korterisse uuesti elama ei olnud neil esialgu isegi lauda ega tooli kõnelemata muust mööblist.

§ 36.

Harjutus 42. Ära kirjutamisel kõrvallaused asendada *des-*tegevusnimeliste või määruseliste *nud-*kesksõnaliste lauselühenditega.

1. Kui laeva eemalt vaatad, näed algul ainult suitsu ja korstnaotsa. 2. Kui me teame linna asukoha geograafilise pikkuse ja laiuse kraadi, võime ta kergesti maakaardil leida. 3. Kui kirjanik A. Jakobson oli oma teose „Elu tsitadellis” trükkis avaldanud, esitati ta Stalini preemia saamiseks. 4. Kui V. Kingissepp õppis Peterburis, töötas ta aktiivselt bolševike põrandaaluses organisatsioonis. 5. Haige laps ei tahtnud kuidagi üksi toas magama jääda, sest ta kartis pimedust. 6. Kui koosolek oli juhatuse aruande ära kuulanud, otsustas ta tehtud töö rahuldavaks tunnistada. 7. Kui Enn oli küsimusele rahuldava vastuse leidnud, pani ta raamatu riiulile tagasi.

§ 38.

Harjutus 43. Asendada täiendlaused kesksõnaliste lauselühenditega, kus võimalik.

1. Nõukogude poliitika peab lojaalselt kinni heanaaberlike suhete säilitamise kursist kõigi nende riikidega, kes avaldavad soovi koostööks. 2. Ameerika Ühendriikide ja Inglismaa reaktioonilised ringkonnad tunnevad muret selle üle, kuidas hajutada seda kustumatut muljet, mida sotsialistlik kord avaldab kogu maailma töölistele ja töötajatele. 3. Meie kodumaa lahendab suuri ülesandeid, mis nõuavad rahvahulkade kultuuritaseme süstemaatilist tõstmist. 4. Autos istujad imetlesid kolhoosi suurepärast taliorast, mis ulatus silmapiirini. 5. Ajuti langes pilvede vahelt päikesekiiri ja siis näisid jõekäär, mets ja kauge seljandik, mis aknast paistsid, omandavat joonistuse erutava pehmuse. 6. Sündmused, mida selles jutustuses on kirjeldatud, toimusid kolmkümmend aastat tagasi. 7. Poisike läks kapteni juurde, kes jälgis laadimist. 8. Poisike, kes oli pikast teekäigust väsinud, jäi laua taga tukkuma. 9. Ilus jämeda peaga nisu, mille olid kolhoosnikud oma laiadel põldudel kasvatanud, andis suure saagi. 10. Sõudjate aerud, mis rütmiliselt vette laskuvad ja tõusevad, panevad lootsiku libedasti veepinnal edasi liikuma. 11. Siis tuli pikk kõrgete kaarakendega koridor, mis säras valguses. 12. Ta astus kikiarbail edasi mööda põrandat, mis oli kaetud linoleumiga. 13. Nüüd avastasid nad vaenlase punkri, mida oli mitu päeva otsitud. 14. Tankide kolonn liikus mööda teed, mis oli õhukese lumekorraga kaetud. 15. Ikka sagedamini libisesid ta silmad pildile, mis seinal rippus. 16. Seda rääkisid autojuhid ja inimesed, kes tulid kaugemalt. 17. Sellest võitlusest võtsid osa punakaardi salgad, keda sakslased olid Venemaast ära lõiganud. 18. Kõik trügisid ema ümber, tahtsid näha kirja, mida oli kaua oodatud.

§ 40.

Harjutus 44. Nimisõnalistele lauselühenditele joon alla tõmata ja panna koma, kuhu vaja.

1. Mees tuli tuppa kirves kaenlas ja piip suus. 2. Tüduruk seisis akna all lilli peos ja naerusädemeid silmis. 3. Nõudlik ja kohusetruu organisaator ja tuline agitaator oli see mees nagu loodud teiste juhiks. 4. Sa jooksid alla trepist müts kuklas supellina kompsus kaenlas. 5. Ta läks üles trepist teisele korrale kiri ja pilt käes. 6. Seal läks Anna aiateed mööda korv käsivarrel. 7. Ja ta hakkas jooksuma nutt kurgus. 8. Pea täis mõtteid kõndis ta aias edasi-tagasi. 9. Ta vaatas terava meremehe-pilguga ringi kulmud kurdu tõmmatud. 10. Tema kõrval seisis drapp-palitus mees kõrge otsmik kipras nagu valmiks selle taga mingi kuri nõu. (E. Männik.)

Kordamisharjutused.

Harjutus 45. Analüüsida järgmised laused suuliselt:

1) öelda, kas lause on liht- või liitlause, ja määrata kõrvallause liik; 2) leida iga lause alus ja öeldis; 3) leida sihitised, sihitismäärused, määrused ja täiendid ning öelda, mille abil on need väljendatud; 4) teha iga lauselühendi analüüs; 5) kus on võimalik, asendada lauselühend kõrvallausega ja kõrvallause lauselühendiga.

1. Kaliningradist Kuriili saarteni lehvib võidukas Nõukogude lipp, mille all on saavutatud maailmaajaloo suurimad võidud. 2. Nõukogude riigi võimsus on tingitud sellest, et tal on võimalik kontsentreerida kogu meie maa poliitiline ja majanduslik võimsus ülesseatud eesmärkide saavutamiseks. 3. Et edukalt võidelda kodanliku korra igandite vastu rahvusküsimuse alal, on vaja eesti töörahva massidele laialdaselt selgitada Nõukogude Liidu stalinlikku rahvuspoliitikat. 4. Meie töörahva jõudude arenemine kõigil ühiskondliku elu aladel ilmneb erilise selgusega pärast raskeid sõja-aastaid, millal meie tööstus on juba saavutamas sõjajärelset taset

ja areneb peatamatult edasi. 5. Et vabriku partei-algorganisationsatsioon pidevalt ja õigel ajal kasutas talle põhikirjaga antud õigust kontrollida administratsiooni tegevust, suudeti õigel ajal kõrvaldada tootmisprogrammi täitmist pidurdavad tegurid. 6. On loomulik, et Eesti kodanlus tantsis lääne kuldvasika ees oma peremeeste pilli järgi. 7. Kodanliku korra ajal ei olnud meie rahval võimalik täiel määral välja arendada oma võimeid ühiskondliku elu aladel, sest meie rahva töötav enamik oli nii eesti kui ka välismaiste kapitalistide kurnamise objektiks. 8. Miljoneid töölisi suurtesse ettevõtetesse koondades annab kapitalism kogu tootmisprotsessile ühiskondliku iseloomu, kuna tootmisvahendite omandus jääb erakapitalistlikuks. 9. Kui feodaalkorra ajal hoiti töötajate distsipliini kepi ja kapitalistliku korra ajal nälja abil, siis sotsialistliku ühiskonna töö aluseks on töötajate vaba ja teadlik distsipliin, mis väljendub sotsialistlikus võistluses, lööktöös ja stahhaanovlikus liikumises. 10. Kerenski Ajutise Valitsuse rahvavastane poliitika, mida toetasid menševikud ja sotsialistid-revolutsionäärid, viis rahvamajanduse kiirele laostumisele. 11. Eesrindlaste töö ja nende kogemuste suur tähtsus seisneb selles, et nende töösaavutused muutuvad järk-järgult ka keskmiste ja mahajäänud tööliste normiks, mille tulemusena ühiskonnale antav lisatoodang võib tohutult kasvada. 12. Väga tähtis on tutvuda raamatu eesõnaga, milles autor tavaliselt jutustab teoses väljendatud mõtete arendamisest või oma suhtumise iseärasustest käsitledavatesse probleemidesse.

Harjutus 46. Järgmisi lauseid suuliselt analüüsid märkida ära 1) lauseliik, 2) kõrvallausete funktsioon, 3) lauselühendite funktsioon.

Meie võidame.

Mitte kunagi ei ole lahkunud see mõte: meie võidame! Kisendavas viletsuses elades, terve elu hällist kuni hauani

toore vägivalda poolt purustatud, nagu lilled suitsuvingus kokku langedes, kui vägivald ja vale puudutab, vajusid nende pead norgu, aga ei kadunud silmapilgukski mõte: meie võidame!

Kord ikka kasvame, kord purustame, kord virutab meie kõikide vihaga täidetud, ülekohtuga kihvtitatud hing valetajate ja vägistajate ikke, vabaneb rusutud mõistus, tõuseb kõrgele alandatud tundmus.

See tundmus: meie võidame! elas kui salajane tuli miljonites hingedes, hõõgus, soojendas, julgustas, andis jõudu vastu pidada.

Aeg tuli, meie purustasime.

Ühel hoogsal tuulepuhangul paisus hõõguvast tulukesest määratu tulemeri.

Voolates, kõike enese alla mattes hävitas see vihane tuleleek verest nõretavad orjusahelad, vabastas orjad timukate võimusest, heitis põrmu inimsoo igavesed vaenlased ja kosutas oma soojendava tulega neid vaevatud, viletsuses sündinud, orjuses vaevlevaid hingi, neid tulevaseks otsustavaks võitluseks ette valmistades.

„Revolutsioon”, „mäss”, „segadus”, ütlesid harilikud inimesed, uudishimulikult silmitsedes, südames varjates alatut tundmust — kartust — oma väiklase mina pärast.

Aga need, kes olid häbistavate orjusahelate otsesed kandjad, kes tundsid kapitali kihvtist hingamist alatiselt enda lähedal, teadsid, et see oli alles algus. Revolutsioon, mis uue elu pidi looma, vana hävitama, ei olnud veel läbi elatud, see oli alles ees.

Tuli leiab, mida põletada. Kõik puru võttis tuld. Vihane leek lendas üle maa, sealt edasi üle piiri, igal pool enesega vabastust kaasa tuues.

Algas võitlus kahe looduspõhise vahel: orjade valu ja kannatuse tuleleek hävitas, purustas, ja teda püüdis lüüa

maailma türannide õelus, kord siit, kord sealt üksikuid tulekeeli välja kiskudes.

„Kodusõda,” sosistasid harilikud inimesed, oma väiklase mina pärast surmahirmul olles.

Aga need, kelle mina maailma kurnajate poolt tervelt ära neelati, kes midagi peale häbistavate orjakütmete eramandiks ei võinud nimetada, kelle pühamad tundmused, armastus, ausus mudasse tallati, kes peale viletsa elu vangikodades, taigas kõdunedes midagi ei näinud, need teadsid, et praegune võitlus on uue elu võitlus ja et selles võitluses pidime nüüd võitma.

Meie võidame! kõlab nüüd selgelt ja valjult. Nüüd kostab teistsugune kaja; nüüd laulab temas uus hing — võimsalt, kaasakiskuvalt.

See on sügav, tühjendamatu eluallikas, täis võiduvõimu. Ikka ja ikka valgub siit leegisse uut jõudu. Sügav tundmine, et elu on seda väärt, et elada, ajaloolised ideaalid on seda väärt, et nende eest võidelda, kinnitab võitlejate rinda.

Julgemalt kui kunagi kostab vabastatud orjade, uue elu eest võitlejate hüüd: meie võidame! (*V. Kingissepp.*)

Harjutus 47. Asendada kõrvallused lauselühenditega, kus võimalik.

1. Vahel on taevas täis valgeid pilvi, mis ruttavad karmi põhjatuule saatel lõuna poole. 2. Liivaaugu ääres tukkus käsipõsakil mustlaspoiss, kes oli nähtavasti jäetud laagri vahiks. 3. Ja Näps hakkaski meile jutustama oma neljast lellest, kes on pudenenud „laia maailma” ja kes seal on leidnud oma õnne. 4. Inimesed, kes on lahingutules olnud, teavad, mis tähendab olla kõige ees. 5. Me ei leidnud seal meest, keda otsisime. 6. Sa võid endale võtta selle raamatu, mille täna ostsime. 7. Kui olime töö lõpetanud, heitsime värsketele heintele puhkama. 8. Kui põlevat maja kustutati, jäi üks tuletõrjuja allalangeva palgi alla. 9. Nägin, et

mehed ikka enam ja enam väsima hakkasid. 10. Leena kuulis, kuidas vanaema kobinal kõõki läks. 11. Kui sõdurid liginesid vaenlase kaevikuile, läks kuulipilduja- ja püssituli üha ägedamaks. 12. Jaan ütles, et Helgar jõuab tuleval nädalal koju tagasi. 13. Mehed hakkasid minema, ilma et oleksid mind oodanud. 14. Kui hommikul kooli läksime, leidsime tee äärest näguva kassipoja. 15. Kui töö on tehtud, võite minna puhkama. 16. Kui vend kuulis, ei rääkinud Hannes enam sõnagi. 17. Kui rong hakkas liikuma, hüppas keegi vagunist välja. 18. Kui kõõgis toitu valmistati, kukkus taldrik põrandale ning purunes. 19. Kui Ants magas, istus Villu õngeridvaga jõe ääres. 20. Kui lapsed marju noppisid, nägid nad, kuidas jänes jooksis võsastikust välja ja kadus metsatihnikusse. 21. Kuigi Ott oli juba raskest haigusest paranenud, ei olnud ta veel võimeline püsivaks tööks. 22. Et Kreutzwald oli kehvade vanemate laps, pidi ta ise enda eest hoolitsema. 23. Omnibused, mis olid laulupidulisi tulvil täis, jõudsid õigel ajal Tallinna. 24. Kui poisid lähemale läksid, nägid nad, et lendlemine ja tülitsemine sünnib suure ja paksu kuuse kohal. 25. Kui puid raiutakse, siis laastud lendavad. 26. Nooruk hoidis raha, et osta endale uuemat kirjandust. 27. Kui talv kätte jõuab, hakkab kirves kaasikus kaikuma. 28. Et rahvalaulud aegade jooksul ühest kohast teise rändavad, seejuures sisu ja kuju poolest muutuvad, seda tõendab meile eri paikade laulude võrdlemine. 29. Kui me hingame läbi nina, siis kaitseme kopsu tolmu eest. 30. Ta vaatas hobuse, vankri ja oma varju peale, mis oli madalal oleva päikese paistel hästi pikaks veninud. 31. Vaikselt tõmbas ta noa tupest, kuna karu kabinjal kaartega metsa poole sammus. 32. Läbi vihma ning vete kohisemise võib kuulda, kuidas kaugustes kisendavad soolinnud. (*R. Roht.*) 33. Päevakord, milles oli neli punkti, võeti ühel häälel vastu. 34. Kui poiss oli alles väike, võttis

ema ta tihti heinamaale kaasa. 35. Kui teenistujad olid abimajandisse jõudnud, juhatas direktor igaühele töö kätte.

Harjutus 48. Panna koma, kuhu vaja.

1. Õpetaja astus klassi paks raamat kaenla all. 2. Heina küüni veetud asusid mehed koduteele. 3. Üksteisele laenates omalt poolt täiendades ja teisendades oma hingeelu ja olude järgi muutes on iga rahvas ülemaailmist müütide ja legendide hulka suurendanud. (*F. Tuglas.*) 4. Kudistades ja nagu salahirmul üksteist ees ajades kobisid lapsed mustendavast ukseavast sisse. 5. Isa astus tuppa püss õlal ja kott seljas. 6. Kohale jõudnud hakkasime öömaja otsima. 7. Koer läks nurka saba sorgus. 8. Ära kuulunud tunnistajate seletused andis kohtu eesistuja sõna kaitsjale. 9. Kuid hinnates oma praeguses ehitustöös kõiki progressiivseid minevikupärandeid hindame ka Koidula suurt elutööd. (*F. Tuglas.*) 10. Ärkamisajast alates on Koidula patriootiline luule kustumata edasi elanud meie töötava rahva laiades kihtides. (*O. Urgart.*) 11. Kroonlinna kiviseil tänavail kõndis Koidula kojuigatsus südames. 12. Kui ta viimaks vaevaliselt teed otsides läbi rõdu aeda komberdas ja tänavale viiva jalgvärvavagi kätte leidis oli ta aiva kasvava ärevuse pärast kokku langemas. (*A. Jakobson.*) 13. Vaikides istus ta vankrile ja sõitis tagasi sundimata endisest kihutamisest väsinud looma. (*E. Krusten.*) 14. Mõlema käed isal täis kriime määrdeõlist imbutunud tütrel õhukestes pruunides kinnastes lebasid kõrvuti märjal vankrikattel. (*E. Krusten.*) 15. Peieliste hulgas langetas oma pea ka kadunu vend hall kübar näppude vahel lihtne mees lihtne külasepp suur pilli- ja laulumees kes oma mängu ja lauluga oli osanud liita sõbralikuks tervikuks kaks teineteisega vaenulikku küla. (*P. Vallak.*) 16. Oma osast teadlik jalas lohisevad viisud käes pikk kõvera otsaga karjasekepp nagu roop oli ta üsna sagedane külaline rehetoos kus inimeste kõrval ka mõned kanad kõgistasid ja paar kitse

mökitas oodates meestelt tubakat. 17. Piipu läites ei tasan-
danud taat hetkekski sammu. 18. Kulmud pisut kortsu tõm-
matud, suur kongus nina nagu lõhna ajades ettepoole ula-
tatud nõnda ta istus seal ligi pool tundi. (*A. Jakobson.*)
19. Äias õunapuu all kuivadel heintel magas Tiiskäpp põl-
ved püsti käed vaheliti pea all. 20. Kambris voodis lamas
Niilas müts silmil higised käed risti rinnal. 21. Ja sisse
vajub suur mehemürakas püss rihmaga seljas labakindad
käes. (*P. Vallak.*) 22. Seisame ukse läheduses kannatli-
kult oodates millal järg jõuab meieni. (*O. Luts.*) 23. Haa-
vatu astub veel väga pikkamisi õlad ettepoole kägaras ette-
vaatlikult asetades üht karguotsa teise ette.

Harjutus 49. Panna koma, kuhu vaja, ja määrata, missugu-
sesse liiki kuulub iga lauselühend.

1. Olles Venemaal ette valmistanud baasi ajalehe jaoks
sõitis Lenin 16. juulil 1900. aastal välismaale. 2. Välismaale
sõites oli Leninil selge läbimõeldud võitlusplaan marksist-
liku partei ülesehitamisest Venemaal. 3. Avastades ebaüht-
lase majandusliku ja poliitilise arenemise seaduse imperia-
lismiperioodil tõestab Lenin sotsialismi võidu võimalikkuse
ühel maal. 4. Nõukogude riigivõim võimaldab igal rahval
säilitades nende iseseisvuse liiduvabariikide vennalikus peres
saada osa Nõukogude Liidu hiigelriigi olemasoluga seotud
eelistest nii materiaalsel kultuurilisel kui ka välissuhete alal.
(*A. Veimer.*) 5. Tunginud kallale Nõukogudemaaale hakkasid
fašistid oma röövellikke plaane ellu viima. 6. Nad käskisid
oma metsiku natsionalismi ja rassivaenu vaimus kasvata-
tud armeel hävitada kõik nõukogude inimesed. 7. Hävitades
ja orjastades nõukogude inimesi ning rüüstates julmalt oku-
peeritud territooriumil püüdsid hitlerlased külvata meie maal
vaenu mitmesugustest rahvustest inimeste vahele ja ässita-
sid neid üksteise kallale. 8. Viis aastat (1917—1922) kest-
nud kõigist rahvustest töötajate ühised pingutused sõja- ja

majandusrindel viisid niikaugele et meie maal tekkis võimas liikumine kõigi nõukogude vabariikide ühinemiseks. 9. Nõukogude vabariikide ette kerkinud majanduslikud ja poliitilised ülesanded viisid kõrgema ühinemisevormi ühtse Nõukogude liitriigi loomiseni. 10. Nurme kohal lendab lõikavalt kisendav kiivitaja joonistades uduseina kohal järske siksakke. 11. Lõuna paiku tulevad pööreldes mõned tuuleilid milles oras lööb lapiliselt lainetama milles puudel oksad tantsivad ja tüved ei tea kuhu kalduda. (*J. Schmuul.*)

12. Laine piisku piserdades
kivi ääres kisendades
tormakana oma pärjad
kisub katki helkiv-märjad
silub korraks niisket liiva
taandub õõtsutades tiiba
oma hiigelhälli taas! (*A. Kaal.*)

13. Siis hakkas Martin pikkamisi astuma läbi tühjade tänavate aeg-ajalt seisatades mõne tuttava koha ees. 14. Terved tänavad ja platsid olid suletud varisenud ahervaremetest telliskividest ja põlenud palkidest. 15. Mitmel pool tänavate ääres vedelesid veel taganenud sakslaste poolt mahajäetud autorused ja põlenud tankid. (*E. Männik.*) 16. Rahvus on ajalooliselt kujunenud püsiv ühtekuuluvus keele territooriumi majanduselu ja ühises kultuuris avalduva psüühilise laadi suhtes. (*Stalin.*)

§ 41.

Harjutus 50. Kirjutada järgnevad põimlauseid graafiliselt. Kaas-alistuvate kõrvallauseste puhul märkida ära, kas nad on eri- või samaliigilised. Järjestikuse alistuvusega kõrvallauseste puhul märkida astmed.

1. Me ütleme nüüd kogemuste põhjal, et ainult proletariaat võis luua sellise monoliitse jõu, mille järel sammub

killustatud, laialipillatud talurahvas ja mis pidas vastu kõigile ekspluataatorite pealetungidele. (*Lentn.*)

2. Ning enne kui suudeti õieti arugi saada, kuidas see kõik juhtus, leidis keset rohelist päikesepaistelist aeda aset meeleheitlik lahing, mille ulatusest püüdis põgeneda iga julgemgi pealtvaataja, kes armastas vähegi oma tervist ja elu. (*A. Jakobson.*)

3. Tema sai omal ajal kuulsaks kirikus norskamisega, mis nii vali oli, et õpetaja kantslist naabritele käsu andis teda üles äratada. (*A. H. Tammsaare.*)

4. Isegi kevadel veel, kui ta viimased linnased veskil oli ära jahvatanud, võttis ta koju jõudes linnasejahukoti lahti, et lõhna nuusutada. (*A. H. Tammsaare.*)

5. Selleks ajaks dessandimehed teistelt kaatritelt, kes tugeva miinipildujate tule tõttu ei saanud sadamale läheneda ja maandasid seepärast dessandi otse vette, jõudsid juba hävitada tiibadel asunud vaenlase tulepunktid, mis hoidsid sadamat risttule all.

6. On olemas ka sidurite tüüpe, mis töötavad automaatselt, ilma et oleks pedaali tarvis.

7. Et akumulaatori positiivsed ja negatiivsed plaadid teineteisega kokku ei puutuks, mis annab sisemise lühiühenduse, on nende vahel isoleerained.

8. Ahju välisseinad, mille paksus on 10—20 sm, on vooderdatud kahlitega, mis on täidetud katusekivi tükikestega või eriliste plaatidega.

9. On vaja selgitada, keda teenisid kirjaniku ideed, kas need soodustasid vana või uut.

10. Tuleb omandada kõneharjumuste miinimum, mis on tarvilik igale kultuurinimesele, mis tingib tema edu mistahes tööalal.

11. Seepärast on õige, et ka meie katsume kuidagi alla kriipsutada Suure Isamaasõja võitlejate teeneid ja sangari-

tegusid, et omaltki poolt väljendada väikest tänu selle eest, mis nad meie heaks on teinud.

§ 42.

Harjutus 51. Tõmmata kõrvallausele joon alla ja panna koma, kuhu vaja.

1. Kui me lahendame tööjõu rakendamise küsimuse maksimaalse efektiivsusega kui me tõsiselt tahame võidelda tööjõudluse tõstmise eest siis võib see sündida esmajoones nimelt tööprotsessi ratsionaliseerimise kaudu. (*A. Vetmer.*) 2. Pärast Pariisi Kommuuni mahasurumist kui vaikuse saabumine Lääne-Euroopa revolutsioonilises liikumises muutus järjest tõenäolisemaks avaldasid Marx ja Engels arvamust et just Venemaa asub esimesena revolutsiooniteele. 3. Ema kes enne seda kui tekkis ummik asus Endlist rida eespool tuli hiljem tema kõrvale. 4. Endel kes laulis täie häälega kuulis siiski kogu aeg ema juttu ja kui laul lõppes vastas ta: „Oota varsti näed paremaid päevi.” (*J. Schmuul.*) 5. See meremehe kareda käega antud müks otsekui kinnitas uuesti et nad on ja jäävad vanadeks semudeks keda pole suutnud lahutada pikad aastad kauged sadamad tuli ega vesi. (*E. Männik.*) 6. Keegi ei teadnud enam kas kestis see meeleheitlik võitlus ainult kümme minutit või oli ta kestnud mitu tundi. 7. Peagi puistas külmataat ka esimesi lumehelbeid maha ja andis loodusele mõista missuguse toreda kuue see võiks saada kui ta täiesti külma hoolde anduks. (*E. Sargava.*) 8. Madise näole tulid suured kortsud mis selgesti tunnistasid et temale ei olnud see jutt meeltmööda. (*E. Sargava.*) 9. Pruunides savipottides kasvavad lilled lõhnasid mõrkjas-karastavalt, meenutades minevikku millele mõtlemine tõi omakorda vaimusilma ette vana männikualuse kus katab kõikjal musta mullapinda tihe ning pehme samblakord. (*A. Jakobson.*) 10. Oli siin büroos vastikumaid näh-

tusi et Janter ikka suhtus kõigisse kahtlevalt nagu oleks ta mõni igavene revident kes saadetud paljastama kuritarvituste pesa. (*P. Vallak.*) 11. Nüüd ta nägi et kambri nurgas söögilaua ees seisis veel naine kes oli lõpetanud söömise ja pühkis peopesaga suud. (*P. Vallak.*) 12. Eeva pead täitvad mõttekillukesed mis ringlesid seni kuidagi sihitult jõudsid järsku kuhugi välja kuhugi väga kõvale ja püsivale punktile kust pidi kindlasti midagi paistma hakkama. (*A. Jakobson.*) 13. Kui Paosk kalmistu kõrvale männikusse jõudis lonkis talle sealt ootamatult vastu Lui Ränneld kes rapsis koera- piitsaga teeäärseid noori männikasve. (*P. Vallak.*) 14. Kas arvate et loodus on loonud kehalise töö tegija äbarikuna et tema hing on jäetud sööti et temal puuduvad niisugused tunded nagu armastus õnn rõõm viha põlgus ausus suurmeelsus eneseohverdus? (*P. Vallak.*)

§ 43.

Harjutus 52. Analüüsida liitlauseid.

I

1. Kui Prillup uksest läheb, otsivad ta jalad kehale tasa-kaalu, nagu lasuks suur ja raske kott tal seljas. 2. Tähed on jämedad ja selged, aga kui silm neile hakkab vahet tegema, siis valgenevad lillakriimuks virvenduseks kokku. 3. See on otsiv ning leidev vaade, mis isu võidab, mida enam ta leiab, ning aegamisi imestusega täitub leiu ootamata uudsusest. 4. Tõnu loeb seda tähendust oma ümbruse silmist, kui ta sellest ise ei peaks teadmagi, ja kus teda ei tunta, seal kannab ta hoolt, et teda ja tema tähendust tundma hakataks, nagu ta õigusega tohib nõuda. 5. Umbse tunde painel, et kogu maailm on temale vastu, püüdis ta kõigile, kes temaga lähemalt kokku puutusid, sõbraliku suu kõrval ka lahket kätt näidata. 6. Juhtus ju kõigile, et mõni

tegu võid ja mõni laar piima äpardus, ent kui seda tagajärel karistati, siis karistati teda ja mitte neid teisi. (E. Vilde.)

II

1. Neiu kogu toonist oli kuulda, et ta mitte sõnu ei teinud teise kaastundlikuks rahuldamiseks, vaid et ta oma hea lootuse sisse kõikumata kindlasti uskus. 2. Ta ei teadnud küll, mis väljaspool vaheajal oli sündinud, aga aimus, mis ta hingest läbi sähvas, oli sarnane välguga, mille eredal paistel ta kogu oma sündmuseks saanud õnnetust nägi. 3. Kui Anni rõõmlikul üllatusel silmad noormehe peale löi, märkas ta, et viimase vaade sedasama tundmust kujutab, aga veel midagi muud, mis rohkem näis tähendavat kui üksnes rõõmsat jälleenägemist. 4. Ja kui rong järgmisele linnale läheneb, ruskab koit võidurikkalt täiel nooruseilul loita ja emalik päike oma ilmlõpmata armastusega peletab pimedust ja udu enese eel ning koob sügisese sureva maailma ümber kuldvõrgu — hiilgav ja õnnestav nagu suur magus elulootus. (E. Vilde.)

III

1. Partei ei saa olla religiooni suhtes erapooletu ja ta teeb usuvastast propagandat kõigi ja igasuguste usuliste eelarvamuste vastu, sest ta seisab teaduse eest, aga usulised eelarvamused lähevad teadusele vastu, sest igasugune religioon on midagi vastupidist teadusele. (Lenin.)

§ 44.

Harjutus 53. Panna nõutavad kirjavahemärgid ja analüüsida perioodid.

1. Kui oleme siia kokku tulnud tundma rõõmu sellest mis meil on kui oleme kuulnud võimsasti kõlavat eesti laulu kui oleme ilulugemistes kuulnud sütitavaid sõnu kuldseid

sõnu meie kaunis emakeeles kui võime siin seista vabade ja uhkete kodanikena oma maa vabal pinnal siis on meie kohus mitte unustada neid kellele oleme kõige selle eest suurimat tänu võlgu. (*P. Viiding.*) 2. Kus Võrtsjärv oma sängis puhkab kaisutades laineid kohavaid kus kajakad kiunudes keerlevad varitsedes kalu maitsvaid kus valged purjed veepinnal liuglevad kandes rändajaid lõbusaid kus suured metsad tumedasti kohavad varjates linde hõiskavaid kus luhad haljast heinast lokendavad meelitades niitjaid väledaid seal minagi veedan lõbusa suve hoides lambaid vagusaid.

§ 45 ja 46.

Harjutus 54. Panna puuduvad kirjavahemärgid.

1. Algas sellega et Ants tuli jällegi Põrgupõhjale ja mitte üksinda nagu varemalt vaid kahe teise saatel ning teatas tunnistajate juuresolekul et kuna nende vahel Jürkaga on aastane rendileping siis tema seda enam ei pikenda nii et Jürkal tuleb tuleval kevadel Põrgupõhjalt ära minna. 2. Kuhu küsis Jürka. 3. Seda pead ise teadma vastas Ants. 4. Mina jään Põrgupõhjale. 5. Noh kui sa ei lähe siit heaga siis lähed kurjaga lasen su politsei poolt välja tõsta ja minema ajada. 6. Mina tahan Põrgupõhjale jääda. 7. Sellest ei tule midagi välja sa ei jõua renti maksta. 8. Jõuan kui sa mu otsa peale aitad nagu alguses. 9. See maa on siin minu haritud. 10. Aga see on minu. 11. Mets ja padrik on sinu põld on minu oma kümne küünega olen ta teind. 12. Jürka mu vana sõber kuula mis ma sulle ütlen mul on uus rentnik valmis ja see maksab kaks korda rohkem renti kui sina sellepärast pole mulle enam kasulik sind siia jätta. (*A. H. Tammsaare.*)

Harjutus 55. Muuta otsene kõne kaudseks.

1. „Siis ei ole ka käsikirja enam tarvis,” lausus raamatukaupleja. (*Juh. Liiv.*) 2. Isa ütles: „Tuleval nädalal algab lõbus heinatöö.” 3. Sa vastasid mulle tol korral: „Ma ei soovi sind enam näha!” 4. Sinu kohta ütles Mihkel: „Ta on väga tubli ning arukas noormees.” 5. „Tabavere Jaan võtvat kevadel naise,” vastas Leena. 6. „Äрге minge veel koju!” ütles Peedu meile. 7. „Homme on arvatavasti ilus ilm,” ütles talumees. 8. „Vii see kiri kohe posti!” ütles isa mulle. 9. „Tuleb paremaid aegu ja võimalusi selle asja lahendamiseks,” kinnitas Õunap. 10. „Inimesel,” vastas Mart Laas, „on ainult üks õigus, ja see on võitluse õigus vägivalla vastu...”

Harjutus 56. Panna puuduvad kirjavadhemärgid.

1. Kui nüüd poisid küllalt olid vaadelnud võitlust ja arvasid mõistvat selle põhjust küsis Andres Indrekult Kelle poolt sina oled vareste või raudkullide? Varestest poolt vastas Indrek. Aga mina olen kullide poolt ütles Andres. See on ju vareste kuusk ja pesa seletas Indrek. Mis sest aga varesteid on hulk kullid ainult kahekesi seletas Andres vastu. Kes neid käskis tulla vareste kallale, ärgu tulgu kui nad kahekesi on! Aga kui kuusk meeldis? See oli ju vareste kuusk! See on meie kuusk mitte vareste ütles Andres nüüd kullidel on siin niisama suur õigus kui varestelgi. Aga varesed olid enne siin neil on suurem õigus vaidles Indrek vastu. Ega need varesed meie käest pole küsinud kuuske et neil suurem õigus on. Ega kullidki küsinud tulid ise. Mõlemad tulid ise varesed ja kullid sellepärast on neil ühesugune õigus arvas Andres. Varesed tulid ju enne, sellepärast on neil suurem õigus vaidles Indrek vastu. Aga kullid on tugevamad nemad

on kahekesi hulga vastu. Sest pole ühti et tugevamad kes enne sel õigus. Kes üle sel õigus kinnitas vanem vend ja kui ta oma arvamist nooremale kuidagi ei saanud muidu arusaadavaks teha siis võttis ka tema jõu abiks nagu raudkullidki. (A. H. Tammsaare.)

2. Tohoo hullu mõtles vana Raismik viimaks pean siiasamasse öömajale jääma. (E. Vilde.) 3. Ilus oli päev enne ärasõitu kodumetsas kirjutab ta muuseas päike paistis nagu tahaks ta kustutada kõik mälestused talve külmast ja pimedusest. (A. Haava.) 4. Mispärast ei ole paadid nii tehtud et nendega veel ja kuival maal ühtlasi võiks sõita ümises Taticas oma nina otsast kinni hakates. (E. Bornhöhe.) 5. Ja teine saks ütles Sa oled ju väga kaua truu saksateenija olnud, aga mul on nooremat vaja. (E. Vilde.)

§ 50 ja 51.

Harjutus 57. Panna nurksulgudes olevad sõnad sobivasse kohta lauses.

1. Kardetakse, et veel paljud rusude alla maetud [on].
2. Tormasid sedamaid ta kallale jälle murelikud mõtted, mis [oli eemale peletanud] kiire sõit, ja nad ta hinge põhjas [hakkasid urgitsema] piinavalt. 3. [Oli] tuisk Miili juuksed [täis riputanud] peenikest kuiva lund, aga [ei teadnud] ta seda. (F. Tuglas.) 4. Kui [kogunes] Seenepalu perekond viimaks söögilaua ümber ja Maltsvet [laskis ringi käia] silmad nende seas ühe pealt teise peale, ta meel [läks] korraga rõõmsamaks, värskemaks. 5. Väljas sügisene tuul [ulub], nagu ta kogu maailma valu ja viletsuse [tahaks kuuldavale tuua] ühises vägevas nutulaulus, suures, maailma ääreni kasvavas ahastuskisas. (E. Vilde.) 6. Küla vahel, mis [oli kasvanud] mõisaga peaaegu ühte, lapsed [mängisid], küla taga aga mehed [higistasid] adrakäsipuude taga, sest ehk

[seisis] päike küll alles madalal, [oli tunda] palava algust siiski juba. (*Juh. Litv.*) 7. Aga [kahvatas] juba see sina ja see udu, ja idapoolne taevaskahvatas [lõi], nagu [oleks ette tõmmanud] keegi sõreda riide varjuks, ja [vilksatasid] läbi rõõsa udu üksikud tähed ning kitsas kuusirp. (*F. Tuglas.*) 8. [Jäid] tühjaks toad, aidad, tallipealsed, [jäid magama] ainult õige väikesed lapsed hälli või voodisse. 9. Eemal [on enese alla matnud] lopsakas hernes ja lokkav nisu mõne marjapõõsa hoopis, [ootavad] asjata päikest rohelised, külmad marjaterad. (*O. Luts.*) 10. [Kostab] siin laul, [hüüab] seal pill — [kõnnivad] ja läbi noore suveõõ ilu ja rõõm käsikäes, [naerataavad] Koit ja Eha, ning [täidab] värske heinalõhn õhku. 11. Katuselt pikad vihmakeeled [voolavad alla], [valgub] räästaitl vesi ojadena. (*E. Särgava.*)

§ 53—56.

Harjutus 58. Panna puuduvad kirjavahemärgid.

1. Parajasti sõitis keegi mürinal alevi poolt vastu 2. Seejärel võtab viimasena sõna „Valgus” oma 12 numbris (22 märts 1894) 3. „Mis asja neile seal’s rääkima pidin” küsis poeg vastuseks (*A. Jakobson.*) 4. Kes võitis 100 m jooksu 5. Vanaisa usutles poisse, kas nad pole näinud kuskil tema kadunud piipu 6. Seda võõrustamist, seda kostitamist, seda õllekese väljakallamist ja seda jutukese vestmist (*F. Tuglas.*) 7. Aadressile kirjutas Henno suurte tähtedega: „Tartu, Veeriku t 79, lp kod dr Mullamäe” 8. Kumb oli viirastus, kas see, mida nägi Jants enne, või see, mida nägi ta nüüd 9. Ja mõtelge ometi, kogu maa pikkus on vähemalt 1000 km 10. Hõi, kuule, vana 11. Jäta, poiss, koer rahule 12. NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidium andis välja seadluse sotsialistliku ja kodanike eraomandi kaitsmise kohta

Harjutus 59. Panna koma, kuhu vaja.

1. Külalistega koertetallist tagasi jõudnud asus Kirilla Petrovitš õhtust sööma ja alles siis hakkas ta Dubrovskit mitte enam silmates tema üle järele pärima. Teenijad vastasid et Andrei Gavrilovitš sõitis koju. Trojekurov andis käsu kohe talle järele sõita ja ta tingimata tagasi tuua. (*A. Puškin.*) 2. „Isa siin näed sa võõriti” vastas Anna. „Asja võib nõnda mõista et meie tahtsime Katkut osta tahtsime teda Kõrbojaga ühendada ja ei saanud sest Katku peremees ei müünud meile oma kohta ei müü praegu ega ka edaspidi. Ütleme nüüd et Katku peremehe ainuke poeg ja pärija saaks Kõrboja peremeheks asuks siia elama ega ta siis ometi enam siit hakkaks Katkule tagasi minema kui ta kord isakoha kätte saab vaid jääb ka pärast seda siia ning ühendab Katku Kõrbojaga mitte Kõrboja Katkuga.” (*A. H. Tammsaare.*) 3. Poiss tuli kooli alati täpselt tunnid korralikult ette valmistatud raamatud kaasas. 4. Mart kui julge sõdur päästis meid hukkumisest. 5. A. H. Tammsaare kodanliku nimega Anton Hansen on sündinud 30. jaanuaril 1878 Järva maal Madise kihelkonnas Albu vallas Põhja-Tammsaare talus talumehe pojana. 6. Ta näol polnud enam jälgegi tollest valvavast kahtlusest mis oli lamanud ta suunurkades siis kui ta umbes pool tundi tagasi siia tuli ta huuled olid sirged ja väga kahvatud nagu oleks sealt lahkunud viimnegi verepiisk. (*A. Jakobson.*) 7. Ehk küll mees pühib igapäev higi otsaesiselt on onul tundmus nagu võiksid saksad aru saada kui kerge põlv tal on ja võtta selle tema käest ära. (*Juh. Liiv.*) 8. Neid väikesi sillerdajaid rändavaid kunstnikke lendab siia kevaditi ja sügiseti tuhandeid lendab rästaid lõokesi tuvisid põldpüüsid ööbikuid käblikuid pääsuke si peoleosid linavästrikke ja palju teisi.

§ 58.

Harjutus 60. Panna koolon ja koma, kuhu vaja.

1. „Mis hea oleks kui tervel suvel ei tuleks vihmatilkagi jõgi kuivaks ära saaks kõik kalad kätte” seletab poiss. Nii-sama on ka Kõrbojal ka seal peaks aina tegema peaks umbes sealtsamast peale hakkama kuhu teie onu jäi peatuma. (A. H. Tammsaare.) 2. Ja sinu isa toonitas mulle mitmel korral Kui koju saad võta Hannus enda hoolde tee temast mees vaata et need saksa mürakad poissi ära ei riku... (R. Sirge.) 3. Ainuke kellega nad teda veel ehk tantsimas oleksid võinud näha oli Kuusiku sauna Eevi aga seda polnud täna peol ta magas kodus oma väikese poja ja haige ema juures. (A. H. Tammsaare.)

§ 60.

Harjutus 61. Panna mõttekriips, kuhu vaja.

1. Juku püüdis juttu tihti sellele juhtida, et lapsele nüüd juba mõeldagu ometi! tervenisti kaheksa kopika eest rohtu ostnud! (E. Vilde.) 2. Nüüd lõi ta oma lõuad lahti, et hambad hundi kuklasse lüüa, ja ärkas kiljatades üles. (F. Tuglas.) 3. Talupoegadele, kel kibe mõisaorjus seljas oli, kuhu ka veel kiltri kepp pidi sündima ja kuuekümne aasta eest sündisid sinna mõlemad oli see suureks troostiks, et nendest veel üks selts inimesi alamad olid. (Juh. Liiv.) 4. „Ter... re, Mihkel...!” „Tere, tere, Siibergi isa...” „Kas sa uudist tead?” „Tean.” „Lehest lugesid?” „Lehest jah...” (A. Jakobson.)

§ 61.

Harjutus 62. Panna mõttepunktid, kuhu vaja.

1. „Mina” sosistas poiss lõõtsutades, „mina.” (F. Tuglas.) 2. Oja kaldal tõmbas sirts aeglaselt poognaga: sirr sorr ja

talle vastas ritsikas veskis: triiks triiks. (*F. Tuglas.*) 3. Tootsi Tõnu on muidugi igati tubli mees, ainult veidi naistekartlik!
4. Tallinnast sõitsin ära juba kevadel. 5. Kargavad siis kui marutuul tammemetsa mühin, rakumine põgenemine, hirm, valjus seal, seal ärkab tasane arg hää! kosutav, nagu oleksid pimeduse võimud võidetud, nagu pühitseks ta suurt üldist võitu. (*Juh. Litv.*) 6. Aga Karli ütles tehtud mehisusega, hirnudes nagu hobune: „Hõ, hõ, hõõ! No mina olen talle hõ, hõ, hõõ! ikka mõnegi hea toobi hõ, hõ, hõõ! sisse laadinud Eeh!” (*A. Jakobson.*)

§ 62.

Harjutus 63. Panna jutumärgid, kuhu vaja.

1. Mis mina siis võin parata, et ta tuleb, vastas Viuu. (*E. Vilde.*) 2. E. Vilde jutustus Minu esimesed triibulised sisaldab autobiograafilisi andmeid. 3. E. Vilde romaan Külmale maale ilmus a. 1896. 4. Arvustus selle töö kohta ilmus Loomingus. 5. Sõna roim on kunstlikult loodud, samasugused sõnad on veel laip, relv. 6. Kui Lõugu Kusti oma vasika uuesti ammuma pani, keerlesid peagi paarid tantsumurul. 7. Eesti kodanlikus kirjanduses on palju kergekaalulisi suurteoseid. 8. Kirjeldatud jälgimisest on selgunud, et Luigemäe Olli on peaaegu täielik plagiaat Chateaubriand'i Atala'st.

Kordamisharjutused.

Harjutus 64. Püstkriipsu asemele panna nõutav kirjavahe-märk. Püstkriips tähistab siin häädamispausi.

1. Isegi siis| kui lendas esimene sisistav ja paukuv tuli-
lind vastu taevast| ei teinud ta häält| vaatas ainult| vaatas
üles taeva poole| kus^r praksus kirev tuli| vaatas alla järve|
kus süttisid igal paukumisel uued värvid| uued virvendused
ja varjundid| aina süttisid ja kustusid nagu sügisööl tähed

taevas| (A. H. Tammsaare.) 2. Mul on töö- ja pühapäeva-
riided| saapad| müts| süüa saan pererahvalt| raamatud on ka
olemas| tundide eest maksab isand Relling| ei| õieti on mul
kõik| mis tarvitan| (O. Luts.) 3. Mis siin kasvab| kasvab
iseenesest| mõni peotäis kanarbikku| seal| kus liiviku selja
äärest hakkab soo| mõni üksik igav rohukõrreke| mis oma
seltsimehe järele hüüab| ja saare ühes otsas jändrik mänd|
(Juh. Litv.) 4. Juba Reinu välispidine olek on isevärki| til-
luke mehike| tedretähniline nägu ja nösunina| mille ots nagu
sarv püüab ülespoole üle pea vaadata| pisikesed hallid silmad|
mis vaatavad nagu kesteab kust ilmast välja ja on ühtelugu
täis vigureid| ümmargune käbe keha ja lühikesed jalad| kus-
juures ta ruttu käies natuke lonkab| (Juh. Litv.) 5. Kus sa
sellega| ikka rohkem| vastas mees ja lükkas piibu teise suu-
nurka| (A. Jakobson.) 6. Tööle ta nüüd küll just ei jäänud|
ütles mees alles tüki aja pärast tagasihoidlikult| kuna ta
pisut väriseval käel piipu toppis| aga ärge sellepärast nii|
nii| (E. Vilde.) 7. Selle tõttu on proloog kujunenud liiga
pikaks| nimelt 23 lk| lk 3—25| 8. Aga kui Villu rakettidega
ja muude tarvilike asjadega kolinal lootsikusse läks| kui ta
küsis| kes tahab kaasa sõita| ja kui ei olnud kedagi| kes
oleks vastanud| nii et Kõrboja perenaine ise ette astus ja
ütles| et kui keegi ei lähe| siis ehk Villu teda lubab tulla|
ning kui nad nõnda kahekesi kaldast eemale aerutasid| keset
järve ujusid| kust nad vaevalt veel teiste silma puutusid| jah|
kui see kõik oli sündinud| siis mõistsid kaldalejääjad| et
Jaani sõit polnud midagi Katku Villu sõidu vastu| kes sõitis
ainuüksi Kõrboja perenaise ja rakettidega| (A. H. Tammsaare.) 9. Ta ei tarvitanud enam karedaid sõnu| ei hoobelnud oma isaliku meelevallaga ega korranud oma eilset ähvardust tütre kohta| kuid igast lausest| mis ta avaldas| kuuldus välja| et ta otsus on kindel ja et ta seda tahab täide saata| (E. Vilde.) 10. Ah| mis ma nüüd tegin| hädaldas Juuli| 11. Otsusele tulles| et tal kedagi siia maha jäämas ei

ole| kes teda tagasi hoiaks| pealegi kuna suurepärane
meri teda ootas| ütles ta |Ma lähen| 12. Oi| kui tore|
imestas Madli käsi kokku lüües| 13. Hea küll| ütles ta|
aga kas te usute seda| mis esiteks laua ääres räägiti| s. t. kas
te usute hüpnoosi ja sugestiooni| (*A. H. Tammsaare.*)
14. Võõras ei vastanud kohe| siis mõmises ta| mi-na| aita
mind üle| (*F. Tuglas.*) 15. Jah| ma tulen kindlasti| oli Karbus
nõus| 16. Kukulinn oli ja jäi kohaks| millest keegi ei pidanud
lugu| mis ei kasvanud millalgi suuremaks| sest et igaüks
sealt põgenes| kui jõud vähegi kandis| mis ei jäänud aga ka
millalgi vähemaks| sest et leidus ikka jälle armetuid| kellele
vaja varju| ühe sõnaga see oli Kukulinn| omapärane Kuku-
linn| (*Juh. Litv.*) 17. Ta polegi nii kuri| see laia lõuaga|
tugeva jändriku kehaga must vanamees seal tahmase ukse
kõrval tolmupilve sees| ta pragab ja kirub ainult moe pärast
ja ka sellepärast| et ta muud abinõu ei tunne| et neid veni-
vaid| lossilangenud tondikujusid seal põhkude sees vähegi
elustada| ja lõpuks sellepärast| et temalt valju vastutamist
nõutakse| kui ta mitte ei praga ega kiru| kui ta oma vedel-
vorste ei suuda elustada| kui tööd õigeks ajaks ära ei tehta|
(*E. Vilde.*) 18. Ja kuna ta kärgib ja paugub ja ikka tüseda-
maid sõimusõnu otsib| tuksub ta laia suu ümber vahel sala-
naeratus| mis pikkamisi ta lagedat lõuga mööda alla tihe-
dasse habemesse ronib| habemesse| mis nagu vildist võru ta
kurgualust ja poolt kaela ümbritseb| (*E. Vilde.*) 19. See
Nõuni Jaagu lootsik oli ka riist| oleks tulnud Jaagu käest
ära võtta ja kuhugi vanavarakogusse seisma panna| Jaak ise
andis temale selle uhke nime| lootsik| Õiguse pärast oleks
tema nimi küna| mõhk| suur ilma varreta supilusikas või
jumal teab mis pidanud olema| Selge hingemütaja| välja
õõnistatud ühestainsast kole jämedast tammepuulõhaskist|
(*A. Kitzberg.*) 20. Kui karastav on vesi karjasele| kes seda
tohust torbikuga paneb suu juurde| koer kõrval| kaelkott kae-
las| eemal loomakari| lehmad| lambad| mullikad| ühed söö-

mas| teised pikali maas| kolmandad tulevad oja äärde ja rüü-
pavad himukalt| (*Juh. Litv.*) 21. Küll sa kiitled ja valetad|
et sul künnab kümme paari| äestab hobu üheksa| niidab viisi
vikatida| seitse sirpi leikaleb| kaarutab reha kaheksa| (*Rahva-
laul.*) 22. Ühel pühapäeva õhtupoolikul| Henn oli parajasti
kodunt ära| tuli meile külaline| Nõuni poiss Ants| kes vana
sõpruse ning poolehoidmise pärast sagedasti käis meid vaa-
tamas| (*A. Kitzbergi järgi.*) 23. Leiduvad mõnes kohas
tuustireadki| mis kuhugi viivad| kuhugi juhatavad| mõne
linnu| maamesilase või erilasepessa juurde| (*A. H. Tamm-
saare.*)

Harjutus 65. Analüüsida laused kirjavahemärkide esinemise
seisukohalt, s. o. selgitada kirjavahemärkide esinemise
põhjused.

Ainult sellise, ülima vabaduse teesi
on sõnastand loosung verev:

„Elagu taasvaba Nõukogude Eesti
sotsialistlike vabariikide peres!”

Võib-olla leidub mõni rauk või nooruk, kes
teisiti mõistab vabadust:

oma maalapil näsida „vabalt” koorukest
ja peljata südamerabandust.

Meie vabadustähised on Jüriöö, Mahtra,
detsember ja juunimurrang.

Meile „vaba” on maailma vabastada tahta,
selleks elada, selle eest surra.

Sellest vabadusest hüüavad loosungid kõikjal,
seda südames kandes rühimegi:

„Elagu nõukogude rahvas-võitja!”

„Kõigi maade proletaarlased, ühinege!”

Väikekodanlase „vaba” on süüa ja magada,
muuta elamu vanakoli laoks.

Meie „vaba” on luua ja elada vabana,
et maailmast viletsus kaoks.

Meile „vaba” on aatelõõm silmade säras,
töö-, sõjaväedistsipliin.

Meile „vaba” on Stalingrad taassünni kãras
ja lõmitav põrmus Berliin.

Ning ehitusplatsidel lauale siis
pole kirjutatud mitte vaatlemiseks:

„Iga Nõukogude kodaniku auasi
on kodumaa kiire taastamine!”

Väikekodanlase „vaba” on inimmass voogav:
ühed lähevad, teised tulevad.

Meid vaenlasi vihkama Maidanek, Klooga
on õpetand võlla ja tulega.

Ning seepärast meil pole kõnekäänuks, vaid
kãsuks,

mis suunab ja kohustab mis:

„Välja juurida kõikjalt fašismi jãanus —
verejanulik kodanlik natsionalism!”

Väikekodanluse „vaba” on õnnemãng, saatus,
haikalade „armastus” maimude vastu, —
meile töörahva võit ja kodanluse kaotus,
meie kotkaste kergus ja tankide raskus.

Meie „vaba” on stalinlik võitlustee.

Teelt sellelt ei lahku Tallinn.

Me südames: „Elagu meie armee!

Elagu generalissimus Stalin!”

(F. Kotta.)

Harjutus 66. Analüüsida laused kirjavahemärkide esinemise seisukohalt.

OSKAR: No-no-no... ära siis liiga noruta. Pea püsti — see on kõige tähtsam. (*Paus.*) Oled ikka seni uljalt vastu pidanud, ära's veel päris lõpu eel kokku lange!

MARTA: Kokku ma muidugi ei lange, aga... (*Paus.*) Jah, kokku ma muidugi ei lange, aga... (*Ei suuda ka sel korral mõtet lõpuni viia; järsku tumedalt.*) Väike-Aadama ema käis praegu siin...

OSKAR (*tusaneb samuti*): Jah, nägin.

MARTA: Sa ju tead, kuidas nad nälgivad?

OSKAR: Tean, kallis. Aga praegu nälgib nõnda... suurem osa meist.

MARTA (*ei näi teda kuulvat; äkki kirglikult*): Aga aidata ei saa! Aidata ei saa... mitte millegagi! (*Nuuksatab kuitvalt.*) Juba ennegi olid nad verivaesed. Meie siin... müüme oma kraaminatukest ja hoiame endid kuidagiviisi vee peal, neil aga seal... pole ju müümisekski midagi...

OSKAR (*on pea kummargile lasknud, tunneb nagu ennast milleski süüdlasena*).

MARTA (*ikka kuitvalt ning lühikeste sõõmudega nuuksudes*): Kui oleks... veidigi neile anda! Et nad killukese leiba saaksid... laste jaoks. Ma... ma... olen neid näinud... Tillukesed... pead nagu linakoonlad. Ja... vaevlevad nüüd... vaevlevad...

OSKAR (*vaikib, läheb akna alla, vahib hajameelselt selle kaudu välja hoovile, tuleb siis nähtavasti mingisugusele otsusele; pöördub, astub tagasi tüdruku juurde, vabastab randmelt uuri*): Kuule... mis sa arvad... kui...? Olen seda seni ikka hoidnud... Tühi temaga.

MARTA (*vaatab potsst pisaratest läikivate silmadega*): Sa... mõtled... siis...?

OSKAR (*katkestab tüdrukut*): Jah, tühi temaga.

MARTA (*rohkem ainult selleks, et üldse midagi ütelda — ta*

ei suuda pilku ikka veel poisi näolt pöörata): Said selle ju oma... keskkooli lõpetamise tähtpäevaks.

OSKAR (*katsub naerda*): Sain, õige! Aga mis siis!

TOOMAS (*on vaikselt sisse astunud, peatub ukse, jälgib noorukite kõnelust, hetke pärast ilmub ta kõrvale ka onu Siim*).

MARTA (*spontaanse hellusehooga*): Oskar... kallis!

OSKAR (*embab teda nüüd hellalt*): Jah?

MARTA: Kas sa's tõesti...

OSKAR (*ilmselt piinlikkust tundes*): Jumal hoidku, see on ju... tühine asi, mida ei maksa pikemalt arutada. (*Tahab kõneatnet kähku teisale juhtida.*) Kuuled sa... tulin õieti selleks, et küsida, kas sa ei saaks õhtul ivake jalutama tulla?

MARTA: Jalutama? Jah... saan vist küll. (*Läheb jälle kohe tagasi äsjasele teemale.*) Kui sa selle uuri tõesti peaksid müüma, siis... on sul endalgi ju raha tarvis.

OSKAR (*teeseldud uljusega, mis ei ärata usaldust*): Pah, kuula nüüd! Meie majas pole häda midagi. (*Nagu tötates.*) Jah, olgu nii — viin selle kronomeetri juba kohe kellasessa kätte ja... valmis. (*Pöördub ukse poole, uur ikka veel rihmapidi peos, märkab alles nüüd Toomast ja onu Siimu, peatub poolel sammul otsegu keegi, kes on tabatud mingisuguselt piinlikult teolt.*)

MARTA (*pöördub samuti, nõjatab käed selja taha lauaser-vale, vaatab venna ja onu poole*).

ONU SIIM (*läheb käsi taskus hoides plüüdi kõrval seisva tooli juurde, istub, ei lausu midagi*).

TOOMAS (*Oskartile*): Mis sul seal on?

OSKAR (*kogeldes*): Üks... üks... uur.

TOOMAS (*võtab noorukilt käekella, vaatab seda mõtlikult*): Näen, et üks uur. Nii et see, mille said keskkooli lõpetamise tähtpäevaks? Ja tahad selle eest leiba muretseda neile, kes kannatavad rohkem kui keegi teine meist?

(Paus.) Tee seda, seltsimees. Tubli. Tee nõnda. (*Pigistab hambad kokku, kortsutab kulmu, surub jõuliselt maha endas esiletikkuva harduse.*) Kui tunneme niiviisi, ühiselt, kogu maailmas... igas majas ja igas linnas ja igas riigis... on see maailm lõpuks kindlasti meie oma. (*Pöördub järsult noorukist eemale.*) Jah... tee nõnda, nagu sa plaanitsed. (*Kordab seda lauset kuidagi masinlikult, ometi mingisuguse impulsiivse sisemise soojusega; läheb laua juurde, istub, langetab lauba kätele.*)

PEETER KONDOR (*raputab pead*): Ei, me ei ole löödud... Ka selle praegusega mitte. (*Paus.*) Kaotasime selle lahingu... nagu me oleme ennegi lahinguid kaotanud... see on õige. Aga see ei tähenda midagi — tuleb aeg, ja meie hoop äigab teid seda rängemini. (*Paus; astub kaksikvennale lähemale.*) Tapsite meist kaks? Mis siis — kakskümmend ja veelgi enam seltsimeest asub nende tapetute asemele. Sulete meid vanglamüüride taha? Mis siis, me kõneleme ka läbi paksude raudkivide. (*Läheneb veelgi kpt. Kondorile.*) Jälgite meid... nagu metsloomi? Jälgige — teisiti te ei saagi. Tuleb aeg, ja pakkupugejad olete... teie ise. (*Tõstab sõrme, ähvardab.*) Hoiatage ennast, hoiatage ennast, poisid. Kas sa ei näe, et redelipulgad, mida mõõda sa ronid, on mädad ja pehkinud? (*Paus.*) Peate endid vägevateks, ei märka aga, et lõhnate ammugi juba raieaugu järele. (*Naeratab jälle karmilt.*) Tahtsid Augusti meilt ära kiskuda? Temast teist Samueli teha...? Pane tähele, — see on tema, kes sulle kord järele tuleb, su luku ja riivi taha toimetab. (*Paus.*) Mina... ja paljud seltsimehed peavad praegu põranda alla minema, aga kord virutame me siiski teie väravatele kogu kämbлага! Ko-gu kämbлага! (*Pöördub, väljub tuldud teed.*) (*A. Jakobson.*)

Harjutus 67. Analüüsida laused kirjavahemärkide esinemise seisukohalt.

Kodanluse majandusliku ja poliitilise võimu kukutamine ja nõukogude võimu kehtimapanek Eestis ei tähenda veel sugugi seda, et sellega automaatselt, iseenesest oleks saavutatud otsene võit kodanliku ideoloogia üle, et sel hetkel, kui Eestis pandi kehtima nõukogude võim, oleks võitnud ka sotsialistlik ideoloogia. See ei ole nii. Selles küsimuses nagu muudelgi aladel meie ühiskonnas otsustab võitlus, meie klassivõitlus asjade käigu. Võitlus vana kapitalistliku ideoloogia vastu ja võitlus nõukogude ideoloogia, sotsialistliku ideoloogia eest, ta võiduleviimise eest otsustab asjade käigu. Kodanliku ideoloogia järelmõjud Eestis elavad veel edasi. On arusaadav, et kommunistlik partei ei ela õhutühjas ruumis, vaid et meie elame rahva hulgas, kus on olemas kõik need kodanliku ideoloogia järelmõjud ja kustkaudu need ulatuvad ka meie kommunistide sekka, meie parteiliikmete hulka ja avaldavad siin ühel või teisel määral oma mõju. Nii et ideoloogiline võitlus on klassivõitlus, on võitlus ajaloo näitelavalt kaduvate tagurlike jõudude ja ajaloo näitelavale astunud uue, progressiivse, sotsialistliku ühiskonna jõudude vahel. Meie kommunistid käsitame ideoloogilist võitlust kui üht osa kogu meie klassivõitlusest. Juba oma teoses „Mis teha?“ kirjutab Lenin, et küsimust saab asetada ainult nii: kas kodanlik või sotsialistlik ideoloogia. Keskteed siin ei ole. Seepärast tähendab igasugune sotsialistliku ideoloogia tähtsuse vähendamine, igasugune kõrvalekaldumine sellest kodanliku ideoloogia tugevdamist. Seda Lenini juhtmõtet on tarvis meeles pidada ja see kohustab meid igal pool ja igal ajal võitlema kodanliku ideoloogia ükskõik missuguse avalduse vastu, kus ja missugusel kujul ta ka esineks. Ühtlasi aga on ja peabki olema meie võitlus kodanliku ideoloogia ja ta järelmõjude vastu — võitlus meie uue, nõukogude ideoloogia põhimõtete levitamise eest meie rahva hulgas. See võitlus ühest küljest vana vastu ja

teisest küljest võitlus uue eest on ühtne, lahutamatu protsess. Me teame seda marksismi põhimõtet, et igas ajastus see „... klass, kes on ühiskonna valitsevaks materiaalseks jõuks, on samal ajal ka ta valitsevaks vaimseks jõuks. Klass, kelle käes on materiaalse tootmise vahendid, on seetõttu ka vaimse tootmise vahendite valdaja. Ja seepärast alluvad talle üldiselt nende mõtted, kel pole vaimse tootmise vahendeid” (*Marx*). See tähendab seda, et meil nõukogude ühiskonnas on selliseks valitsevaks klassiks töölisklass ja et meil nõukogude korras just proletaarne, marksistlik-leninlik ideoloogia on selliseks valitsevaks ideoloogiaks. Seega on meie ülesanne Nõukogude Eestis võidelda selle eest, et marksistlik-leninlik ideoloogia tõepoolest pääseks kõigil aladel võidule.

Ma tuletan teile, seltsimehed, lühidalt meelde ÜK(b)P Keskkomitee otsust kirjanduse küsimuste ja ajakirjade „Zvezda” ja „Leningrad” kohta. Igaüks on seda lugenud, kuid see dokument väärrib, et seda veel ja veel kord meelde tuleta. Otsus konstateerib, et neis mainitud ajakirjades on viimasel ajal ilmunud nõukogude kirjanike tähelepanuväärivate ja õnnestunud teoste kõrval rohkesti ideelagedaid ja ideoloogiliselt kahjulikke teoseid.

Otsuses on öeldud:

„Lubades ideeliselt võõraste teoste tungimist ajakirja, on toimetus madaldanud ka nõudlikkust avaldatava kirjandusliku materjali kunstiliste väärtuste suhtes. Ajakirja on hakatud täitma ebakunstipäraste näidendite ja jutustustega.”

Edasi on toimetus teinud suure vea sellega, et ta on avaldanud rea teoseid, mis on täidetud lõimitamisvaimust kõige välismaise suhtes. Toimetajad on unustanud, et „... meie ajakirjad, olgu nad teaduse- või kunstiajakirjad, ei saa olla apoliitilised. Nad on unustanud, et meie ajakirjad on Nõukogude riigil võimsaks vahendiks nõukogude inimeste, eriti noorsoo kasvatamisel ja seepärast peavad nad juhinduma sellest, mis moodustab nõukogude korra elulise aluse — tema

poliitikast. Nõukogude kord ei või sallida noorsoo kasvatamist ükskõiksuse vaimus Nõukogude poliitika vastu, käegalöömise ja ideelageduse vaimus.

Nõukogude kirjanduse, maailma eesrindlikema kirjanduse jõud seisab selles, et see on kirjandus, mil ei ole ega võigi olla muid huve kui rahva huvid, riigi huvid. Nõukogude kirjanduse ülesanne seisab selles, et aidata riigil kasvatada õigesti noorsugu, rahuldada tema elutarbeid, kasvatada uut põlvkonda, kes on südi, usub oma ülesandesse, ei karda raskusi ning on valmis võitma igasuguseid raskusi.

Seepärast on igasugune ideelageduse, apoliitilisuse ja „kunst kunsti pärast” jutlustamine võõras nõukogude kirjandusele, kahjulik nõukogude rahva ning riigi huvidele, ja sel ei tohi olla kohta meie ajakirjades.

Ideelisuse puudumine „Zvezda” ja „Leningradi” juhtivail töötajail on viinud samuti selleni, et need töötajad on oma suhetele kirjanikega aluseks seadnud mitte nõukogude inimeste õige kasvatamise ja kirjanike tegevuse poliitilise suunamise huvid, vaid isiklikud, sõbramehe-huvid. Sõbramehelike suhete mitte rikkuda tahtmisel kriitika nürines. Kartusest solvata sõbramehi lasti trükkida ilmselt kõlbmatuid teoseid. Seda laadi liberalism, mille juures rahva ja riigi huvid, meie noorsoo õige kasvatamise huvid tuuakse ohvriks sõbramehelikele suhetele ja mille kriitika summutatakse, viib selleni, et kirjanikud lakkavad täiustumast, kaotavad oma vastutustunde rahva, riigi ning partei ees ning lakkavad edasi arenemast.” (*N. Karotamm.*)

Harjutus 68. Analüüsida laused kirjavahemärkide esinemise seisukohalt.

Nelidov rebis uuesti vildist, ta tahtis midagi kõnelda.

Nad roomasid mõlemad ettevaatlikult, täiesti hääletult tahapoolle. Seal oli lume alla maetud kraaviperv, kuhu ei puhunud tuulgi. Mõlemad kiilusid teineteise kõrvale selle varju ja seersant Laan küsis:

„Noh, mis on?”

Nelidov haaras tema käe ja sosistas erutatult, kuuma hingusega:

„Ma leidsin, kuidas võiksime selle dzoti hõlpsasti hävitada. Ainult... siin on tarvis veidi julgust, just julgust.”

Seersant Laan nihutas end pisut allapoole, nii et ta külmpõsk ulatus just Nelidovi hingeõhu juurde.

„Noh?” küsis ta uuesti.

„Vaata, meie haarame mõlemalt poolt.”

„Kuidas... kuidas?” ei mõistnud seersant Laan järsku.

„Nii... üks haarab siit, teine aga veidi paremalt. Lepime kokku, et üks tõuseb varem, tõuseb nõnda, et sakslased teda näeksid, ja tõmbab kogu nende tule endale... Teine aga heidab granaadi.”

Korraga sai seersant Laanele kõik arusaadavaks. Nõnda peibutasid snaipeerid saksa täpsuskütte ja kuulipildureid. Nad tõstsid mõnest varjatud august labidavarre otsa asetatud kiivri üles ja liigutasid seda. Vaenlane nägi, et vaatleja on pistnud pea varjatud august välja ning jälgib maastikku. Kui ta sellele pettusele tule avas, võis teine sanaiper teda eksitamatult küljelt tabada.

See oli mäng, risk, seda tehti siin lumistel väljadel iga päev kümneid kordi. Siin võitis tugevam, vastupidavam, kavalam. Siin oli mõlemal poolel võrdseid võimalusi. Hetkegi kahtlemata oleks seda teinud iga võitleja kolmandast rühmast.

Kuid mida Nelidov mõtles, see oli ju kindel surm. See on eluhind ühe sakslaste dzoti eest.

Nelidov otsekui aimas seersant Laane mõtteid ja sosistas:

„Mina... mina lähen sinna.”

Seersant Laan raputas teda õlast ja sosistas peaaegu ägedalt:

„Miks siis sina, see on mõttetut, see on...”

Ta ei leidnud sõnu, mida öelda. Kuid talle vastas Nelidov rahulikult:

„Usu, see ei olegi nõnda hull. Ma olen seda juba kord teinud, see oli möödunud aasta juulis. Sakslased lasevad kehvasti, võib-olla nad ei tabagi.”

Seersant Laan ei vastanud kohe. Nelidovile tundusid need mõned sekundid hirmus pikkadena, peaaegu igavikuna. Ta vajutas lõuga vastu seersant Laane õlga ja sosistas jälle:

„Ma lähen rõõmsa südamega. Olen üksi, päris üksi, mul ei ole maailmas ühtki lähedast inimest. Saša, vend, sai sügisel Smolenski all surma. Isa langes Soome sõjas. Ma kõnelesin sellest kõigest vanale... kohtumehele, tema kutsus endaga kaasa. Nüüd pole ka teda. Anna käsi, jäägu minust kolmandale rühmale seegi mälestus. Võib-olla tuletavad kunagi meelde...”

„Tuletavad kindlasti,” vastas seersant Laan.

„Vaat see teeb asja kergemaks. Ja mis me enneaegu hädaldame. Kõik läheb hästi, see polegi kõige hullem lugu. Ma nägin... hea küll, mis ma sellest jutustan, anna parem käsi.”

Seersant Laan ulatas käe.

Nüüd oli see otsustatud, tubli pigistus kinnitas lepingu. Ja võib-olla polnudki see kõige hullem lugu, nagu ütles Nelidov ise.

Temast kakskümmend või kolmkümmend sammu paremal karjus Nelidov hurraa, lumi rudises tema jalgade all ja käes tärises automaat. Kohe virgusid sakslaste kuulipildujad. Üks... kaks... kolm... kõik nad tulistasid selle ootamatu rünnaku poole.

„Nüüd...” mõtles seersant Laan.

Ta tõusis püsti ja heitis granaadi mustendava ava poole, mis paistis nüüd selgesti silmade ees. Ja siis oli ta jälle vastu

lund, oodates granaadi plahvatust. Kuid just samal hetkel, kui ta maha viskus ja tema üle plahvatuse kuum laine veeres, tajus ta nii imeselgesti, et see granaat võib ainult osaliselt halvata võimsa dzoti vastupanu..

Võib-olla ei suudaks seda hävitada ka kümme või kaks-kümmend granaati, ikka leidub selles ussipesas mõni visa hing, kes võib üksi hästi varjatult ning kaitstult hävitada kogu tema rühma. Ja nüüd oli vist juba rühmgi tormijooksul, granaadi lõhkemine oli neile signaaliks. Siis oleksid aga kogu rühma rünnak ja Nelidovi kangelaslik surm asjatud. See ei viiks neid sammugi edasi, ei tooks oodatud võitu.

Ja samas valmis temas otsus. Dzotini oli ju ainult viisteist sammu, lühike maa, mida võib läbida kahe või kolme sekundiga. Nüüd pole see veel hilja... just nüüd tuleb seda teha, sest nelja või viie sekundi pärast on kogu vaenlase tulejõud juhitud tema rühma pihta.

Imelik, kui palju võib inimene ühe hetke jooksul lahingus surma ja elu piirimaal mõtelda. See aeg on küllaldane, et tõugata teda mingile otsusele, kangelasteole, suurele ja õilsale eneseohverdamisele. Need ei ole enamasti uued mõtted, siin selle hetke jooksul tekkinud, vaid nad on kaua hinges idanenud, võrsunud, võimsaks kasvanud nagu kaunis puu. See hetk on ainult nende kõrgete moraalsete jõudude kogujaks, nende sütitajaks, plahvatama panijaks.

Ja juba enne kui õhku hajus granaadi lõhkemise helin, sööstis seersant Laan uue granaadikimbuga vaenlase dzoti poole. Ta teadis nii imeselgesti, et need olid tema elu raskeimad sammud. Kuid nüüd ei kohutanud see teda. Ambrasuurist vilkus ikka veel kuulipildujatuld paremale, sinna, kus Nelidovi kuju oli pimedusest hetkeks vaenlase ette nähtavale kerkinud. Veel üks hetk... Juba lajatasid mõned paugud tema poole... siis veeres ta ühes granaadikimbuga dzoti ava ette. Ta käest olid granaadid juba lennul, kui just tema ees purskas kuulipildujate kõrvetav tuli. Selle leek valgustas het-

keks tema noort kahvatut nägu, siis vajus ta kogu raskusega otseti ambrasuuri ette.

Sealt teda kolmanda rühma võitlejad pärast dzoti vallutamist leidsidki. (E. Männik.)

15 1/2 k... need k... pägu
Harjutus 69. Panna puuduvad kirjavahemärgid.

1. Kuis peame Võit su surematust nimest me õiget tähendust ja tuuma mõistma?

Sa oled kaunim õnnest suurem imest ja ükski laul nii võimukalt ei hõiska et kogu oma suuruses ja jõus see mõte sajandite päiksetõus kui tormi kaja

võiks kosta üle kauguste ja aja. (M. Raud.)

2. Sadamas kees elu. Laaditi sütt masinaid tekstiilkaupu. Lossiti metsa tohutuid puuvillapalle vilja maisi nisu riisi. Kuid kõikjal oli tunda mingisugust palavikulist tõttamist rõõmutut ja haiglast ruttu. Ööd läbi nagisesid kraanad undasid laevaviled tuled vilkusid närviliselt uduses õhus.

(J. Schmuul.) 3. Sõjakäigu vältel demonstreerisid meie sõdurid ja ohvitserid oma kõrget poliitilis-moraalset taset julgust surmapõlgust ohvrimeelsust eeskujulikku lahingulist ettevalmistust eelkõige aga suurt pealetungiindu ja algatusvõimet ühes oskusega osavasti manööverdada lahinguväljal et haarata piirata või hävitada vaenlase elavjõude ja kahjutuks teha tema lahingutehnikat. 4. Aleksei oli oma töös ikka kõige ees ta näis võitmatu kõigile kättesaamatu. Pikk ja sitke nagu osi kitsaste huulte ümber naeratus juuksetukk mütsi alt väljas nõnda võitis ta kõik otsekui mängides. Temal ei näinud miski olevat raske ülepääsematu. Hilissügisene sõmer vihm vinget tuul lumelõrts vaenlase pommilennukid ja pardarelvade tihe tuli see kõik ainult sütitas ta teravates hallides silmades loitma tulukese nagu odaots. (E. Männik.) 5. Nõukogude

riik tugineb rahvusküsimuses järgmistele tähtsamatele põhimõtetele nõukogude rahvad on täiesti võrdõiguslikud kõigis küsimustes nõukogude rahvastele on antud võrdselt kõik võimalused oma tööstuse ja põllumajanduse igakülgselt arendamiseks nõukogude rahvastele on antud võrdselt kõik võimalused oma rahvusliku kultuuri igakülgselt arendamiseks kultuuri mis on sisult sotsialistlik ja vormilt rahvuslik. (*E. Päll.*)

6. Kohe kui ta (Endel) paati tõmmati kallas ta saabastest vee välja ja tundes et märgadest riidest läbitungiv tuuline külm hakkas keha kangeks võtma istus aeru juurde ja sõudis sõudis. Murd andis talle kellegi paadipõhjas vedeleva kuiva puldanist mantli ta viskas selle õlgadele ja sõudis sõudis. Algul hakkas natuke soojem kuid õõ tuli kiiresti käed väsisid ruttu tuul muutus teravaks riided ei kuivanud ära ja viin mida anti jaopärast soojendas ainult veerandtunniks vähemalgi määral purju panemata. (*J. Schmuul.*)

7. Seltsimees Stalin tuginedes Lenini plaanile sotsialistliku rasketööstuse loomisest samuti ka Lenini kooperatiivsele plaanile töötas välja ja viimistles õpetuse Nõukogudemaa sotsialistliku industrialiseerimise ja põllumajanduse kollektiviseerimise kohta. (*E. Päll.*)

8. Kõigi meie sõprade rõõmuks ja vaenlaste hämmastuseks suutis Nõukogudemaa mitte üksnes panna seisma vaenlase edasitungi vaid asudes omakorda pealetungile lõpetas Hitleri avantüüri Berliini vallutamisega. (*E. Päll.*)

9. Kommunistlike parteide peaülesandeks on nagu öeldi meie ajakirjanduses avaldatud kommunistlike parteide esindajate deklaratsioonis kindlalt seista oma positsioonidel demokraatia vabaduse ja oma maade sõltumatuse valvel mitte lasta end hirmutada imperialistliku agentuuri ähvardustest koondada ja juhtida kõiki rahvaste demokraatlikke ning patriootlikke jõude olla valmis kaitsema oma rahvaste au ja rahvuslikku sõltumatust.

10. Sõja õhutajaiks on monopolistliku kapitalismi reaktsioonilised tipud kellele teeb hirmu demokraatia rinde tugevnemine kogu maailmas. (*E. Päll.*)

11. Feodaalkord loob sunnismaise talupoja juures isikliku huvi oma töö vastu ainult selleks et teda sundida tootma lisaproducti feodaalisanda jaoks. 12. Selles klassisõjas (1918—1920) oli kaalul põhiküsimus kas eesti töötav rahvas saab kasutada oma tõelist enesemääramise õigust või õnnestub kodanluseel välismaistele interventidele abiga kehtima panna kodanluse võim. 13. Igal normaalsel inimesel eriti meie ajal peavad olema oma seisukohad ühiskondliku elu nähtuste suhtes. 14. Idealistlik filosoofia mis rebib inimese lahti reaalsusest mis tumestab inimeste pilku nagu narkootiline mürg tühi vormivigurdused sisulagedas kunstis ajaviitekirjandus jne samuti kummardamine lääne ees need olid vahendid mis pidurdasid töötava rahva klassiteadvuse arengut kodanluse ideoloogia klassivõitluses töölisklassi vastu. 15. Mida intensiivsemalt ning distsiplineeritumalt iga Nõukogude kodanik töötab oma alal seda paremini ta aitab kaasa kogu meie sotsialistliku ühiskonna tugevnemisele. 16. Kui eesti noor nõukogude kirjandus ja kunst nüüd millal ta seoses alanud viisaastakuga seisab uute laiaulatuslike ülesannete ees tahab muutuda oma rahvale niisama vajalikuks niisama armastatuks ja niisama mõjusaks kasvatusvahendiks nagu on vanematele nõukogude vennasrahvastele nende kirjandus ja kunst siis peab ka temale omaseks saama igakülgne suur ning sügav rahvalikkus. 17. 23 juulil 1940 aastal võttis uus töötava rahva esindus vastu maadeklaratsiooni millega kogu maa ja maapõuevarad kuulutati töötava rahva omandiks ja üleandmiseks nendele kes seda oma kätega harivad. 18. Ei tohi unustada et kuigi Nõukogude Eesti küldes on tärganud uus nõukogulik elu siiski soodustab eramaa kasutamine teatud määral mõningate kodanlikust korrast päritud igandite edasipüsimist meie inimeste teadvuses. (*Uibo.*) 19. Ainult nõukogude sotsialistlikus ühiskonnas kus ei tunta inimeste ekspluaateerimist inimese poolt kus on edukalt lahendatud rahvasküsimus rahvaste võrdõiguslikkuse ja sõpruse alusel on esmakord-

selt ajaloos teostatud kõigi töötajate üldiste eluliste huvide harmooniline ühendamine. 20. Meil pole tarvis tuupimist aga meil on vaja arendada ja täiustada iga õppija mälu põhifaktide teadmiselega sest kommunism muutub tühjuseks muutub paljaks sildiks kommunist jääb ainult kelkijaks kui tema teadvuses ei töötata läbi saadud teadmusi. (*Lenin.*)

Harjutus 70. Panna puuduvad kirjavahemärgid.

1. Öö oli nagu öeldud pilvine taevastume ja täpiline nagu mättane maa. Pilvetäppide vahel väänlesid risti-põigiti heledamad jooned mille kaudu kuu kiired helki uinuva maa üle valasid. Kõle öötuul kohas tumedasti ümberkaudsetes metsades ja vingus ratsaniku pea kohal üksiku männi okstes. (*E. Börnhöhe.*) 2. Meie olime temaga siiski niipalju kui me temaga kokku puutusime ilusasti läbi saanud. 3. Vahepeal oli ilm pimenenud hakkas sadama tihedat uduvihma. 4. Nähtusi tuleb vaadelda nende vastastikuse seose seisukohalt samuti ka nende liikumise arenemise muutumise ja uuenemise seisukohalt. 5. Orgaanilise maailma arenemine toimub nii evolutsiooniliselt kui ka hüppeliselt. 6. Rohkem tehnikat põllumajandusse rohkem masinaid maale see on meie tähtsaimaid ülesandeid praegusel ajal. 7. Antsul tuli poeg ülikoolist kus ta oli õppinud teadust ja tarkust nagu Ants ise jutustas. 8. Väsinud kauasest hulkumisest või kodustest pisitoimetustest millesse ta hakkas end segama ikka sagedamini läks Agnes harilikult jõekaldale kus leidis rohkesti segametsa heitis murule ja hakkas roidunult vahtima üle taevakumeruse lendavaid ja hääletult edasikanduvaid pilvesagaraid. 9. Aga mida enam pudenes aega seljataha seda madalamaks tõmbus ta seni vägevalt pulbitsenud vaimustus kuni sellest säilis viimaks ainult virvendavaid murdlainekesi milles hakkas juba selgesti ilmnema nõrkemise jõuetust. Sest huvitavamadki ettevõtted ta läheduses kaotasid oma esialgse uudsuse tundu-

des kordumistena mis kisuvad kaasa veel selle tõttu et ilma nendeta oleks aeg võinud jääda veelgi üksluisemaks. (*A. Jakobson.*) 10. Aga näe nüüd juba paistab halli majakese meie endise eluaseme aknast tuluke tähendab et uued elanikud on sees. Me ei jõua kiusatusele vastu panna ning ettevaatlikult hiilime eesriidega kaetud akna taha. Kollase riideräbala nurk on jäänud rippuma ühe raagus lilleoksa külge jättes katmata just niipalju akent kui meil on vaja. Keset meie endist töötuba seisab suur laud millel istub üks kägaras mehike. Esialgu ei saa arugi mis ta seal toimetab selline pilt on meile mõlemale võõras kuid siis näeme et uus elanik tükk riidet põlvil kibedasti kisub niiti. (*O. Luts.*) 11. Sel õhtupoolikul sai kuulsaks kolmanda roodu sanitar Veström pikk poiss Vormsi hülgekütt. (*E. Männik.*) 12. Ta saapad on sedavõrd lagunened et varbad vahivad välja ning mulle meenub see rahvasõna ega kingsepp saa endale mõistlikku saabast jalga. (*O. Luts.*) 13. Igatahes ei saa püügist järvekaldal kunagi suurt asja vaevalt oled heitnud õnge vette kui sinna ümber kohe ilmub möldri pardiparv ja solistades peletab minema mõnegi ilusa ahvenaparve sellepärast ongi mu tavaline püügi-koht käanakul kolme sanglepa juures kus jõgi läheb järveks. (*O. Luts.*) 14. Kui mehed tulid katsusid karupojad põgeneda aga siis selgus et tulijaid oli igas küljes karupojad olid ümber piiratud. (*A. H. Tammsaare.*) 15. Inglise parlament kasutas oma õigust et häbemata kombel rikastada suurmaapidajaid kaupmehi ja pankureid töötava rahva arvel. 16. Ainukeseks kahtlaseks punktiks jäi küsimus kui Jürka tõepoolest Venemaal on elanud kas on siis võimalik et ta vene keelt sugugi ei mõista või kui ta seda on mõistnud kas on siis võimalik et ta selle sootuks unustas kui karu teda lahkas või kui talle mõne kõva raske asjaga pähe löödi. (*A. H. Tammsaare.*) 17. Küll aga on neid tõesid siin maailmas kui ei tule üks siis tuleb teine. (*O. Luts.*) 18. Lõuna-vaheajal kui Silbe nagu ikka pohmib süüa meie pingi juures

läheb meist mööda Peeter Arusk. 19. Eriti priskena on säilinud mu mälestuses üks neist pambumeestest väike süsimustade juustega ja samasuguse habemega serblane Struikits. See teab täpselt millised raamatud mul juba on ja mis ma veel tingimata pean juurde soetama. Iga kord aga ei lähe see soetamine sugugi libedasti isa ei pea raamatuist lugu ega taha nendele kuigi palju raha kulutada. Kaval serblane käsib nutta. Selle kentsaka nõuande järgi ma muidugi ei talita ennem juba nuian vanatädilt mõne kümnelise. (*O. Luts.*) 20. See nagu äratas Juhani kes tõmbas järsult ohjadest juhtides hobuse üle maantee teisel pool algavale külavaheteele mis viis läbi lähedase lepa toominga ja paju-võsastiku Kärmu sepale. (*O. Tooming.*)

Harjutus 71. Panna puuduvad kirjavahemärgid.

1. Seda olid kõik justkui oodanudki laevamehed dekil tüürimees harkisirutatud jalgadel kapten Toomsalu rahulikuna seistes kohal käsitelegraafi juures. All laevadekil pugesis inimesed üksteise varju heitsid pikali või litsusid endid vastu vahekäigu ning kajutite seinu. Ainsaks lootusesädemeks jäi neile sel hetkel kuulipildujate ragin ning õhutõrjesuurtüki mürin. (*E. Männik.*) 2. Üheksateistkümnenda sajandi teisel veerandil oli Inglismaa klassikaline kapitalismimaa mis oli tõusuteel kuid tundis juba majanduskriiside mõju. Töölisliikumine muutus Inglismaa keskseks küsimuseks sest suur osa rahvastikust oli tegev tööstuses. 3. Nüüd seisatas ta hetkeks vaatas hirmunud pilguga tagasi sinna tühjade metsade ja madala soo poole kust ta äsja jooksurutuga tulnud ning avas maja ukse. Ta silmade ees oli rutulisest jooksust kõik pime keerlev virvendav nii et ta suutis näha ainult ähmast akent. (*E. Männik.*) 4. Kogu oma töös peavad nõukogud maal lähema tuntud leninlik-stalinlikust kolmainsast vormelist Tugine kehvikule loo liit kesktalurahvaga ja pea halastamatut võit-

lust kulakutega. 5. Sotsialistliku ülesehitustöö leninlikud ideed arendatud seltsimees Stalini poolt ellu viidud suure bolševike partei poolt haarasid kõige laiemaid masse tungisid sotsialismi ehitajate paljumiljonilise armee hinge ja südamesse muutusid ideedeks mis kujundavad maailma ümber sotsialistliku korra alusel. 6. Karl Marx sündis 5 mail 1818 a Trieri linnas Reini ääres silmapaistva advokaadi intelligentes radikaalselt meelestatud perekonnas. 7. Nõukogude riik on uus riigitüüp mis on kohandatud mitte töötavate masside ekspuaterimise ja rõhumise ülesanneteks vaid nende täieliku vabastamise ülesanneteks igasugusest rõhumisest ja ekspuaterimisest proletariaadi diktatuuri ülesanneteks. (*Stalin.*) 8. 1948 a 3 mail sai täis kaksikümmend viis aastat sellest kui eesti kodanlus tappis eesti tööliklassi juhi Eestimaa Kommunistliku Partei juhi Viktor Kingissepa. Seda tähtpäeva mälestades tuletab meie töötav rahvas needusega meelde eesti kodanluse jõhkra võimutsemise aega meie töötava rahva üle. Viktor Kingissepa elu ja võitlus tema mälestus kutsuvad eesti töörahvast tõhustama ja veelgi hoogustama võitlust sotsialistliku ehitustöö eest. (*N. Karotamme järgi.*) 9. Nende kõrval harutas Sorksepp aeglase liigutustega seljast oma rasket kotti ja otsis kohta selle paigutamiseks. Kõik näis nii rahulik nagu poleks see otsustava lahingu eel vaid hetk vabrikus enne töövilet. (*E. Männik.*) 10. Kogu pere kuulas lugemist suure isuga. Peremees istus ahjulõukal õllekapp kõrval piip suus ja pani hoolega tähele ilma et sõnagi sekka oleks ütelnud... Perenaine istus keset tuba tooli peal ja hoidis pisukest last süles vanemad lapsed pikutasid heintel nokkisid vahel üksteist ja naersid aga kui ema pöördus nende poole ja hüüdis kurjalt Lapsed vaikisid nad naeratasid salaja ja tegid nagu ei läheks nende kõrvust midagi mööda. (*E. Särgava.*) 11. Kui vapustavat keelt ei kõnele see kolletanud närtsinud naisenägu sealt õlekoikust toanurgast! Üdini põdurad on ta lõdvad liik-

med kurnatud ta hing tuimaks ja tõntsiks pitsitatud ta vaim. Missugune tühi ja õõnes ta vaade! Ja siiski on selles vaates kõik loetav. Ta jutustab terveni selle naise eluloo pikad peatükid vaesuse viletsusest muljuvatest muredest ja tööst raskest higisest ilmlõpmata tööst. Elurõõm ja lõbupõlve päike ei ole selle sauna elanikke kunagi püsivalt soojendanud. Siin mindi tihti näljase enamasti pooltühja kõhuga magama siin tõusti ohtes üles siin nuteti palju hardaid pisaraid. (E. Vilde.)

12. Isa maeti neljandal päeval. Lihtsal veovankril olevat kirstu saatsid surnuaiani ema Endel ja mõni mees selle ehituse juurest kus isa alla kukkus. Linna hoolekande-osakonnast anti emale kolmkümmend krooni ühekordset toetust. Ehitusettevõtja laiutas käsi nimetas isa meheks kes talle pärast surmagi tegevat pahandusi aga tema kui helde südamega inimene pakkus emale ehituse juurest märgi laaste Võtke võtke ma pigistan selles asjas silmad kinni.

Ema tuli ta juurest koju pisarateni vihasena. Ehitusettevõtja pigistas silmad kinni hoopis millegi muu ees kui laastude võtmine.

Ja kui ema päris koidu eel heitis korraks voodile kuulis Endel kuidas ta nägu käte vahele surudes oigas õigemini karjus.

Endel mõistis et ema tapab end tööga mitte enda vaid tema pärast armastuse pärast ainsa poja vastu. (J. Schmuul.)

13. Sotsialismi võidust lähtudes NSV Liit on astunud uude arengufaasi faasi milles teostub klassideta sotsialistliku ühiskonna ülesehitamise lõpetamine ja järkjärguline üleminek sotsialismilt kommunismile ja mille vältel omandab otsustava tähtsuse töötajate kommunistlik kasvatamine kapitalismi igandite väljajuurimine nende inimeste teadvusest kes ehitavad kommunistlikku ühiskonda. (N. Karotamm.)

14. Eesti Nõukogude vabariik see on eesti töörahva võit saksa parunite ja eesti kodanluse üle. See on töörahva poliitiline revolutsi-

oon mis töörahvale annab kõik ja parunitelt ning kodanluseit võtab kõik! Kõik mis nad võõrast tööjõudu kurnates kokku kuhjanud on ja veel ära pillanud pole. Poliitilist võimu enda kätte võttes tarvitab töörahvas ta ära selleks et murda parunite ja kodanlaste vastupanu lüüa nende vastuhakkamise katsed ja harjutada töölise ja maatamehe saapakontsa all olema seda turja (s. o. kodanlust) mis alati alandlikult paindunud on kord tsaari kord Seckendorfi kontsa alla. (*V. Kingissepp.*) 15. Sajad tuhanded õpetajad see on aparaat mis peab edasi liigutama tööd äratama mõtet võitlema eelarvamustega mis seni veel eksisteerivad massides. (*Lenin.*) 16. See on nimelt nõukogude kirjandus mis oma olemusega oma järjekindla võitlusega ebaühiskondliku estetismi vastu tõmbab praegu selge ja täpse piiri tõeliste kunstnike inimhinge inseneride progressi esindajate ja dekadentlike literaatide reaktsiooni toapoiste vahele nende vahele keda on vaja nimetada mitte insenerideks vaid inimhinge mürgitajateks. 17. Tuleks saavutada et käitise kogu kollektiiv ületaks määratud tehnilised normid. 18. Erakordselt kõrgele tõusis meie riigi suur moraalne autoriteet Teise Maailmasõja aastail mil Nõukogude Liit võttis enda kanda kogu võitluse raskuse saksa sõjalise agressiooniga ja päästis maailma kultuuri hävingust. 19. Päike tungib läbi kõrgete kaarakende väreleb palati värvilistel klaasidel ning katab koridori rohelised seinad heledate laikudega. Nüüd on siin kõik uued haavatud Varssavi Breslau ja Berliini lähistelt. Nad toovad rõõmsat peatse võidu hõngu palatitesse. Tervemad haavatud on muutunud kärsituks ärevaks neid võib sageli näha trobikonnas peaarsti ukse taga. (*E. Männik.*) 20. Et kodanliku Eesti põllumajandus oli vähem moderniseeritud kui paljude kapitalistlike põllumajanduslike suurtootjate ja turustajate oma siis ei suutnud maailmaturul valitsevad põllumajandussaaduste hinnad täies ulatuses katta Eesti põllumajandusliku toodangu omakulusid. 21. Gorki teoseid loetakse kümnetes tuhandetes

raamatukogudes kõigis maailmakeeltes tema näidendeid mängitakse kõigil teatrilavadel tema sõnu kirjutatakse lippudele ja tema nime nimetavad uhkusega kogu maailma töötavad inimesed.

Harjutus 72. Panna puuduvad kirjavahemärgid.

1. Mann ja Mikk olid nägemispiirist äkitselt kadunud. Mikuke vaevalt koolmeistrit silmates oli päris oravaväledusel mida temast naljalt ei oleks võinud uskuda redelit mööda parsilt libisenud ja toast välja vurtsanud Mannike aga kadus kui tuul üle kõrge läve pisukesse käsikambrisse. (*E. Vilde.*)

2. Neli seina nurgas suur lava moodi ahi kõik läikivad mustad nagu viksitud saapad. Seina ääres pisuke laud ühes nurgas vana kapp ilma lukuta, räsakil uksega siin ja seal tolgen-davad riidehilbud seina löödud naelte ja puuvarnade otsas see oli kõik maja ilu ning vara. (*E. Särgava.*) 3. Pikkamisi jäi tuli vaiksemaks. Mustava videvikukaane all tõmbus punava kuma ring koomale kuid ei kustunud hoopis. Pumbad töötasid vahetpidamata ühed kustutasid tuld teised tühjenda-sid laevaruume veest. Kuid vesi tõusis tõusis pikkamisi senti-meeterhaaval. Nüüd oli seda kuus jalga ja võis veelgi tõusta. (*E. Männik.*)

4. Tuul peksis vastu nägu paiskas lumelõrtsi silmi rebis sinelihõlmu ning kisendas tühjadel pimeduses nägematuil põldudel. Tee ääres mattis tuisk enda alla põlenud külaase-meid kiduraid lehtedest alasti roogitud puid ning taganeva vaenlase hunnikusse jäetud voore ja relvi. Mööda seda jälge-deta hobusekapjadest ja tuhandeist tuimadest inimjalgadest läbisõtkutud rindeteed tulid kolm pataljoni. Nad astusid tumeda vaikiva massina rood roodu järel. Nende taga vajusid vooride mustad mütsakud supiköökkide iseloomulik kõlin suur-tükkide sihvakad varjud. Ümberringi oli kõik tühi elutu ja surnud nagu kõigil rindeteedel Bologojest kuni Velikije

Lukini. Ainult aeg-ajalt tõusis vasakult või paremalt väikeste kõrgendike varjust külade tühje asemeid mõni hambuline korstnajalg põlenud väravapost kõrbenud puid ja põõsaid. Maantee kulges idast läände keerles põletatud külade vahel tõusis mööda mäerinnakuid ning laskus jälle tagasi alla. Iga mäerinnaku ees näis et sellest ei jõua enam üles kogu see tohutu veokite kahurite hobuste ja inimeste voor. Kuid nad ületasid siiski visalt ühe takistuse teise järel läksid üle lõhutud ojasildade purustatud mäeteede läksid vahet pidamata tund tunni järel kogu pimedas detsembri öö. (E. Männik.)

5. Kreenholmi streik 1872. a. tõendab eredalt et eesti ja vene töölisklass sammusid juba revolutsioonilise liikumise algpäevil õlg õla kõrval et neid ei eraldanud mingisugused rahvuslikud müürid vaid et nende tööd ja võitlust ühendas internatsionaalne klassivõitluse vaim millest hiljem arenes see sügav rahvaste sõprus mis moodustab Nõukogude Liidu arenemise ja õitsengu vankumatu aluse. 6. Sotsialistliku revolutsiooni peamine võit seisab selles et on tekkinud uus nõukogude inimene kes ehitab uut ühiskonda kes võitleb tõe ja õiguse eest kes on sotsialistliku moraali kandjaks kes võitleb ilusa kommunistliku elu eest. 7. Ei saa tõeliselt olla sellist olukorda kus inimene on apoliitiline kus tal ei ole mingit pilti ühiskondlikust poliitilisest olukorrast kus tal on ükskõik kas ühiskond areneb ühes või teises suunas kas kehtivad ühed või teised seadused kas toimub võitlus ühes või teises vormis ühtede või teiste tulemustega.

8. Nüüdisaegset suurt ja pikaajalist sõda kus lahinguväljal võitlevad miljonid rohkearvulise tehnikaga relvastatud sõdurid kus sõjaorbiiti on tõmmatud kogu sõdivate maade majanduselu selle sõja tulemust ei otsusta mitte juhuslikud ja ajutised momendid vaid mõjuvad tegurid nagu tagala kindlus armee moraal diviiside arv ja kvaliteet armee juhtiva koosseisu organisaatorlikud võimed. 9. Tihti on maailmas nii et suured sündmused saavad kogu oma suuruses selgeks siis

kui neist on möödunud juba mõni aeg. 10. Neid oli ainult kümme või kaksteist meest määrdunud nägudega pesemata tulest kõrvetatud sinelite ja viltidega kuid nad asusid sellise kindlusega oma kohtadele nagu oleks neid sada. (*E. Männik.*)

11. Kui vaadelda käidud teed mille aluseks oli Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon valdab tahtmata vaimustus ja imestustunne töörahvahulkade loomisjõudude ees nende kangelaslikkuse ees nende piiritu truuduse ees võitluses meie partei ideaalide pärast.

12. Alles nüüd kui lahing möödas ja vaenlane hävitatud kui võitlushasart hakkas jahtuma alles nüüd tunti kui väsitav oli olnud pingutus. (*E. Männik.*) 13. Riigi osa kasv rahvamajanduses on tingitud sellest et sotsialistliku riigi majanduslik arenemine on lahutamatu seotud ühiskondliku tootmise plaanipärase juhtimisega mida Nõukogude riik teostab oma vastavate organite ja organisatsioonide kaudu. 14. Kapitalistlikus korras on ühiskondliku tootmise planeerimine võimatu eraomandus tootmisvahendeile killustab rahvamajandust sünnitab võistlust üksikute kapitalistide ja nende rühmade vahel tootmise anarhiat ja laastavaid kriise. 15. Kui paadid uuesti tagasi jõudsid oli tüürimees Saarik lõpuni mõelnud oma mõtte. Võib-olla vajatakse raskel heitlusajal punalipu alla üht vana meremeest kel on küll lõhkine kuub kuid head silmad ja õiglane süda. Kui läheb see nii siis ulatab vana meremees kõhklematult oma käe võitluseks viimse võitluseni. (*E. Männik.*)

16. Meil on palju leidureid kes ei oma sageli insenerikutset või mingit diplomit kuid kes on andnud tööstusele väärtuslikke uuendusi. 17. Kapitalismi arenemine toimub imperialismi-ajastul äärmiselt ebühtlaselt ja hüppeliselt ühed maad kes varem olid esikohal arendavad oma tööstust võrdlemisi aeglaselt teised kes varem olid maha jäänud jõuavad neile kiirete hüpetega järele ja lähevad neist ette. 18. Patriotism mis avaldub üldrahvaliku tundmusena nii rik-

kal kujul nagu me näeme seda nõukogude inimeste juures, on võimalik ainult seal kus ta ammutab elujõudu mitte rassi- ja rahvuslikust vaenust vaid piiritust armastusest oma kodumaa vastu.

19. Engels oma teoses Perekonna eraomandi ja riigi tekimine annab ränga hoobi reaktioonilise filosoofia õigusteaduse ja poliitilise ökonomia esindajaile kes püüavad tõestada et eraomandus ja sellele rajatud perekonna- ja riigivormid on igavesed. 20. Kui euroopa noor kodanlus feodaalkorras kõrvuti väikeste tsunftitöökodadega hakkas ehitama suuri manufaktuuretevõtteid ja sel kombel arendas ühiskonna tootlikke jõude siis ta muidugi ei teadnud ega mõelnud järele missugused ühiskondlikud tagajärjed see uuendus endaga kaasa toob ta polnud teadlik ega saanud aru et see väike uuendus toob endaga kaasa ühiskondlike jõudude niisuguse ümberrühmituse mis peab lõppema revolutsiooniga nii kuningavõimu vastu mille armu ta nii kõrgesti hindas kui ka aadlike vastu kelle ridadesse pääsemisest sageli unistasid ta paremad esindajad ta tahtis lihtsalt kaupade tootmist odavamaks teha paisata võimalikult rohkem kaupu Aasia ja äsjaavastatud Ameerika turgudele ja saada võimalikult rohkem kasu tema teadlik tegevus piirdus selle argipäevase praktika kitsaste raamidega.

Harjutus 73. Panna puuduvad kirjavahemärgid.

1. Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi kuuendat aastapäeva pühitsesime kunsti- ja kunstilise isetegevuse dekaadiga ja selle aastapäeva kõrgeimaks tipuks oli vabariiklik laulupäev. 2. Kurnajate klasside puudumine kes on rahvastevaheliste tülide peamised organiseerijad vastastikust umbusaldust kultiveeriva ja natsionalistlikke kirgi õhutava kurnamise puudumine asjaolu et võim on tööliklassi käes kes on igasuguse orjastamise vaenlane ja internatsionalismideede ustav kandja rahvaste vastastikuse abistamise tege-

lik teostamine kõigi majandusliku ja ühiskondliku elu aladel ning lõpuks NSV Liidu rahvaste vormilt rahvusliku sisult sotsialistliku kultuuri õitseng kõik need ja nendetaolised tegurid on viinud selleni et NSV Liidu rahvaste ilme on põhjalikult muutunud et nendes on kadunud vastastikuse umbusalduse tunne et nendes on arenenud vastastikuse sõpruse tunne ja sel kombel on välja arenenud rahvaste tõeline vennalik koostöö ühtse liitriigi süsteemis. 3. See oli piirivalve koer hall hunditaoline loom kes sööstis lagendikule ning haugatas. (*E. Männik.*) 4. Esimene asi mis mulle kohe silma puutub on see et ta kunagi ei püsi paigal või kui istubki üürikeseks ajaks siis tal ikkagi on käes mingisugune töö. (*O. Luts.*) 5. Ennenimetatud surnuaia nurga kohal järve otsas järv oligi õieti tammi läbi sünnitatud oli veski. (*Juh. Liiv.*)

6. Unine poolmagav silm võiks tervet pilti mida reheelune praegu pakub suureks viirastuseks pidada. (*E. Vilde.*) 7. Kui välk ta maja põlema lõi kus ta vanem poeg peremees oli oli Mari ainuke kes tulest välja toodi. (*Juh. Liiv.*) 8. Kui mõnikord vihm heinaajal seisma sunnib ja teolised mõisale vihtu ning luudi teevad paistab nagu teeks Rein selle aja sees kümme vihta kui teine viis saab. (*Juh. Liiv.*) 9. Küla vahel mis mõisaga peaaegu ühte oli kasvanud mängisid lapsed küla taga aga higistasid mehed adrakäsipuude taga sest ehk päike küll alles madalal seisis oli palava algust siiski juba tunda. (*Juh. Liiv.*) 10. Kogu tänavune kevad ja suvi kulus kambrite ehitamise tähe all sest see töö polnud ju tänavuseks ega homseks, vaid terveks eluksajaks nagu peremees arvas. Sellekohaselt ehitatigi eluhood palju suuremad kui endised ja suurte valgete akendega nii et kõik arvasid et Vargamäe Eespere saab külmad kambrid liiga suurte akende pärast. Aga peremees jäi oma tahtmises kindlaks ainult vundamenti tegi madala ladus palgid peaaegu maa peale et tuul ei pääseks alt läbi vuhisema nagu ta

ütles. Oli lahendada veel põrandate küsimus kas teha nad savist või laudadest. Mitmed arvasid et hea kui tagakamb-
rissegi laudpõranda saab. Aga Andres otsustas teha üleni
laudpõranda. (*A. H. Tammsaare.*) 11. Kui Sassa nägi kuidas
ema tema valust osa võtab teisiti ei võinud see ollagi sest
ema teadis väga hästi kuidas vaeste lastega ja vaestega
maailmas ümber käiakse siis rääkis Sassa kõik üles kuidas
Lehtmetsa Anni rukkipiüli-leib ära kadunud kuidas poisid
teda narrinud kuidas koolmeister teda vargaks pidanud kui-
das ta vastu ajanud nurgas seisnud koolmeister tema järele
varitsenud poisse varitsema pannud ja mis viimaks laupäe-
val sündinud. (*E. Särgava.*)

12. Viktor Kingissepa elutöö tähtsus ei kustu kunagi.
Eestimaa Kommunistlik (bolševike) Partei kelle ideoloogili-
sele ja organisatsioonilisele kindlustamisele pühendas oma
elu Viktor Kingissepp on Lenini ja Stalini põhimõtete alusel
ka pärast seda rasket kaotust järjekindlalt tugevnenud on
juhtinud eesti töötava rahva võidule. Eesti töötaval rahval
on nüüd oma Eesti Nõukogude Sotsialistlik Vabariik ta on
teiste nõukogude rahvaste ja eriti suure vene rahva abiga
saavutanud jäädava võidu eesti rahva põliste vaenlaste saksa
röövkallaletungijate üle ja ehitab nüüd edukalt sotsialismi.

Viktor Kingissepp on järjekindlalt oma töödes rõhutanud
selle ühise võitluse määratu suurt tähtsust mida eesti ja
vene rahvas on kõrvuti pidanud tsaarivalitsuse balti paru-
nite ja kapitalistide vastu seda suurt abi mida vene töölised
ja talurahvas on osutanud eesti rahvale tema vabastusvõitlu-
ses tsaari isevalitsuse kukutamisel 1917 a. veebruaris ja
Oktoobrirevolutsiooni teostamisel. Ja ka see asjaolu et kodan-
lik Eesti jäi püsima riigina kuigi imperialistlike riikide tah-
test sõltuvana oli võimalik ainult selle tõttu et Venemaal
võitis nõukogude võim kes nõudis imperialistlike suurriikide
sõjavägede lahkumist Eesti pinnalt. Kui omal ajal eesti
kodanlikud ajalehed üksteise võidu hooplesid et Inglise ja

Prantsuse imperialistlik valitsus on Eestit tunnustanud *de jure* siis kirjutas V. Kingissepp: Kuid tõepoolest see kes oma vahvusega ka Eestile *de jure* andis oli vene punaväelane. Oleks liitriikide kapitalistidel Venemaa pinnal veel üksainuski edukalt võitlev valge kindral olemas siis võiks eesti kodanlus veel tänapäeval *de jure*-st ainult magusat und näha ... Kui valgetel kindralitel oleks korda läinud vene töörahvas ära kägistada, siis oleksite teie *de jure* asemel pidanud kuberner Korostovetsit mitte vähem pidulikult vastu võtma.

Viktor Kingissepp oskas eesti töörahvale ka kõige raskematel ja ohtlikumatel silmapilkudel sisendada kindlat võidutahet lootust lõplikusse võidusse.

§ 67.

Harjutus. 74. Leida leksikaalsed sõnaühendid ja märkida, missugused neist on idioomid.

1. Kuidas su ema käsi käib? 2. Võta aru pähe ja ütle avalikult lahti oma ebaõigetest seisukohtadest! 3. Tal ei läinud korda mind ninapidi vedada. 4. Ära pista pead tulle! 5. Poisid heitsid teineteisele laiskust ette, ühel läks süda täis, ta kargas teisele kallale ning nad pidasid lahingu ära, ja nüüd jookseb kallalekippujal nina verd, kuna teine talle selja pööras, käega lõi ja sammud töötoa poole seadis. 6. Saksamaa imperialistid tungisid Nõukogude Liidu kallale, kuid said peksta sõjas, milles meie seisime kolm aastat mees mehe vastu, sest Inglise ja Ameerika imperialistid avasid teise rinde alles siis, kui neile selgeks oli saanud, et meie võime ka ilma nendeta fašistliku Saksamaa puruks lüüa.

§ 68 ja 69.

Harjutus 75. Missugustes lausetes on sõrendatud sõnad paljutähenduselised ja missugustes homonüümid?

Külvikampaania kestis pool kuud. Eestimaast lõuna pool on Lätimaa. Üks pool lõnga tahab kerimist. Sel sõnal on viis tähendust. Niisugune teo viis väärib kiitust. See viis, mida raadios praegu edasi antakse, on mulle tundmata. Kas see on või või margariin?

Lauda kaetakse. Mitu lauda saab sellest palgist? Meie klass õpib hästi. Kõik õpilased on klassis. Nõukogude Liidus ei ole ekspluataatorlikke klasse. Mis karva on teie lehm? Sel loomal on paks karv. Klaas vett oli puldil, mille taga seisis oraator. Tuul viskas akna nii tugeva jõuga lahti, et klaas purunes.

§ 70.

Harjutus 76. Selgitada sulgudesse asetatud sünonüümide tähendused ja kasutada seda, mis on sobivam antud lauses.

A. 1. Talurahvas toob turule oma põllumajanduslikke (saadusi, tooteid). 2. Igale tööriistal olgu oma (koht, paik). 3. Õppetunni (kestus, vältus) on 45 minutit. 4. Poisi parem (põsk, pale) on paistes. 5. Sotsialistliku võistluse kokkuvõtted näitasid tähelepanuväärivaid (tulemusi, järeldusi, tagajärgi). 6. Tammsaare „Tõde ja õigus” on ilmunud viies (osas, jaos). 7. Lennuk startis Leningradi (sihis, suunas, eesmärgil). 8. Maantee (äär, veer, serv) on liiga kõrge. 9. Korstnas süttis (nõgi, tahm). 10. Kas ta on ka mõelnud, missugused (tagajärjed, tulemused, järeldused) võivad ta teol olla?

B. 11. Kalamees (tõukas, lükkas) paadi sillast eemale. 12. (Kallake, valage) mulle veel veidi kohvi! 13. Helifilm (leiutati, avastati) a. 1923. 14. Palume teid meie koosolekule (rääkima, kõnelema). 15. Olen haige ja seepärast ei (saa, või) teile tulla. 16. Kui me kõik hoolega töötame, siis (jõuame, suudame, jaksame) selle töö veel täna lõpetada.

17. Kõneleja (nimetas, mainis) oma kõnes EK(b)P Keskkomitee otsust. 18. Kolhoosi juhatus (näitas, osutas) meie suurt külalislahkust. 19. Ürgaja kogukondlikus korras (tarvitati, kasutati) kivist tööriistu.

D. 20. Pidagem kalliks (enda, oma) kodumaad! 21. Tõstkem tööviljakust, sest (ta, see) on meie edu pant! 22. Kes on (too, see) isik, kes seal kõneleb? (Sarnasel, säärasel) juhul jääb üle vaid lahkuda.

Harjutus 77. Koostada lauseid järgmiste sünonüümidega.

A. 1) Heli — kõla — hää; 2) samm — tulp — post; 3) vaip — tekk — kate; 4) supp — leem; 5) kallas — rand; 6) edu — menu; 7) lõhn — lehk — hais.

B. 1) Kiitlema — hooplema; 2) vajama — tarbima; 3) tõttama — ruttama.

C. 1) Roheline — haljas; 2) vasak — pahem; 3) kuum — palav — tuline; 4) habras — pude — rabe — mure; 5) lõbus — rõõmus; 6) väike — pisike — tilluke.

D. 1) Ennem — parem — pigem; 2) tarvis — vaja; 3) mööda — pidi — piki.

§ 71.

Harjutus 78. Tarvitada sulgudesse pandud sõnadest neid, mis tähenduselt sobivad.

Ülesande lahendamiseks vajame mitmesuguseid (andeid, andmeid, ande). Koosolek peetakse igal (juhul, juhusel, juhtumil). Kõneleja peatus vanemate (kohusel, kohustusel, kohutl) hoolitseda oma laste eest. Sotsialistlik (omadus, omandus, omand) on püha ja puutumatu. Tähtsat osa (etendab, edendab) siin organisatsiooniline külg. Arst (tunnistas, tunnustas), et haige on paranenud. Haigestunud seltsimeest peab keegi (asetama, asendama). Tähtsamad Lenini teosed on juba (eestistatud, eestindatud). Hõõvli (käsitsemine,

käsitamine, käsitlemine) nõuab vilumust. Soomes (kujutati, kujundati) uus valitsus. Küsimus (esindati, esitati) otsustamiseks ministeeriumile.

See harjutus on (tunduvalt, tuntavalt) raskem eelmisest. Seda küsimust vaja lähemalt (järele, järel, järgi) kaaluda. Ülesanne olgu (õieti, õigesti) lahendatud. Olen nii väsinud, et (vaevu, vaevalt) suudan astuda.

Harjutus 79. Koostada lauseid antud sõnadega.

Omadus — omandus; esitama — esitlema — esindama — esildama — esinema; tagama — tagastama — tagandama — taastama — taandama; teenima — teenindama; juhatama — juhtima; erutama — ärritama; aitama — abistama; alluma — alistuma; mäletama — mälestama; avama — avastama; puuduma — puutuma — puudutama; kuulma — kuulama — kuulatama; käitama — käitlema — käibima — käivitama; vast — vahest — vahel; pea — peaaegu; ala — all — alam — alus; üli — üle — üla — ülem.

§ 72.

Harjutus 80. Leida vastandsõnu.

Aktiivne, intensiivne, füüsiline, traagiline, staatiline, horisontaalne, individualism, optimism, egoism, induktsioon, miinimum, teooria, proosa, forte, kreedit, bruto, angroo, vorm, kord.

Sisukord.

Eessõna	Lk. 3
-------------------	----------

Esimene osa.

I. Koondlause.

§ 1. Samanimelised ja samaliigilised lauseliikmed	5
§ 2. Sidesõnad koondlauses	7
§ 3. Kirjavahemärgid koondlauses	9
§ 4. Samaliigilised ja eriliigilised täiendid	12
§ 5. Koma ja sidekriipsu tarvitamine täienditega koondlauses .	13
§ 6. Mitme täiendiga põhisõna ainsus ja mitmus	14
§ 7. Koondlause analüüsist	15
§ 8. Kokkuvõtavad sõnad koondlauses	16
§ 9. Kirjavahemärgid kokkuvõtivate sõnade ees ja järel . . .	16
§ 10. Kokkuvõtte kirjavahemärkide tarvitamisest koondlauses .	17

Teine osa.

II. Liitlause.

§ 11. Liitlause mõiste ja liigitus	19
--	----

III. Rindlause.

§ 12. Sidesõnaga rindlause	23
§ 13. Kirjavahemärgid sidesõnaga rindlauses	24
§ 14. Sidesõnata rindlause	26
§ 15. Kirjavahemärgid sidesõnata rindlauses	27
§ 16. Kokkuvõtte kirjavahemärkide tarvitamisest rindlauses . .	28

IV. Kiillause.

§ 17. Kiillause mõiste ja tarvitamine	29
§ 18. Kiillause kirjavahemärgid	30

§ 19. Kokkuvõte kirjavahemärkide tarvitamisest kiillauses . . .	30
§ 20. Sõnad <i>ja</i> ja <i>ei</i> lause algul	31

V. Põimlause ühe kõrvallausega.

§ 21. Põimlause ehitus	31
§ 22. Kirjavahemärgid põimlauses	33
§ 23. Kõrvallausete liigid	34
§ 24. Sihitislauseid	35
§ 25. Täiendlauseid	36
§ 26. Aluslauseid	38
§ 27. Öeldistäidelauseid	39
§ 28. Määruslauseid	39
§ 29. Eri liik liitlauseid (rinnastuvate kõrvallausetega liitlauseid)	44
§ 30. Ülevaade sõnadest, millega algavad kõrvallauseid . . .	45
§ 31. Koma liitsidesõnade puhul	47
§ 32. Sidesõnata põimlauseid	47

VI. Lauselühendid, kõrvallausete asendamine lauselühenditega ja lühiväljendid.

§ 33. Lauselühendi mõiste, funktsioon ja liigid	48
§ 34. Määruselised lauselühendid	54
§ 35. <i>des-</i> ja <i>mata-</i> tegevusnimeliste ning määruseliste <i>nud-</i> , <i>tud-</i> kesksõnaliste lauselühendite kirjavahemärgid . . .	57
§ 36. Ajamääruslauseid asendamine <i>des-</i> ja <i>mata-</i> tegevusnime- liste ning määruseliste <i>nud-</i> , <i>tud-</i> kesksõnaliste lühen- ditega	58
§ 37. Teiste määruslauseid asendamine lauselühenditega . . .	62
§ 38. Täiendilised lauselühendid ja täiendlauseid asendamine nendega	63
§ 39. Sihitiselised lauselühendid ja sihitislauseid asendamine nendega	66
§ 40. Eri liik nimisõnalisi lauselühendeid	68

VII. Põimlause mitme kõrvallausega, segaliitlauseid ja periood.

§ 41. Põimlause, millel on mitu kõrvallauseid	68
§ 42. Kirjavahemärgid põimlauses, millel on mitu kõrvallauseid	71

	Lk.
§ 43. Rind- ja põimlausega liitlause	72
§ 44. Periood	74

VIII. Otsene ja kaudne kõne.

§ 45. Otsene kõne ja autori sõnad. Dialog	76
§ 46. Kirjavahemärgid otseses kõnes	77
§ 47. Otsese kõne asendamine kaudse kõnega	78
§ 48. Kirjavahemärgid kaudses kõnes	80
§ 49. Tsitaadid ja kirjavahemärgid tsitaadi puhul	81

IX. Sõnade järjekorrast lauses.

§ 50. Sõnade harilik järjekord lihtlauses	82
§ 51. Erinevused harilikust sõnade järjekorrast ning sõnade järjekord liitlauses	84

X. Ülevaade kirjavahemärkide tarvitamisest.

§ 52. Kirjavahemärkide tähtsusest	87
§ 53. Punkt	88
§ 54. Sõnade lühendamisest	89
§ 55. Hüüumärk	91
§ 56. Küsimärk	91
§ 57. Koma	92
§ 58. Koolon (kaksikpunkt)	94
§ 59. Semikoolon (punktcoma)	95
§ 60. Mõttekriips	95
§ 61. Mõttepunktid	96
§ 62. Jutumärgid	97
§ 63. Sulud (klambrid)	98
§ 64. Sidekriips	98
§ 65. Apostroof (ülakoma)	98
§ 66. Kõrvuti olevate kirjavahemärkide järjekorrast	99

Kolmas osa.

XI. Semasioloogia ehk tähendusõpetus.

§ 67. Sõna ja selle tähendus. Leksikaalne sõnaühend ja idioom	100
§ 68. Sõna konkreetne ja abstraktne tähendus. Monoseemia ja polüseemia	103

	Lk.
§ 69. Homonüümid	106
§ 70. Sünonüümid	107
§ 71. Sõnade sugulasrühmad ehk pesakonnad	111
§ 72. Antonüümid	117
§ 73. Sõna tähenduse muutumise seadusi	188
Harjutused	122

Teine, ümbertöötatud trükk.

Vastutav toimetaja M. Tedre.

Keeleline toimetaja N. Rimmel.

Ladumisele antud 2. VI 1949. Trükkimisele antud 6. VII 1949.
Trükiarv 4000. Paber 56×79 , $\frac{1}{16}$. Trükipoognaid 13,75. Trüki-
tähti trükipoognas 34 560. Arvutuspoognaid 11,6. MB-04806. Trüki-
koda „Hans Heidemann“, Tartu, Vallikraavi 4. Tellimise nr. 1450.

На эстонском языке.

Проф. К. Куре. Грамматика эстонского языка для X класса.

Rbl. 4.

A-17939

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00495309 9

49 152